

PRISMA

Analyses, visies,
uitdagingen en
kansen voor
cultureel erfgoed
in Vlaanderen
(2009–2011)

→ Doe mee aan Erfgoeddag 2012!

Experimenteren, samenwerken, je publiek in de watten leggen, verrassen en echt laten participeren of een blik achter de schermen bieden ... Het trouwe Erfgoeddagpubliek belooft je daarvoor met zijn grote belangstelling. De roepnaam van de volgende editie luidt *Helden*.

HELDEN

Wat is een held? 'Wat een held tot held maakt, verlaagt vaak de mens,' stelde Voltaire. Helden kunnen van hun voetstuk vallen, geëerd, bezongen of in vraag gesteld worden ... Met een borst vol medailles het publieke forum instappen, of stil en anoniem in de alledaagsheid hun ding doen. Wat zijn hun beweegredenen? En wie of wat katapulteert hen tot held(in)? En welke erfgoedwerkers maken aanspraak op de heldenstatus? Dit wordt ongetwijfeld de meest heroïsche Erfgoeddag van allemaal.

Voortaan kun je op Erfgoeddag ook activiteiten organiseren die het publiek laten zien wat er allemaal bij erfgoedzorg komt kijken. Bezoekers staan er allicht niet (vaak) bij stil hoe aan de achterkant van het erfgoedbedrijf dag en nacht zorg wordt gedragen voor ons cultureel erfgoed. Een uitgelezen manier dus om je werking en expertise aan het publiek te tonen.

WANNEER?

Op zondag 22 april 2012, van 10u tot 18u. Activiteiten indienen kan tot en met 11 december 2011.

HOE?

Alle informatie over Erfgoeddag, de deelnamevoorwaarden, belangrijke data, enz. vind je op: www.erfgoeddag.be.

Bestel de gratis inspiratiegids voor deelnemers via info@erfgoeddag.be, tel 02 213 10 82.

Scan mij met je smartphone.

INHOUD SEPTEMBER 2011

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed 4 (2011) 3

ISSN 2030-3777

REDACTIE

dr. Rob Belemans, Leen Breyne,
Roel Daenen, Bart De Nil,
dr. Marc Jacobs, Leon Smets,
dr. Alexander Vander Stichele,
Hildegard Van Genechten,
dr. Jacqueline van Leeuwen,
dr. Gregory Vercauteren en
dr. Jeroen Walterus

REDACTIERAAD

FARO

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers &
Silke Theuwissen

EINDREDACTIE

Birgit Geudens &
Annemie Vanthienen

HOOFDREDACTIE

Birgit Geudens
E: redactie@faronet.be

VERANTWOORDELIJKE

UITGEVER

Marc Jacobs
p.a. Priemstraat 51,
BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE

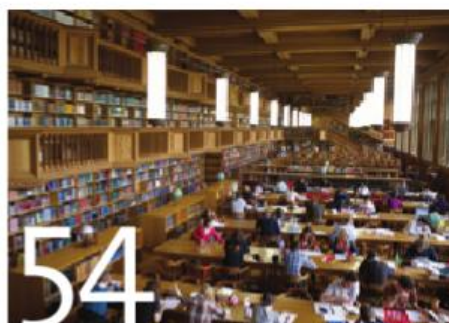
ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

LAY-OUT & DRUK

Drukkerij Leën, Hasselt

© FARO. Vlaams steunpunt
voor cultureel erfgoed vzw

- 4 **PRISMA**
→ EEN VELD- EN TOEKOMSTANALYSE VOOR
HET CULTUREEL ERFGOED IN VLAANDEREN
- 7 **EEN SECTOR IN ONTWIKKELING ...**
→ SCHETS VAN HET CULTUREEL-ERFGOEDVELD
IN VLAANDEREN
- 17 **VLAMINGEN EN HET VERLEDEN**
→ EEN BEVOLKINGSONDERZOEK NAAR
ERFGOEDBELEVING IN VLAANDEREN
- 36 **HET CIJFERBOEK CULTUREEL ERFGOED**
→ VAN NULMETING NAAR ZELFMONITOR
- 44 **MUSEA 2020**
- 54 **ERFGOEDBIBLIOTHEKEN IN 2020**
→ *THE FUTURE'S SO BRIGHT, (WE) GOTTA
WEAR SHADES?*
- 64 **ERFGOED EN MIGRATIE IN 2020**
- 70 **DE EENZAAMHEID VAN DE KEEPER**
- 76 **REWIND & FAST FORWARD**
→ INTERGENERATIONEEL WERKEN IN
DE ERFGOEDSECTOR
- 82 **SAMEN STAAN WE STERK!**
→ OP ZOEK NAAR EEN MODEL VOOR NETWERKING
TUSSEN VLAAMSE ERFGOEDORGANISATIES
- 90 **VERENIGINGSLEVEN, VRIJWILLIGERSWERK
EN ERFGOEDBELEID**
- 92 **VAN RESULTATEN NAAR RESULTANTEN**
→ HEFBOMEN, ONTWIKKELINGEN EN
ERFGOEDBELEID IN VLAANDEREN (2000–2020)

PRISMA

→ Een veld- en toekomstanalyse voor het cultureel erfgoed in Vlaanderen

Dit nummer van FARO is helemaal gewijd aan 'PRISMA'. We presenteren de belangrijkste onderzoeksresultaten, discussie- en visieteksten. We beginnen met een beknopte schets van het veld en gaan daarna in op de kwantitatief gerichte onderzoekslijnen van PRISMA: de surveys rond erfgoedparticipatie en het cijferboek. In een tweede deel zoomen we in op enkele bijzondere thema's die cruciaal zijn voor de toekomst van het cultureel erfgoed. Ten slotte volgen nog enkele beschouwingen over uitdagingen voor de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen in een internationaal perspectief. In 2012 zal FARO een samenvattend rapport met beleidsaanbevelingen opstellen en aan de minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur overhandigen.

WAAROM PRISMA?

Wat is de staat van het cultureel-erfgoedveld in Vlaanderen vandaag (2009–2011)? Waar kan het in 2020 staan? Is er een maatschappelijk, (sociaal-)economisch en bestuurlijk draagvlak en kader voor? Hoe kan dit allemaal goed en duurzaam ontwikkeld worden?

Het zijn vragen die niet allemaal in een handomdraai een pasklaar antwoord kunnen krijgen. In een traject met de naam PRISMA heeft FARO, met het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 als vertrekbasis, getracht de structuur, de omvang en

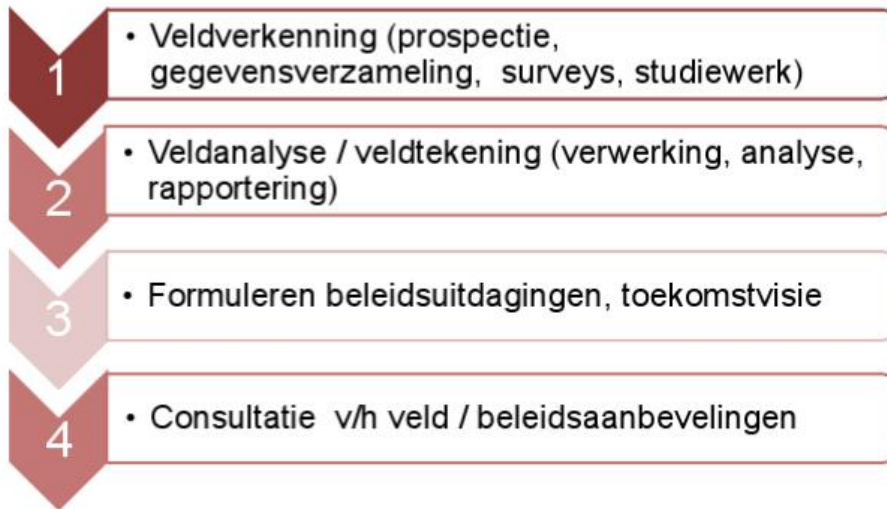
vooral het potentieel van het cultureel-erfgoedveld in beeld te brengen en te plaatsen in een beleidsrelevant toekomstperspectief. Daarmee willen we tegelijkertijd ook bouwstenen aanleveren voor de realisatie van de doorbraken die relevant zijn voor cultureel erfgoed in de *Beleidsnota Cultuur*² en het 'CultuurForum 2020'³ van minister Joke Schauvliege. Ook wij vinden dat er meer aandacht nodig is voor cultuur en cultureel erfgoed in het bijzonder in het actieplan *Vlaanderen in Actie*⁴ van de Vlaamse overheid, ingebed in een doordachte cultuurbeleidsstrategie voor de komende tien jaar. En dat is nodig, gezien de toch nog zwakke positie van cultureel erfgoed als relatief kleine (erkende) sector en jong beleidsdomein in het cultuurbeleid, naast de meer gevestigde en uitgebouwde sectoren zoals bv. de kunsten of het sociaal-cultureel werk.

DOELSTELLINGEN

Met PRISMA streeft FARO verschillende doelen na: bijdragen tot de netwerkvorming en identiteitsconstructie in 'de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen' of 'het cultureel-erfgoedveld'; het potentieel en de investeringsmogelijkheden in het cultureel-erfgoedveld en de cultureel-erfgoedwerking detecteren en onderbouwen; innovatie en reflectie stimuleren via nieuwe inzichten; en ten slotte ook empirisch onderbouwde beleidsstrategieën ontwikkelen voor het verder optimaliseren van het cultureel-erfgoedveld volgens het subsidiariteits- en complementariteitsprincipe. De opdracht om een veldanalyse uit te voeren is opgenomen in het beleidsplan 2009–2011⁵ en de beheersovereenkomst van FARO als een van de kernopdrachten voor deze beleidsperiode. Ondertussen staat FARO op de drempel van een nieuwe beleidsperiode 2012–2016. Het spreekt voor zich dat we de opgedane kennis over noden, behoeften en potentieel van de cultureel-erfgoedpraktijk in Vlaanderen, de conclusies en aanbevelingen van het PRISMA-traject integreren in onze strategische acties in de komende beleidsperiode.

INTERNATIONALE REFERENTIEKADERS

Binnen de diverse onderzoekslijnen en thematische studies van PRISMA werd ook steeds, waar relevant, gewerkt vanuit een internationaal referentiekader. Interessante of opvallende beleidsevoluties in onze buurlanden, onderzoek, sleutelteksten en visies van belangrijke buitenlandse auteurs werden gericht bestudeerd. Zo is bijvoorbeeld voor het onderzoek naar erfgoedverenigingen gekeken naar onderzoek en recente evoluties in Frankrijk en Nederland,⁶ en voor het traject rond erfgoedparti-

Figuur 1: onderzoeksplan PRISMA.

cipatie werden vernieuwende surveys en studies in Nederland, Frankrijk, Canada ... onder de loep gehouden.⁷ Voor het cijferboek werden modellen van culturele statistieken verkend bij EUROSTAT en UNESCO, en werden de resultaten van Europese surveys bestudeerd zoals voor musea (EGMUS) of digitalisering (NUMERIC-ENUMERATE).⁸ Een heel relevant voorbeeld van een grondige en uitgebreide (vooral kwantitatieve) veldanalyse is: *L'État des lieux du patrimoine, des institutions muséales et des archives*, van het Institut de la statistique du Québec.⁹ Dit onderzoek, dat over verschillende jaren liep, bestaat uit een hele reeks deelstudies over diverse aspecten van het beheer van archieven, musea en ook onroerend-erfgoed sites, waaraan diverse jaren door een uitgebreid team onderzoekers werd gewerkt en wat resulteerde in elf cahiers. Het vormde een belangrijke inspiratiebron voor PRISMA, maar het toont ook aan dat elke internationale vergelijking steeds rekening moet houden met de specifieke (beleids)context.

DE AANPAK VAN HET ONDERZOEK

De onderzoeksopzet van PRISMA kan in enkele stappen samengevat worden (zie figuur 1). Het sluitstuk is het samenvattend beleidsrapport met aanbevelingen dat we zullen opstellen voor de beleidsmakers. De belangrijkste onderzoeklijnen van PRISMA en hun valorisatietraject zijn:

— de prospectie van het veld, die vorm kreeg in een dynamische 'veldtekening' dankzij een online 'Erfgoedkaart' van erfgoedorganisaties en -verenigingen, te consulteren op FAROnet.¹⁰ Het blijft een permanente uitdaging voor FARO en andere actoren in het veld om dit zo actueel en accuraat mogelijk te houden;

— het kwantitatief onderzoeksluik:

- ontwikkelen en implementeren van het cijferboek cultureel erfgoed. Er werd een samenvattend rapport opgesteld over de resultaten van deze eerste 'nulmeting';
- het surveyonderzoek over het veld van de erfgoedverenigingen en hun vrijwilligers. Dit resulteerde in een rapport en een publicatie;¹¹
- het surveyonderzoek bij de Vlaamse bevolking over cultureel-erfgoedparticipatie, dat in 2012 zal gepresenteerd worden in een publicatie;

— het kwalitatief onderzoeksluik:

- introductie van en oefening met de scenariodenkenmethodiek in functie van de ontwikkeling van een brede toekomstvisie voor (de) cultureel-erfgoed(praktijk) in 2020. Op basis van de input van enkele experts werden lokale en provinciale sessies georganiseerd. Dit resulteerde in een trendboekje en in een afsluitend rapport;¹²
- thematische visieteksten en/of werkwinkels over de toekomstige (beleids)uitdagingen rond thema's zoals 'erfgoedzorg van materieel erfgoed', 'migratie en identiteit', 'intergenerationeel werken', 'netwerken' en 'vrijwilligerswerk', en voor de drie grote sectoren in het veld, namelijk de musea, de archieven en de erfgoedbibliotheken (zie de bijdragen in dit nummer).

We hebben dit onderzoek trachten uit te voeren in dialoog met het cultureel-erfgoedveld, dat aan het onderzoek participeerde via een klankbordgroep, werkgroepen¹³ en diverse focusgroepen die werden opgezet. De klankbordgroep telde een twintigtal

vertegenwoordigers van het beleid (kabinet en administratie), de erfgoedsectoren, steunpunten en stakeholderorganisaties, aangevuld met (buitenlandse) wetenschappelijke experts. Een mijlpaal in deze continue dialoog is 'Het Groot Onderhoud' op 25 oktober 2011,¹⁴ een initiatief met een knipoog naar de vermaarde *Entretiens du Patrimoine*¹⁵ die sinds 1994 ongeveer om de twee jaar in Frankrijk worden georganiseerd. Samen met alle spelers in het veld kunnen we de belangrijkste beleidsuitdagingen doordenken en een visie ontwikkelen voor de toekomst van het cultureel erfgoed in Vlaanderen. Elk jaar kunnen we evalueren welke stappen we hebben gezet en of we erop vooruitgaan (of niet).

FARO zal na de afsluiting van alle onderzoeklijnen van PRISMA en na de terugkoppeling via 'Het Groot Onderhoud' de visie en de belangrijkste aanbevelingen van de sector samenbundelen met de onderzoeksconclusies van PRISMA in een beleidsrapport voor de (huidige en de toekomstige) beleidsmakers. Daarmee en daarna kunnen we opnieuw aan de slag. Het werk is nooit af.

Alle resultaten, rapporten en teksten worden gepubliceerd op de webpagina's van PRISMA op:
www.faronet.be/prisma

- 1 Dr. Jeroen Walterus is adjunct-directeur van FARO en coördinator van het PRISMA-project.
- 2 *Beleidsnota 2009–2014: Cultuur*, Brussel, 2009: www.cjismvlaanderen.be/cultuur/downloads/beleidsnota2009-2014_cultuur.pdf.
- 3 CultuurForum, zie: www.cultuurforum.be.
- 4 Zie: www.vlaandereninactie.be/.
- 5 Missie en visie van FARO: www.faronet.be/organisatie/beleidsplan.
- 6 H. CLEVAREC, *Le patrimoine saisi par les associations*, Paris: Documentation Française, 2002; K. RIBBENS, *Een eigentijds verleden: alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945–2000*, Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2002.
- 7 Bijvoorbeeld: F. HUYSMANS & J. DE HAAN, *Het bereik van het verleden. Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed*. Den Haag: SCP, 2007; 'Les pratiques culturelles des Français': www.pratiquesculturelles.culture.gouv.fr/; 'Taking Part survey: England's survey of leisure, culture and sport': www.artscouncil.org.uk/about-us/research/arts-audiences/taking-part-survey/; 'The Canadians and their past': www.canadiansandtheirpasts.ca/.
- 8 EUROSTAT, cultural statistics: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/culture/introduction>; UNESCO Framework for Cultural Statistics (2009): www.uis.unesco.org/culture/Pages/framework-cultural-statistics.aspx; The European Group on Museum Statistics: www.egmus.eu; NUMERIC: www.numeric.ws en ENUMERATE: www.enumerate.eu.
- 9 Zie: www.stat.gouv.qc.ca/observatoire/publicat_obs/etat_patrimoine.htm.
- 10 Erfgoedkaart, zie: www.faronet.be/erfgoedveld.
- 11 *Erfgoedverenigingen en vrijwilligers in Vlaanderen*. FARO, Brussel, 2011.
- 12 J. VAN LEEUWEN & A. CAALS, *Kaleidoscoop: ideeën en perspectieven voor cultureel erfgoed in 2020*. FARO, Brussel, augustus 2010.
- 13 Er werden werkgroepen opgezet om specifieke deelonderzoeken te begeleiden zoals de werkgroep 'participatie-onderzoek' en de werkgroep 'cijferboek cultureel erfgoed'. De werkgroep 'collecties' boog zich over de problematiek van collectiebeschrijvingen, wat resulteerde in een brochure: *Cometa*, opgemaakt i.s.m. de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en PACKED.
- 14 Het Groot Onderhoud, 25 oktober 2011, Mechelen, La mot, zie: www.hetgrootonderhoud.be.
- 15 *Entretiens du Patrimoine 2007*, zie: www.culture.gouv.fr/edp2007/.

Een sector in ontwikkeling ...

→ Schets van het cultureel-erfgoedveld in Vlaanderen

In de context van PRISMA werd een 'prospectie' gedaan van het cultureel-erfgoedveld in Vlaanderen, wat onder meer concreet in beeld wordt gebracht via de online Erfgoedkaart van erfgoedorganisaties en -verenigingen.² Daarin worden alle actoren netjes gecategoriseerd, ingedeeld en afgebeeld. Toch doet deze kaart enigszins onrecht aan de dynamiek en de diversiteit in het veld, en komen enkel formele actoren als zodanig in beeld. Errond en ertussen beweegt ook een heel uitgebreid spectrum van individuen ('actieve erfgoedparticipanten'), losse clubs, tijdelijke samenwerkingsprojecten en informele netwerken of erfgoedgemeenschappen van om het erfgoed bekommerde (groepen van) mensen.

We moeten ergens beginnen, en focussen op die actoren die een meer stabiele entiteit vormen zoals de professionele erfgoedorganisaties en het verenigingsleven. We zijn er ons echter heel erg van bewust dat het 'brede cultureel-erfgoedveld', zoals we dat gemeenzaam benoemen, een heel divers spectrum van actoren omvat waartussen de grenzen nog poreus zijn: de uitkristalliseren van het cultureel-erfgoedveld is nog volop bezig. Bovendien zijn er ook veel vormen van cross-over met andere velden: cultureel erfgoed is immers overal in de samenleving aanwezig (het 'DNA van de samenleving'). We juichen dat ook toe. Het is een dynamisch veld, in volle ontwikkeling. De Erfgoedkaart van FARO is dan ook hét instrument bij uitstek om deze ontwikkeling verder in beeld te brengen.

INSTITUTIONELE KADERS

Elementair in elke schets van het erfgoedveld blijft het institutioneel schisma tussen onroerend erfgoed als gewestmaterie enerzijds en het roerend en immaterieel (cultureel) erfgoed als gemeenschapsmaterie anderzijds. Het onroerend erfgoed is dus een apart veld en beleidsdomein. Het *Witboek Interne Staatshervorming*³ van de Vlaamse Regering betekende voor 'erfgoed' geen nieuwe breuklijn of mijlpaal om deze twee erfgoeddomeinen dichter bij elkaar te brengen. Het heeft vooral impact op de organisatie van het onroerend-erfgoedbeleid (bv. afschaffing koppelsubsidies, meer bevoegdheden

voor de gemeenten, reorganisatie agentschap Onroerend Erfgoed). Het cultureel erfgoed komt als beleidsdomein weinig aan bod. Het subsidiariteitsprincipe blijft centraal staan: het basisidee is dat het bestuursniveau waarop de organisatie is ingedeeld (lokaal, provinciaal of Vlaams niveau) een ondersteuningsbeleid uitwerkt. Om het subsidiariteitsprincipe te verankeren, worden taakafspraken vastgelegd in protocollen tussen de Vlaamse overheid, de provincies en de gemeenten over de uitbouw van een complementair cultureel-erfgoedbeleid. Recent werden wel een aantal maatregelen voorgesteld met het oog op de zogenaamde 'planlastvermindering' voor lokale en provinciale besturen.⁴ Een van de maatregelen die is voorzien in het 'Planlastdecreet'⁵ impliceert dat het beleidsinstrument van de erfgoedconvenants vanaf 2013 anders zou kunnen worden georiënteerd. De impact hiervan op het lokaal erfgoedveld en -beleid is nog onduidelijk, met name of dit bijvoorbeeld zal betekenen dat de erfgoedcellen als entiteiten zullen wegvallen. Dit zou een ernstige impact hebben op het lokaal erfgoedveld. In elk geval lijkt het erop dat de inhoudelijke aansturing, die de Vlaamse overheid momenteel heeft op het lokale erfgoedbeleid via het instrument van de erfgoedconvenants, sterk zal worden ingeperkt. Momenteel wordt gewerkt aan de aanpassing van het Cultureel-erfgoeddecreet aan de regulering rond planlastvermindering.

VERSPREID CULTUREEL ERFGOED EN VELDOVERLAPPINGEN

Naast de complexiteit van de institutionele organisatie mogen we ook niet vergeten dat een belangrijk deel van het roerend en immaterieel cultureel erfgoed zich bevindt bij een ruim spectrum aan actoren en privépersonen, die als zodanig niet tot het cultureel-erfgoedveld behoren of het beheren van cultureel-erfgoedcollecties niet als hun primaire opdracht beschouwen. Zo bijvoorbeeld bevinden zich rijke collecties roerend erfgoed in de kunstensector (erfgoed van theaters, architecturaal erfgoed, enz.), in het veld van lokale culturele actoren zoals openbare bibliotheken, bij onderwijs- en onderzoeksinstituten en universiteiten, of in sectoren van de

NIEUWS
 KALENDER
 BLOG
 VACATURES
ERFGOEDVELD

TIJDSCHRIFT
 PUBLICATIES
 E-DOCUMENTEN
 DOSSIER
 LINKS

ORGANISATIE
 BIBLIOTHEEK
 PROJECTEN
 GROEPEN
 PERS

CONTACT | LOGIN | LOGO | BANNER

FR | EN | DE

Zoek | Kalender | Organisaties | Sectoren | Cultureel erfgoed | FAQ

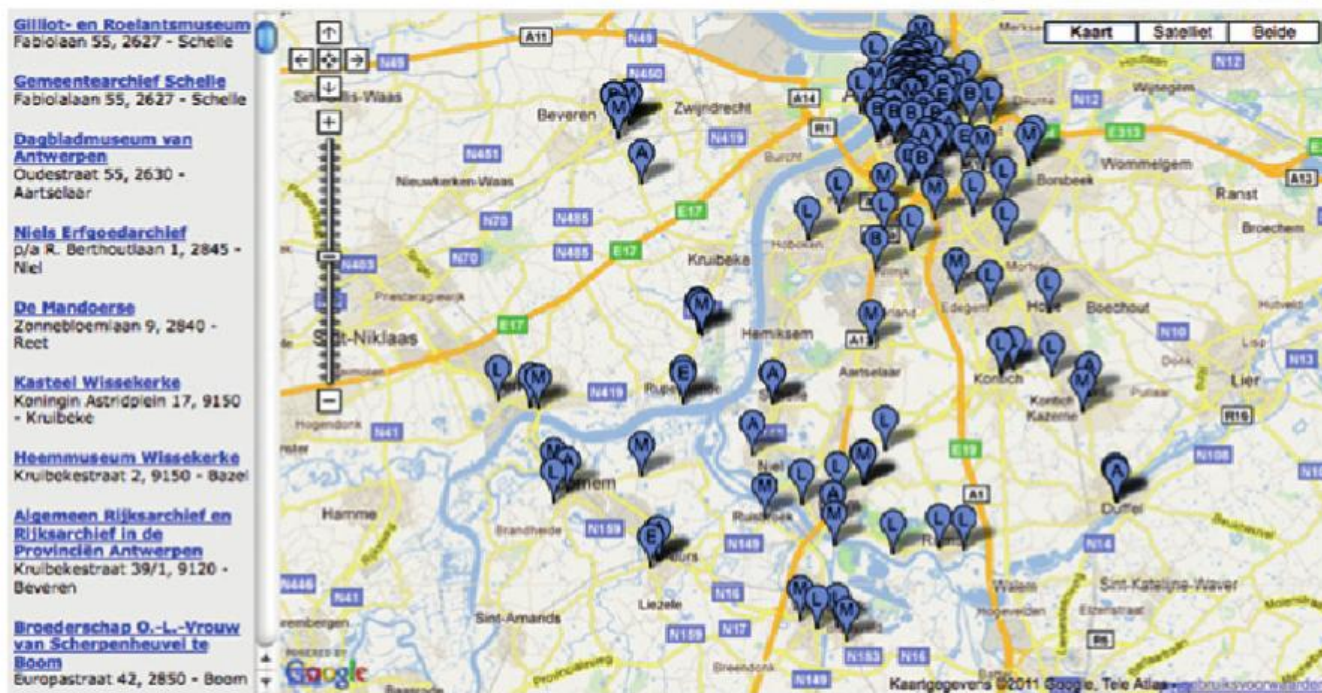
Home > Erfgoedveld

Erfgoedveld

Gemeente: Sector:

[Uitbreid zoeken](#) ◀

[Plaats dit kaartje op je eigen site](#) ▶

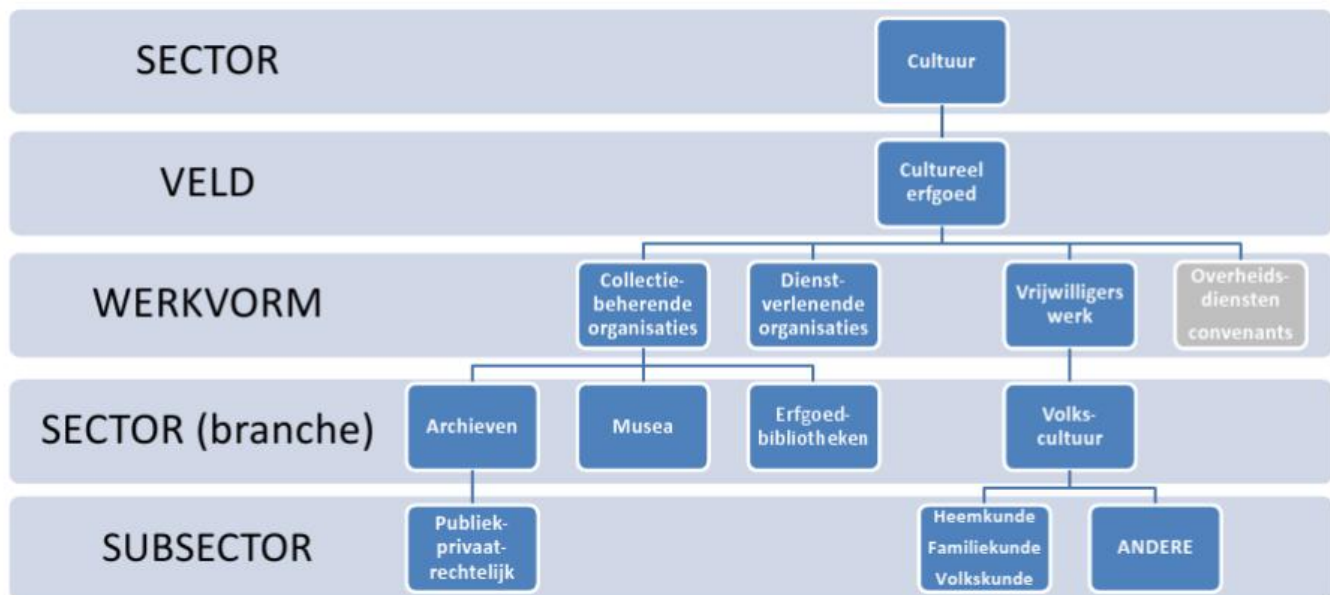
Er worden 150 organisaties getoond, zoom in voor meer organisaties.

Figuur 1: Erfgoedkaart FAROnet.

creatieve industrie zoals de mode, de media (omroepen, uitgevers), audiovisuele producenten, enz. We weten dus wel min of meer in welke sectoren zich belangwekkende collecties bevinden, maar een overzicht maken en inzicht verwerven in heel deze 'collectie Vlaanderen' is een werk van lange adem. Van een aantal thema's wordt langzaam maar zeker het subveld (collecties, actoren) in kaart gebracht: bijvoorbeeld m.b.t. religieus, agrarisch, muzikaal, architecturaal, academisch, culinair, letterkundig, technisch, industrieel en wetenschappelijk erfgoed, om er maar een paar te noemen. Ook voor immaterieel erfgoed moet deze dynamische inventarisatie in Vlaanderen nog echt starten, eens de uitvoering van de visie- en beleidsnota over immaterieel erfgoed op kruissnelheid komt.⁶ *Last but not least* bevindt zich een groot deel van het cultureel erfgoed bij particuliere privéverzamelaars of in bedrijfscollecties (bv. banken). Dat gaat om vele duizenden actoren, gaande van rijke kunstverzamelaars tot kleine hobbycollec-

tioneurs: de variëteit en de diversiteit is schier eindeloos, het lijkt 'nooit genoeg'!⁷

Omdat cultureel erfgoed zo wijdverspreid en ongeveer overal te vinden is, zijn overlappingsen tussen het cultureel-erfgoedveld en andere velden onvermijdelijk, wat helemaal geen negatief of bedreigend gegeven hoeft te zijn. Het is integendeel een grote kans en een uitdaging voor het cultureel-erfgoedveld zelf om zijn belang aan te tonen door zijn kennis en kunde in te zetten voor de zorg voor en de dynamische omgang met het cultureel erfgoed in Vlaanderen. We duiden slechts enkele relaties. Ten eerste de relatie met het onderwijs- en onderzoeksveld, meer bepaald met die wetenschapsdomeinen waar de toekomstige erfgoedprofessionals worden opgeleid (museologie, archivaliek, bibliothekwetenschap, (kunst)geschiedenis, behoud en restauratie, etnologie, maar ook management ...). De verwevenheid van het cultureel-erfgoedveld met de wereld

Figuur 2: veldmapping cultureel erfgoed.

van de onderzoeksgemeenschappen situeert zich ook buiten het academische veld, bv. met de talloze studiegenootschappen die in Vlaanderen bestaan. Ook de samenwerking met de audiovisuele en de omroepsector rond het audiovisueel erfgoed staat momenteel hoog op de agenda en zal hopelijk uitmonden in een structurele oplossing voor het duurzaam bewaren en ontsluiten van dit erfgoed.⁸ De exploratie *Met nieuwsgierige blik*⁹ van de samenwerkingsmogelijkheden met de privéverzamelaars en het mecenaat levert nieuwe (wederzijdse) inzichten op over de relatie tussen de overwegend publieke erfgoedsector en de private collecties: het wordt een belangrijk accent in de komende jaren om beide partijen naar elkaar te laten toegroeien. Ten slotte geven we nog aan dat er sinds enige tijd – ook internationaal – een tendens bestaat om de erfgoedsector als onderdeel van de ‘creatieve industrieën’ te beschouwen, niet als kerncreatieve sector, maar eerder in een bijzondere positie of in een ‘ondersteunende of een valoriserende rol’.¹⁰ Het debat hierover moet nog ten gronde gevoerd worden en kan best in een globale visie op de sociaal-economische impact van het cultureel-erfgoedveld ingebed worden, waarbij de link wordt gelegd naar andere economische en maatschappelijke sectoren zoals toerisme, streek- en stadsontwikkeling, onderwijs ...

Dit waren slechts enkele voorbeelden die de verwevenheid van het cultureel-erfgoed(veld) met andere sectoren in de samenleving in beeld brengen. Desondanks moet elk veld of elke sector ook een eigen ‘identiteit’ ontwikkelen en zichzelf kunnen benoemen en omschrijven. Dit betekent ook afgrenzen, maar dan zoveel mogelijk met een opengrenzenbeleid ... We doen een poging.

SCHETS VAN HET VELD

Bij het opmaken van een veldschets stelt zich al snel het probleem van de begrippen: (sub)veld vs. (sub)sector vs. (sub)domein, enz. Wanneer de ene dan wel de andere term gebruikt moet worden, is niet altijd duidelijk en sterk afhankelijk van de context. Het begrip ‘sector’ heeft een sterk economische connotatie: zo bevindt cultuur (en erfgoed) zich in de quartaire sector,

met name in de sector van de niet-commerciële dienstverlening (waaronder de overheidsdiensten en de door de overheid gesubsidieerde diensten vallen). Binnen ‘sectoren’ definieert men op het niveau van ‘bedrijfstukken’ economische sectoren zoals de cultuursector (maar bv. ook onderwijs, de overheid, de financiële sector, enzovoort). Daarbinnen situeren zich bepaalde ‘branches’ van bedrijven of organisaties die samen actief zijn in een gelijkaardige categorie van producten of diensten. Om de collectieve belangen van bedrijven of organisaties in een branche te behartigen, is vaak een brancheorganisatie of belangenorganisatie in het leven geroepen. In deze classificatie zouden we dus enerzijds ‘erfgoed’ (roerend, onroerend en immaterieel) kunnen beschouwen als een sector binnen de quartaire sector, alhoewel de categorie ‘erfgoedsector’ niet gebruikt wordt in de Nace-BEL¹¹-codes (sociaaleconomische statistieken). Anderzijds kunnen we cultureel erfgoed beschouwen als een ‘bedrijfstuk’ of ‘branche’ binnen de culturele sector. Maar deze terminologie wordt in Vlaanderen zo goed als niet gebruikt om culturele subsectoren aan te duiden. We kiezen er dus voor cultureel erfgoed als een ‘veld’ binnen de cultuursector te beschouwen, aansluitend bij het bestaande discours. We stellen dit veld eerst schematisch voor in een ‘veldmapping’ die semihiërarchisch is, d.w.z. van grotere gehelen naar kleinere (zie figuur 2).

Veld: cultureel erfgoed

Zonder exhaustief te willen zijn, handelt het hier globaal over alle cultureel-erfgoedactiviteiten, -entiteiten, -actoren en hun patrimonium. Dat betekent concreet de collecties roerend erfgoed, de repertoires van immaterieel erfgoed, de verenigingen en organisaties, de erfgoedgemeenschappen en hun kennis en kunde en alles wat daar verder mee samenhangt.

Werkvormen

De ‘werkvorm’ is een eerder functionele categorie, die ‘werksoortelijk’ bepaald kan worden volgens kernfuncties en enigszins overeenstemt met de categorieën zoals omschreven in het Cultureel-erfgoeddecreet. De organisaties of actoren kunnen

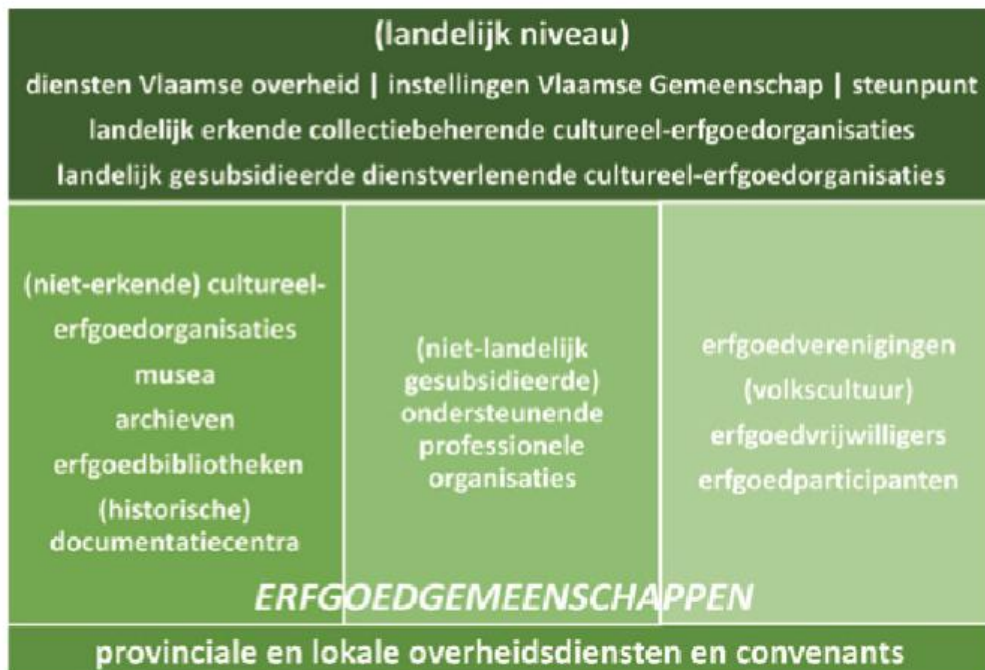
grofweg in vier 'werkvormen' onderverdeeld worden. Daarbinnen vallen een aantal types van organisaties:

- **de collectiebeherende cultureel-erfgoedorganisaties.** Dit zijn de musea, de archiefinstellingen, de erfgoedbibliotheken en ook de (cultuurhistorische) documentatiecentra die we bijvoorbeeld bij erfgoedverenigingen (bv. familie-kunde), in openbare bibliotheken of in (lokale) archieven vinden. Zij vervullen dezelfde basisfuncties (verzamel functie, behoud- en beheerfunctie, publieksfunctie, onderzoeksfunctie). Het gaat om vele honderden organisaties, waarvan er een tachtigtal door de Vlaamse Gemeenschap officieel erkend is (kwaliteits/erkenninglabel) en momenteel een dertigtal landelijk gesubsidieerd wordt via het Cultureel-erfgoeddecreet.
- **de dienstverlenende of ondersteunende cultureel-erfgoedorganisaties.** Daartoe behoren expertise- en onderzoekscentra, erfgoedsamenwerkingsverbanden, allerlei (project) verenigingen, belangenorganisaties, stichtingen, federaties of/en koepelorganisaties (volkscultuur), enz. Het handelt hier over diverse gesubsidieerde professionele organisaties die vooral indirect werken rond cultureel erfgoed, en (meestal) zelf geen collecties beheren. Een twintigtal organisaties¹² (het steunpunt, de expertisecentra en de organisaties volkscultuur, de samenwerkingsverbanden rond kunstcollecties zoals VKC en CAHF, de Archiefbank en de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, enz.) wordt landelijk gesubsidieerd, wat we de 'bovenbouw' in het veld zouden kunnen noemen. Deze organisaties zijn vrij divers, maar de basisfuncties zijn vooral gericht op expertiseontwikkeling en -uitwisseling, netwerking en makelaardij, beeldvorming en internationale profilering, met als doel bij te dragen aan de praktijk, de kennis en de ontwikkeling van de cultureel-erfgoedgemeenschap(en) waarvoor ze werken. Ze geven vorming, advies en begeleiding, maar brengen ook bepaalde thematische subvelden of collecties in kaart en dragen bij aan de inventarisatie en de valorisatie ervan.
- **het vrijwilligerswerk.** Dit gaat zowel om het georganiseerde 'traditionele' verenigingsleven (met ca. 2 500 erfgoedverenigingen en tienduizenden actieve leden) als om informele vormen van vrijwilligerswerking, of om personen die vrijwillig en onbezoldigd aan de slag zijn bij erfgoedorganisaties zoals musea en archieven. Dit hele subveld omvat ook alle vormen van actieve erfgoedparticipatie, die niet steeds in verenigingsverband plaatsvinden maar ook puur individueel kunnen zijn (bv. het opmaken van een eigen stamboom).
- **de faciliterende overheidsdiensten en de cultureel-erfgoedconvenants.** Er zijn allerlei overheidsdiensten op landelijk,

provinciaal en lokaal niveau die cultureel erfgoed (maar ook onroerend erfgoed) als beleidsmaterie hebben en (soms) ook erfgoedconsulenten in dienst hebben die rechtstreeks diensten verlenen aan het veld. Een belangrijk onderscheid met de hoger vermelde zuiver dienstverlenende organisaties is dat via deze structuren vaak ook geld (subsidies ...) gealloceerd wordt bij andere actoren en de besteding ervan wordt opgevolgd. Men kan stellen dat deze overheidsdiensten niet direct of exclusief tot het cultureel-erfgoedveld gerekend kunnen worden, maar zij ondersteunen in elk geval mee de professionele infrastructuur en de omkadering ervan en oefenen er als beleidsactoren een grote invloed op uit. Specifiek is er het beleidsinstrument van de cultureel-erfgoedconvenants¹³ met de gemeenten, de intergemeentelijke samenwerkingsverbanden, de provincies of de Vlaamse Gemeenschapscommissie (Brussel), die met steun van de Vlaamse overheid specifiek het lokaal, regionaal en provinciaal cultureel-erfgoedbeleid ondersteunen en faciliteren. De lokale besturen stimuleren de geïntegreerde en integrale aanpak van het cultureel erfgoed, de provincies nemen een regiefunctie op voor depotwerking. Er zijn momenteel 26 convenants afgesloten die lopen tot en met 2014. Momenteel wordt dit beleidsinstrument geheroriënteerd conform het Planlastdecreet (zie hoger).

Sectoren (of branches) binnen het cultureel-erfgoedveld

We kunnen het veld ook volgens eerder inhoudelijke categorieën indelen, waarbij we groepen van onderling samenhangende types van organisaties kunnen onderscheiden. In economische termen zouden we deze groepen als 'branches' benoemen, omdat ze gelijkaardige producten of diensten leveren. Het gaat hier over groepen met een sterke interne coherentie op het niveau van doelstellingen, functies, taken en organisatie. Ze delen meestal een gezamenlijke historische evolutie, oefenen gelijkaardige activiteiten uit, die worden uitgevoerd door specifieke beroepsgroepen, en hebben gemeenschappelijke belangen die door branche- of beroepsorganisaties worden verdedigd. In het cultureel-erfgoedveld zien we ten minste drie sectoren of branches: de musea, de archieven en de sector volkscultuur (de koepelorganisaties, de aangesloten afdelingen en verenigingen en hun leden). De museumsector in Vlaanderen wordt als sector momenteel gekenmerkt door een vrij zwakke sectorale interne coherentie. De beroepsvereniging VMV maakt al enige jaren een crisis door, en er worden pogingen gedaan om ze een nieuw leven te geven onder de vlag 'ICOM Vlaanderen', naar analogie met andere landen.¹⁴ Wat de archiefsector betreft, wordt doorgaans het onderscheid gemaakt tussen de publiekrechtelijke en de privaatrechtelijke archieven, wat voor het cultureel-erfgoedveld een relevant onderscheid is, in die zin dat enkel privaatrechtelijke 'culturele archieven' in aanmerking komen voor landelijke

Figuur 3: structuur van het cultureel-erfgoedveld.

Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving (Faro, 2005)¹⁶ en opgepikt werd in het Cultureel-erfgoeddecreet: “een cultureel-erfgoed-gemeenschap bestaat uit organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan het cultureel erfgoed of specifieke aspecten ervan, en die het cultureel erfgoed of aspecten ervan door publieke actie wenst te

subsidiering. Maar ook publiekrechtelijke archieven kunnen een landelijk erkenningslabel ontvangen als erkend (cultureel) archief. Daarnaast is er ook de sector van de erfgoedbibliotheken, die sterk verweven is met (de diverse onderdelen van) de ‘bibliotheeksector’, maar die in de context van het cultureel-erfgoedveld als een ‘sector’ (in wording) kan worden beschouwd. Zowel de culturele archieven als de erfgoedbibliotheken maken deel uit van het ruime bibliotheek-, archief- en documentatiewezen.¹⁵ Dit brede veld en zijn beroepsorganisatie(s), zoals de VVBAD, speelt een belangrijke rol in het bewaren en ontsluiten van het documentair erfgoed in Vlaanderen. De sector volkscultuur is dan weer een zeer diverse sector die we verder kunnen afbakenen in een aantal ‘traditionele subsectoren’ zoals heemkunde, familiekunde en volkskunde, naast bv. de volksporten, de volkskunsten zoals volksdans en -muziek, enzovoort. Al deze (sub)sectoren hebben sinds vanouds hun interne structuren en werkingsprincipes. Er bestaan grote verschillen in interne coherentie en samenhang, de diversiteit is groot.

NAAR EEN CULTUREEL-ERFGOED’SECTOR’?

Met al deze bouwstenen of puzzelstukken kunnen we de structuur van het cultureel-erfgoedveld ook anders of ‘niet-hiërarchisch’ voorstellen (figuur 3). De klemtoon ligt dan op de werkvormen, waarbij de verschillende types van (professionele) erfgoedorganisaties of branches allemaal onder dezelfde noemer van ‘erfgoedorganisatie’ gevat of ‘gelabeld’ worden. Ook alle types van verenigingen, ook in de sector volkscultuur, worden op analoge wijze als ‘erfgoedverenigingen’ gelabeld. Flankerend vinden we dan op het landelijke niveau de Vlaamse overheidsdiensten en de landelijk erkende en/of gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties, en op provinciaal en lokaal niveau de diverse overheidsdiensten en de convenants. Samen werken deze structuren faciliterend, sterk transversaal en hopelijk ook in complementariteit in op het veld dat zich tussen de diverse niveaus in beweegt. Een belangrijk bindend element ten slotte is de notie van ‘erfgoedgemeenschappen’, die geïntroduceerd werd in de Kaderconventie van de Raad van

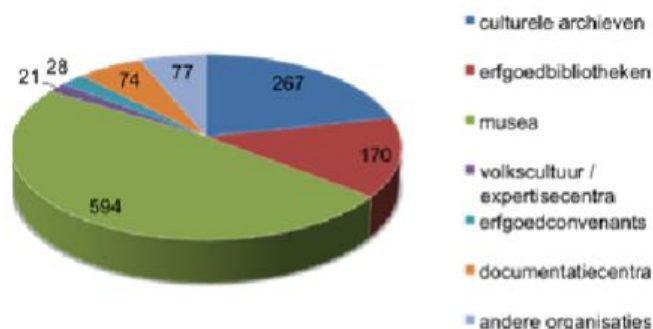
behouden en door te geven aan toekomstige generaties.”

Dit concept verbindt als het ware alle ‘branches’ in het cultureel-erfgoedveld en legt ook onmiddellijk de link met de maatschappelijke rol van cultureel erfgoed in de samenleving. Het streefdoel is om de schotten in het veld zoveel mogelijk op te heffen: deze zijn vrij poreus en er zijn al heel wat wisselwerkingen en ‘transfers’ tussen de subvelden. Een verhaal van synergie dat dankzij een doortastend beleid verder kan gestimuleerd worden.

OMVANG VAN HET CULTUREEL-ERFGOEDVELD IN VLAANDEREN

Aantal geprofessionaliseerde erfgoedorganisaties

Het totaal aantal door FARO in zijn databank geregistreerde collectiebeherende en dienstverlenende erfgoedorganisaties bedraagt in 2011 ca. 1 200, verdeeld over de diverse types organisaties (zie figuur 4). Een uitgebreide beschrijving van de diverse onderdelen van dit subveld en de gegevens van honderden organisaties zijn te vinden op de webpagina’s van de Erfgoedkaart.¹⁷ Het reële aantal organisaties ligt evenwel hoger dan het aantal dat door FARO geregistreerd is. Vooral in de sector van

Figuur 4: aantal geprofessionaliseerde cultureel-erfgoedorganisaties per type. Bron: databank FARO.

'documentatiecentra' en 'archieven' is het moeilijk om af te bakenen: er zijn immers veel documentatie- en archiefdiensten die geïntegreerd zijn in andere organisaties en niet steeds als zodanig als zelfstandige entiteiten kunnen geïdentificeerd worden. Er zouden ca. 3 000 publiekrechtelijke archiefinstellingen of -diensten zijn. Voor cultureel erfgoed zijn vooral de rijksarchieven en de lokale stads-, gemeente- en OCMW-archieven relevant: zij beheren belangrijk cultuurhistorisch documentair erfgoed, vandaar dat zij ook een erkenning via het Cultureel-erfgoeddecreet kunnen krijgen als cultureel archief.

Dat geldt ook voor erfgoedbibliotheken, een veld met een zeer diverse samenstelling dat moeilijk af te bakenen is.¹⁸ Ten slotte bevinden ook 'musea' of museale collecties zich vaak in de schoot van een ruimere organisatie (een universiteit, een bedrijf, enz.). Er zijn dus met andere woorden zeer veel 'collectie- of archiefbewaarplaatsen'. Deze bewaarplaatsen en hun collecties worden door een aantal erfgoedorganisaties systematisch geïnventariseerd in registers of collectiewijzers (bv. Archiefbank Vlaanderen of de collectiewijzer van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek). Het hangt af van de mate waarin de erfgoedfuncties (verzamelen, beheren, ontsluiten voor het publiek, onderzoeken, enz.) van de organisatie als kernopdrachten gelden of we al dan niet kunnen spreken van een 'erfgoedorganisatie', dan wel een organisatie die bijkomend een erfgoedcollectie beheert (bv. een klooster, een kunsteninstelling, een openbare bibliotheek, een archiefdienst, een vereniging, een overheidsinstelling, enz.). Het is evenwel niet steeds mogelijk een helder onderscheid te maken. Een instrument als de kwaliteits- of erkenningslabels voor erkende erfgoedorganisaties, zoals dat momenteel functioneert, kan op dit vlak in het veld 'selectief' en structurerend werken. Momenteel zijn (slechts) 78 collectiebeherende organisaties door de Vlaamse overheid officieel erkend als museum, archief of erfgoedbibliotheek.¹⁹ Een deel hiervan ontvangt ook landelijke werkingssubsidies.

Aantal (lokale) erfgoedverenigingen

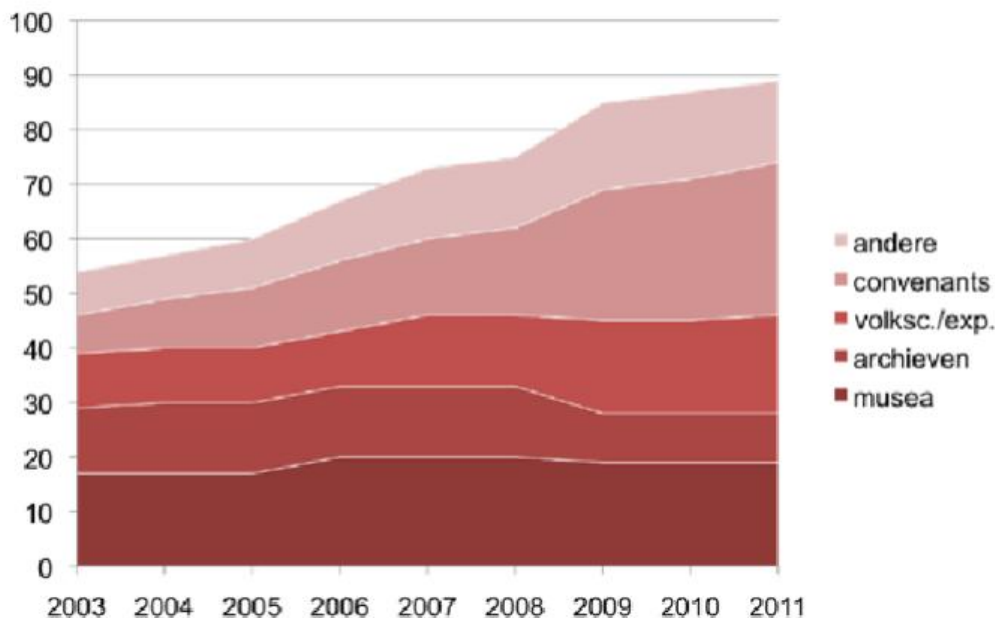
Vlaanderen telt honderden lokale erfgoedverenigingen, die we naar thema kunnen indelen (zie kader). Eerder onderzoek schatte hun totaal aantal in Vlaanderen op ca. 2 000 à 2 500²⁰, maar bepaalde types verenigingen zijn nog onvoldoende geïdentificeerd en geïnventariseerd.

Inschatting van het totaal aantal erfgoedverenigingen in Vlaanderen

(Bron: VRIND 2007, Vlaams Centrum voor Volkscultuur, 2007):

- Verenigingen voor familiekunde (45)
- Verenigingen voor heemkunde (513)
- Verenigingen voor industrieel en wetenschappelijk erfgoed (120)
- Verenigingen voor volkskunde (19)
- Verenigingen voor archeologie, oudheidkunde en kunstgeschiedenis (28)
- Verenigingen voor lokale, stads- en regionale geschiedenis (49)
- Verenigingen voor (historische) taalkunde en dialectologie (30)
- Verenigingen voor carnaval en straatfeesten (374)
- Verenigingen voor historische (reuzen)stoeten en processies (60)
- Verenigingen voor traditionele sporten of volkssporten (ca. 900)
- Verenigingen voor historische schutterij (143)
- Verenigingen voor streekgastronomie en streekproducten (90)
- Verenigingen voor (kunst)ambachten- en volkskunsten (98)
- Verenigingen voor erfgoedtoerisme en erfgoedparticipatie (73)
- Verenigingen voor 'vrienden van een erfgoedinstelling' (25)
- Verenigingen voor erfgoedzorg (200)

FARO heeft momenteel zo'n 1 300 erfgoedverenigingen geregistreerd in zijn databank. Een uitgebreide beschrijving van het subveld en de gegevens van honderden verenigingen zijn te vinden op de pagina's van de Erfgoedkaart.²¹ Ook hier is de 'afgrenzing' soms moeilijk. Sommige van deze verenigingen zijn overduidelijk erfgoedverenigingen en omschrijven zichzelf dan ook zo. Andere verenigingen zouden zichzelf niet onmiddellijk als 'erfgoedvereniging' benoemen, ondanks het feit dat hun werking als dusdanig te omschrijven valt en/of een duidelijke erfgoedcomponent omvat of dit zo geduid kan worden. Typische voorbeelden hiervan zijn volkssportclubs, carnavalsverenigingen, verenigingen voor (kunst)ambachten, gidsenkringen ... Heel wat lokale erfgoedverenigingen houden zich zowel bezig met onroerend, roerend als immaterieel erfgoed, het onderscheid speelt voor hen geen rol. Globaal kunnen we het veld van de erfgoedverenigingen ruwweg in vijf types opsplitsen, naargelang hun kernactiviteiten:

Figuur 5: evolutie van het aantal landelijk gesubsidieerde organisaties voor de periode 2003–2011. Bron: agentschap Kunsten en Erfgoed.

(als studievereniging) organiseren heel wat van deze verenigingen specifieke erfgoedactiviteiten (of zijn nauw bij de organisatie ervan betrokken) en fungeren ze vaak als bemiddelaars. Ook beheert een groot aantal van deze verenigingen erfgoedcollecties en staan ze in voor de zorg en de ontsluiting ervan.

- **verenigingen voor (erfgoed)studie.** Zij houden zich vooral bezig met allerlei vormen van (historisch) onderzoek. Het betreft hier voornamelijk verenigingen voor familiekunde, volkskunde, (historische) taalkunde en dialectologie alsook verenigingen voor archeologie, oudheidkunde en kunstgeschiedenis. Ook honderden heemkundige kringen bestuderen hun lokale omgeving, stad of dorp, maar die worden als een afzonderlijk type (waarbij het lokale referentiekader primeert) gepresenteerd;
- **verenigingen voor erfgoedbeleving.** Bij deze verenigingen ligt de nadruk vooral op het zelf doen, het zelf creëren (ambachten) en/of het actief beleven van cultureel erfgoed. Het gaat onder meer over verenigingen voor carnaval of straatfeesten, historische (reuzen)stoeten en processies, historische *re-enactments*, traditionele sportclubs en schutterij, verenigingen voor streekgastronomie en streekproducten, voor kunstambachten en volkskunsten (dans, muziek, enz.) tot en met het 'levend erfgoed' (kweken van dierenrassen);
- **verenigingen voor erfgoedbemiddeling en -participatie.** Zij hebben heel specifiek als doel om mensen in contact te brengen met het cultureel erfgoed en/of om hen hiermee vertrouwd te maken. Ze treden op als bemiddelaars tussen het erfgoed en de (potentieel) geïnteresseerden. Het betreft meer bepaald gidsenkringen, verenigingen voor erfgoedtoerisme of verenigingen voor erfgoedparticipatie en -educatie;
- **verenigingen voor (materiële) erfgoedzorg.** Deze verenigingen zijn vooral, maar niet uitsluitend, in de weer met het verzamelen, ontsluiten en veiligstellen van roerend en onroerend erfgoed. Het handelt over verenigingen voor industrieel, technisch en wetenschappelijk erfgoed, voor monumentenzorg (bv. molens), of allerlei verzamelclubs. Ook de 'vrienden van' (het museum, archief of de bibliotheek) leveren – soms eerder indirect – een belangrijke bijdrage aan de zorg voor ons erfgoed, door de erfgoedinstellingen actief te ondersteunen, of via een rol als mecenas;
- **verenigingen voor heemkunde, lokale en regionale geschiedenis.** Deze verenigingen ontwikkelen activiteiten die bijna alle van de hierboven reeds vermelde functies kunnen bestrijken. Naast het bestuderen van de lokale geschiedenis

Het zwaartepunt in het veld van erfgoedverenigingen ligt bij de heemkundige subsector met ca. 500 lokale verenigingen, met als erkende koepelorganisatie Heemkunde Vlaanderen. Maar er zijn daarnaast talloze andere organisaties en erfgoedgemeenschappen, vooral in het domein van de 'erfgoedbeleving' die werken rond allerlei aspecten van immaterieel erfgoed. Het subveld werd uitgebreid bevestigd en geanalyseerd in een aparte onderzoekslijn van PRISMA.²²

De landelijk gesubsidieerde organisaties

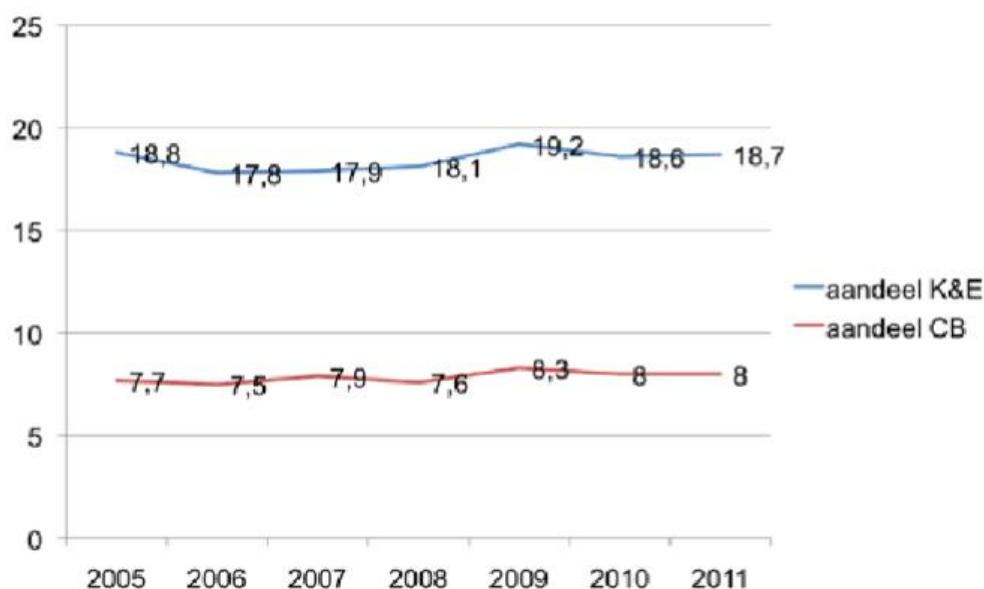
Om het landelijk gesubsidieerde cultureel-erfgoedveld te structureren, koos het beleid in het Cultureel-erfgoeddecreet vooral voor een thematische invalshoek (erfgoedgemeenschappen, thema-expertises), gecombineerd met een verdeling naar werkvormen (collectiebeherende organisaties, dienstverlenende organisaties). Een ander belangrijk structurerend element is de erkenning (kwaliteitslabel) en de indeling van collectiebeherende organisaties op landelijk niveau, die voor wat musea en archiefinstellingen betreft, gekoppeld kan zijn aan landelijke subsidiëring. (Erfgoedbibliotheken kunnen erkend worden maar zijn en blijven tot nader order decretaal uitgesloten van landelijke subsidiëring.)

Het aantal landelijk gesubsidieerde organisaties is relatief klein t.o.v. het globale veld en telt in 2011 89 actoren (incl. erfgoedconvenants). De evolutie van het aantal organisaties sinds 2003 (zie figuur 5) laat zien dat er vooral groei was in het aantal erfgoedconvenants. Andere groei- of krimpbewegingen zichtbaar in het stapeldiagram zijn vooral te wijten aan interne verschuivingen, eerder dan aan de instroom van nieuwe organisaties. Dat is meer bepaald het geval voor (culturele thema-)archieven of organisaties volkscultuur die vanaf 2008 als expertisecentra werden erkend. De stijging in 2006 komt door de overheveling van de sector volkscultuur van het beleidsdomein sociaal-cultureel werk naar cultureel erfgoed. Het aantal landelijke musea of archiefinstellingen evolueerde de voorbije jaren nauwelijks. Het is duidelijk dat de groeimarge in het landelijk gesubsidieerde cultureel-erfgoedveld de voorbije jaren hoofdzakelijk te situeren viel op het niveau van het stimuleren van

het lokaal/provinciaal erfgoedbeleid via de jaarlijkse erkenning van bijkomende convenants. Sinds 2010 zijn er ook provinciale convenants met de vijf provincies en de VGC. Het aantal nieuwe landelijke erkenningen van cultureel-erfgoedorganisaties kent slechts een zeer langzaam stijgend verloop en is de voorbije jaren gestagneerd rond ca. zestig organisaties (voor ca. twintig miljoen euro subsidies). Dat is een relatief smalle basis voor een landelijk gesubsidieerde 'sector', bv. in vergelijking met de kunstensector waar een veelvoud van organisaties gesubsidieerd wordt (268 organisaties voor een subsidiebedrag van ca. 95 miljoen euro). We mogen hierbij niet vergeten dat de inspanningen van de Vlaamse overheid voor het cultureel erfgoed complementair zijn aan het ondersteuningsbeleid van de provincies en de gemeenten. Maar dat geldt in zekere mate ook voor andere sectoren, zoals lokaal cultuurbeleid (bibliotheken, cultuurcentra) en deels ook voor kunstenuorganisaties, die ook bijkomende dotaties kunnen ontvangen van de lokale of provinciale besturen. Het verhaal is complex, een vergelijking maken blijft moeilijk.

BUDGETTAIRE EVOLUTIE VAN DE LANDELIJKE WERKINGSSUBSIDIES

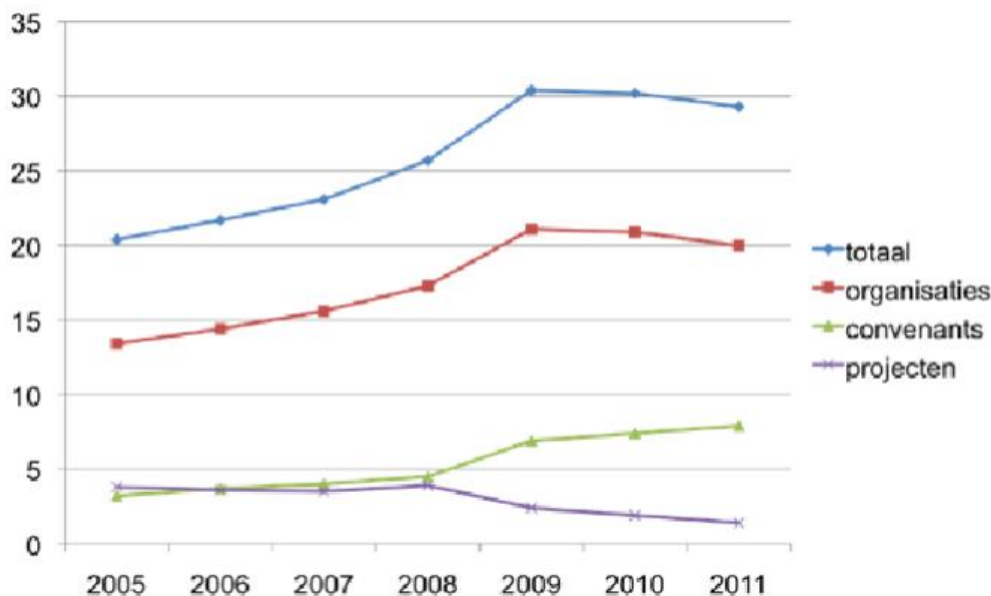
In dit laatste onderdeel zoomen we in op een vergelijkende analyse van de evolutie van de landelijke werkingssubsidies voor de periode 2005–2011. We baseren ons op cijfers van het agentschap Kunsten en Erfgoed, en op de algemene uitgavenbegroting van de Vlaamse Gemeenschap.²³ In zijn jaarverslag voor 2010 maakt het agentschap Kunsten en Erfgoed een genuanceerd overzicht van de evolutie van de subsidiemiddelen sinds 2005.²⁴ Daarin stelt het agentschap dat de werkingssubsidies met 58 % stegen tussen 2005 en 2010. Daar moet natuurlijk een inflatiecorrectie op toegepast worden van ca. 10 % over vijf jaar, maar het kan niet ontkend worden dat er inderdaad in de periode tot 2009 een significante stijging is geweest van de middelen. Bovendien bleef de impact van de besparingsrondes in 2010 en 2011 voor de sector relatief beperkt tot minder dan 3 %. Uitzonderingen waren de instellingen van de Vlaamse Gemeenschap, het steunpunt en de facultatieve subsidies, die zwaarder hebben moeten besparen. De cultureel-erfgoedorganisaties werden via het principe van de kaasschaaf 'gelijk behandeld' zoals de andere culturele organisaties. Als we de stijging van de middelen voor cultureel erfgoed over de periode 2005–2011 observeren, kunnen we

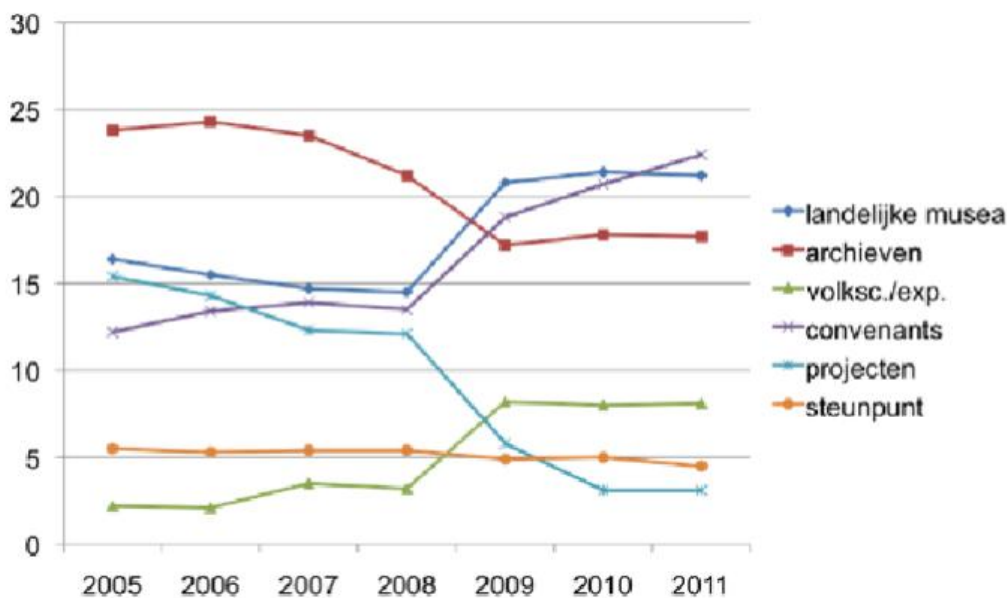
Figuur 6: evolutie voor de periode 2005–2011 van het: — procentueel aandeel cultureel erfgoed in totaalbudget Kunsten & Erfgoed (K&E) — procentueel aandeel cultureel erfgoed in totaal cultuurbegroting (CB). Bron: Vlaams ministerie van Financiën en Begroting

vaststellen dat globaal genomen dit budget er niet meer maar wellicht ook niet minder op vooruitgaat dan dat van de andere cultuursectoren. Het aandeel van het totale cultureel-erfgoedbudget in het totaalbudget van 'kunsten en erfgoed' en in de totale cultuurbegroting (figuur 6) blijft stabiel. Dit betekent dat het er in verhouding niet op vooruitgaat, en sinds 2009 gaat het aandeel er zelfs op achteruit, wat wijst op een meer dan gemiddelde daling. Ondanks de nominale stijging van het budget voor cultureel erfgoed kunnen we dus stellen dat de middelen voor het landelijke cultureel-erfgoedbeleid in hetzelfde tempo gestegen zijn als de cultuurbegroting. Van een uitzonderlijke inhaalbeweging of een herinvestering voor de ontwikkeling van dit jonge beleidsdomein lijkt geen sprake: het cultureel-erfgoedbudget heeft gewoon mee kunnen surfen op de hoogconjunctuur en de algemene stijging van de middelen op de Vlaamse (cultuur)begroting, net zoals de andere sectorbudgetten. Hierna zullen we zien hoe deze beleidsmarginen gebruikt werd.

We gingen na hoe de verdeling van de werkingssubsidies is geëvolueerd in de periode 2005–2011 (figuur 7 en 8). De werkingssubsidies voor erfgoedorganisaties (excl. instellingen Vlaamse Gemeenschap) stagneren sinds 2009, terwijl de subsidies voor convenants in stijgende lijn blijven gaan. In de rangorde van posten in het erfgoedbudget stijgen de convenants van de vierde plaats in 2005 naar de eerste plaats in 2011. Dat is voor een deel ook door de transfer van de subsidiemiddelen voor regionale en lokale musea naar de convenants in 2009. Een significante toename van het budget zien we ook bij koepelorganisaties voor volkscultuur en expertisecentra. Maar zoals het agentschap zelf aangeeft, moet dit sterk genuanceerd worden, omdat het hier deels om een transfer handelt vanuit het budget voor archieven (overstap thema-archieven). Ook de sterke stijging voor koepelorganisaties voor volkscultuur verdient een voetnoot, namelijk dat als men van virtueel niets komt, een sterke stijging in procenten snel verdiend is ... De vraag of de organisaties volkscultuur er structureel op vooruit zullen gaan door de overheveling

Figuur 7: evolutie van de subsidies (in miljoenen euro) voor de periode 2005–2011: totaal, organisaties (excl. instellingen VG), convenants, projecten. Bron: agentschap Kunsten en Erfgoed, FARO.

Figuur 8: evolutie van het procentueel aandeel per type organisatie in het totale bedrag v/d werkingssubsidies (in miljoenen euro) voor de periode 2005–2011. Bron: agentschap Kunsten en Erfgoed, FARO.

naar het Cultureel-erfgoeddecreet in 2007 zal pas in 2012 beantwoord kunnen worden. We kunnen afsluiten met de constatering dat de stijging van de werkingssubsidies in grote mate gecompenseerd wordt met de daling van de subsidies voor de projecten. De daling van de projectsubsidies is al bezig sinds 2005. De projectmiddelen hebben stilaan een kritische ondergrens bereikt, wat ten koste zou kunnen gaan van innovatie en experimentele ontwikkeling in het cultureel-erfgoedveld.

Globaal blijven de middelen voor het landelijk cultureel-erfgoedbeleid in Vlaanderen, alle verhoudingen in acht genomen, vrij ondermaats. Wat te denken van een bedrag van pakweg acht miljoen euro voor de ondersteuning van alle landelijk erkende musea, of – enigszins buiten de scope van

deze analyse – van minder dan één miljoen voor de uitvoering van het 'Topstukendecreet'? Globaal blijft het aandeel van het budget voor de landelijke subsidiëring van cultureel erfgoed stagneren rond de 8% van de totale cultuurbegroting, die zelf ca. 2,5% van de totale begroting van de Vlaamse Regering uitmaakt. Om het met een boutade te stellen: van elke 100 euro die de Vlaamse regering uitgeeft gaat zowat twintig eurocent 'zakgeld' naar de ondersteuning van de landelijke erfgoedorganisaties, en naar het landelijke topstukken- en collectiebeleid. Uiteraard vloeien er daarnaast via gemeenten en provincies dotaties naar de cultureel-erfgoedorganisaties in hun werkingsgebied. Het is evenwel buitengewoon moeilijk om zicht te krijgen op deze financieringsstromen, zoals eerdere studies al hebben aangetoond.²⁵ De financiële rapporteringen van de lokale en provinciale besturen bevatten immers niet noodzakelijk een 'aparte rekening' van hun bestedingen voor (cultureel)

erfgoed op hun grondgebied. Wat onder cultureel erfgoed wordt verstaan, is ook niet eenduidig en kan dus verschillend geïnterpreteerd worden van bestuur tot bestuur. Via het cijferboek cultureel erfgoed (zie elders in dit nummer) hebben we getracht meer zicht te krijgen op de totale kosten en opbrengsten van erfgoedorganisaties. Dat is hoe dan ook geen sinecure, maar voor niet-verzelfstandigde erfgoedorganisaties (zonder rechtspersoonlijkheid) die vallen onder een openbaar bestuur (meestal musea) bleek het in de meeste gevallen onmogelijk om een juist en volledig beeld te schetsen. Dit maakt het moeilijk om in Vlaanderen een correcte inschatting te maken van de financiering (kosten en opbrengsten) van cultureel-erfgoedorganisaties.

CONCLUSIE: EEN VELD IN ONTWIKKELING – TWEEDE BEDRIJF

Zal het cultureel-erfgoedveld zich – drie jaar na het in werking treden van het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 – verder kunnen ontwikkelen en uitgroeien tot een volwaardige ‘sector’? Aangezien de identiteitsconstructie van het veld naar een cultureel-erfgoedsector inherent is aan de doelstellingen van het Cultureel-erfgoeddecreet, lijkt ons de primaire voorwaarde dat dit decreet verder loyaal en zo mogelijk ook royaal wordt uitgevoerd, en dat de beloofde investeringen zich sterk(er) kunnen doorzetten. Er moet een versnelling hoger geschakeld worden om het veld te ontwikkelen. Onder het motto ‘eenheid in verscheidenheid’ kan het cultureel-erfgoedveld zich dan vanuit een solide decretale sokkel – die momenteel vrij smal is – als sector verder

profilen, gebaseerd op een sterkere interne samenhang en gedeelde belangen. Dit is geen geforceerd bod of een soort dwangmatig carcan: ook het kunstenveld bestaat uit heel verschillende subvelden (beeldende kunsten, podiumkunsten, muziek, architectuur), die elk hun eigen dynamiek en historiek hebben. Toch profileert en presenteert het kunstenveld zich – met succes – vanuit het Kunstendecreet als één ‘sector’ naar het beleid, om vanuit een sterke interne samenhang als één geheel op te treden als er gemeenschappelijke behoeften en noden opduiken of gedeelde strategische belangen in het spel zijn.²⁶ Het cultureel-erfgoedveld of de ‘cultureel-erfgoedsector’ zal zich dus sterker moeten gaan organiseren en profileren om meer (intern en extern) draagvlak te verwerven en meer gewicht in de schaal te werpen als volwaardig onderdeel van de cultuursector.

- 1 Dr. Jeroen Walterus is adjunct-directeur van FARO en coördinator van het PRISMA-project.
- 2 Zie: www.faronet.be/erfgoedveld.
- 3 Zie: <http://binnenland.vlaanderen.be/interne-staatschervorming>.
- 4 Zie: <http://binnenland.vlaanderen.be/planlastvermindering>.
- 5 Zie: <http://binnenland.vlaanderen.be/decreet/periodieke-plan-en-rapporteringsverplichtingen-aan-lokale-besturen>.
- 6 Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen, 2010: www.faronet.be/e-documenten/een-beleid-voor-immaterieel-cultureel-erfgoed-in-vlaanderen-visienota-vlaams-minister-v.
- 7 Zie website en publicatie ‘Nooit genoeg’: www.nooitgenoeg.be, zie ook www.faronet.be/e-tijdschrift/nooit-genoeg-verzamelen-geblazen.
- 8 We verwijzen hier naar de blauwdruk van het ‘Vlaams Instituut voor de Archivering van het Audiovisuele erfgoed’ en het project op de Waalse Krook te Gent: www.dewaalsekrook.be/.
- 9 P. DEPONDT, *Met nieuwsgierige blik – Collectievorming en aankoopbeleid in Vlaanderen*, ASP Editions, 2011; zie ook de info over de lezingenreeks: www.faronet.be/nieuws/lezingenreeks-met-nieuwsgierige-blik-2011.
- 10 Zie: *Creatieve industrieën in Vlaanderen anno 2010: een voorstudie*, Flanders DC – Antwerp Management School, 2010.
- 11 De Europese activiteitennomenclatuur (NACE) vormt het referentiekader voor de productie en de verspreiding van statistieken met betrekking tot economische activiteiten in Europa en wordt gebruikt door Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie. In categorie 91 vindt men de ‘Bibliotheken, archieven, musea en overige culturele activiteiten’ en ook de ‘Exploitatie van monumenten en dergelijke toeristenattracties’ Zie: <http://economie.fgov.be/nl/statistieken/gegevensinzameling/nomenclaturen/nacebel/>.
- 12 Een overzicht staat op de website van het agentschap: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/1374736-Werkingssubsidies.html.
- 13 Zie voor meer info de website van het agentschap: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/433088-Subsidies+voor+cultureel-erfgoedconvenants.html.
- 14 Zie: www.faronet.be/nieuws/icom-vlaanderen-biedt-nieuwe-kansen-voor-museumsector en www.museumvereniging.be/.
- 15 Zie voor meer info o.a.: www.vbad.be en www.abd-bvd.be/.
- 16 Zie: www.faronet.be/e-documenten/framework-convention-value-cultural-heritage-society.
- 17 Zie voor een overzicht: www.faronet.be/erfgoedveld/sectoren.
- 18 J. WALTERUS, *Bewaar(de)bibliotheken*, Brussel, 2003 (www.faronet.be/e-documenten/bewaardebibliotheken-vlaanderen). Zie ook de bijdrage elders in dit nummer.
- 19 Zie: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/3766755-Register+erkende+organisaties.html.
- 20 We baseren ons op eerdere studies: J. WALTERUS, *Erfgoedverenigingen en volkscultuur ontcijferd. Inzichten over historische en ‘volkscultuur’-verenigingen als onderdeel van het Vlaamse erfgoedlandschap*, Brussel, Vlaams Centrum voor Volkscultuur, 2003. De cijfers werden door het VCV geactualiseerd tot in 2007 (VRIND 2007).
- 21 Zie: www.faronet.be/erfgoedveld/sectoren/erfgoedverenigingen-en-vrijwilligers.
- 22 PRISMA, survey erfgoedverenigingen, FARO, 2011.
- 23 Zie o.a.: <http://fin.vlaanderen.be> (begrotingsreeksen per jaar en per programma).
- 24 AGENTSCHAP KUNSTEN EN ERFGOED, *Jaarverslag 2010*. Brussel, 2011, p. 193–197.
- 25 G. DE BRABANDER e.a., *Financiering van cultureel erfgoed: vergelijkende studie naar de financiering van en financieringsmogelijkheden voor het cultureel erfgoedbeleid in Vlaanderen en Nederland*, Universiteit Antwerpen, november 2007 (niet publieke beleidsamenvatting).
- 26 J. JANSSENS (VTI), D. MOREELS (BAM), *De ins & outs van het Kunstendecreet – Een blik op de opbrengsten en uitgaven van Kunstendecreetstructuren (2007–2008)*, 2011 (www.bamart.be/pages/detail/nl/6036).

Vlamingen en het verleden

→ Een bevolkingsonderzoek naar erfgoedbeleving in Vlaanderen

Naar analogie met onderzoek in andere domeinen van het culturele veld en aansluitend op de grote participatiesurvey van het Steunpunt Cultuur, Jeugd en Sport en de jaarlijkse survey van de Studiedienst van de Vlaamse Regering, besloot FARO in het kader van het PRISMA-project een uitgebreid bevolkingsonderzoek op te zetten. In het najaar van 2010 werden 5 000 op toevallige wijze gekozen mensen die in Vlaanderen wonen ('Vlamingen') tussen 18 en 85 jaar oud aangeschreven met de vraag of ze een uitgebreide vragenlijst wilden invullen over erfgoedbeleving en de wijze waarop ze met het verleden omgaan. Door middel van een doorgedreven opvolgingsprocedure werden 1 937 Vlamingen uit onze steekproef bereid gevonden om de enquête in te vullen (respons = 38,7 %). Na de gebruikelijke opschonfase en de berekening van weegcoëfficiënten om de dataset wat betreft geslacht, leeftijd en opleiding representatief te maken voor de Vlaamse bevolking, bekwamen we een analyseerbare dataset van 1 898 respondenten. In wat volgt geven we de eerste resultaten van het onderzoek weer, waarbij de focus ligt op het aanwezige draagvlak voor erfgoed bij de Vlaamse bevolking. Gegeven de veelheid aan vragen en thema's die in de enquête behandeld werden, betreft het een selectie uit het beschikbare onderzoeksmateriaal. Meer diepgaande onderzoeksrapporten en uitgebreide cijferreeksen worden de komende maanden opgeleverd via de FARO-website.

DOELSTELLING VAN HET ONDERZOEK

Hoe groot is het draagvlak voor erfgoed onder de Vlaamse bevolking? Het afgelopen decennium heeft het cultuurparticipatieonderzoek in Vlaanderen een hoge vlucht genomen. Vooral met de oprichting van het Steunpunt Re-Creatief Vlaanderen in 2000 werden nieuwe stappen gezet om de brede cultuurparticipatie van de Vlamingen zo nauwkeurig mogelijk in kaart te brengen. Dit steunpunt organiseerde in 2003–2004 immers voor het eerst een uitgebreide cultuurparticipatiesurvey bij een representatief staal van de Vlaamse bevolking.² Deze studie werd in 2009 herhaald (PaS'09) door het Steunpunt Cultuur, Jeugd en Sport dat in 2007 opgericht werd als opvolger van het Steunpunt Re-Creatief Vlaanderen.³ In beide enquêtes werden enkele vragen gesteld over erfgoedinteresse en erfgoedparticipatie in Vlaanderen alsook over het lidmaatschap van erfgoedverenigingen. Naast deze data beschikken we ook

over algemene gegevens uit de SCV-survey van de Studiedienst van de Vlaamse Gemeenschap. In dit jaarlijks bevolkingsonderzoek, waarin gepeild wordt naar de sociaal-culturele veranderingen (SCV) in Vlaanderen, wordt de participatie aan een aantal erfgoedactiviteiten bevestigd.⁴ FARO nam het initiatief om een bijkomend bevolkingsonderzoek op te zetten om de erfgoedparticipatie en -beleving in Vlaanderen veel meer in de diepte te peilen. Vertrekkend vanuit het bestaande nationale en internationale onderzoek naar erfgoedparticipatie en -beleving stelden we een uitgebreide vragenlijst op waarin diverse aspecten van het erfgoed en de wijze waarop mensen met het verleden omgaan, aan bod komen. Deze vragenlijst werd uitgebreid besproken in een werkgroep met vertegenwoordigers van het brede erfgoedveld en de Studiedienst van de Vlaamse Regering. Hij werd bovendien grondig bekeken en becommentarieerd door methodologen van de UGent.

Puntjes op de i voor statistici en methodologen:

Met het oog op de vergelijkbaarheid met ander onderzoek en om na te gaan in welke mate onze data representatief zijn voor de Vlaamse bevolking namen we een aantal vragen over de bredere cultuurparticipatie van de respondenten letterlijk uit het SCV-onderzoek van 2010 over. Het betrof meer bepaald vragen over concertbezoek, het bijwonen van allerlei culturele voorstellingen en deelname aan culturele activiteiten. Uit de vergelijking van de antwoorden op de vragen uit beide enquêtes blijkt dat de resultaten van onze enquête in de lijn van deze van het SCV-onderzoek liggen. In tegenstelling tot de SCV-enquête ligt de participatiegraad van de FARO-respondenten op de meeste cultuurparticipatievariabelen echter systematisch hoger.

Ondanks ons strikt methodologisch kader blijkt dus dat we een oververtegenwoordiging van cultureel actieve respondenten in onze dataset hebben. Gezien de positieve

[vervolg op pagina 18]

Hoe sterk is uw interesse voor de onderstaande thema's?	Niet geïnteresseerd	Matig geïnteresseerd	Sterk tot zeer sterk geïnteresseerd
1. Stamboomonderzoek, familiekunde, genealogie of familiegeschiedenis	32,1	47,8	20,1
2. Politieke, economische of sociale geschiedenis	36,7	42,6	20,7
3. Oorlogs- of krijgsgeschiedenis	36,2	39,3	24,5
4. Geschiedenis van ontdekkingsreizen, kolonisatie en migratie	36,1	40,9	23,0
5. Geschiedenis van het dagelijkse leven: de wijze waarop gewone mensen vroeger leefden	16,7	45,3	38,0
6. Leven van beroemde personen uit het verleden: politici, vorsten, kunstenaars, schrijvers, sportlui ...	37,4	44,0	16,6
7. Beeldende kunst zoals schilderkunst, beeldhouwkunst, grafiek of fotografie	42,8	35,6	21,6
8. Toegepaste kunst zoals meubelen, verlichting, glas, juwelen of mode	38,9	41,5	19,6
9. Architectuur, bouwkunde, stadsplanning, landschapsarchitectuur	34,3	40,4	25,3
10. Oude ambachten of handwerktechnieken	27,2	47,2	25,6
11. Industriële cultuur en geschiedenis: oude industrieën, machines of productietechnieken, industriële gebouwen of sites	42,4	38,0	19,6
12. Religie, levensbeschouwing of mystiek	47,5	37,2	15,3
13. Traditionele volkssporten, dierensporten, cafésporten of kaartspellen	43,1	43,0	13,9
14. Archeologie of oudheidkunde	40,6	37,2	22,2
15. Volksliederen of volksverhalen, legendes, sagen	36,2	41,9	21,9
16. Streektaal of dialecten	30,6	44,8	24,5
17. Historische feesten, stoeten of optochten; historische evocaties; carnaval	37,6	46,4	16,0
18. Oude groente-, fruit- of dierenrassen en oude teelt- of fokwijzen	41,8	40,2	18,0
19. Streekproducten en –gerechten, typische bereidingen en eetgewoontes	15,5	45,8	38,7
20. Oude gebruiken, tradities of gewoontes	16,3	50,8	32,9

(N = 1548 – 1822, missing = 4,0% - 18,4%)

Tabel 1 – Mate van interesse in diverse erfgoedthema's of erfgoedgerelateerde thema's (% van totale dataset). © FARO

[vervolg van pagina 17]

samenhang die er bestaat tussen cultuur- en erfgoedparticipatie (i.e. mensen die cultureel actief zijn hebben een hogere kans om ook aan erfgoedactiviteiten deel te nemen) kunnen we ervan uitgaan dat onze vragenlijst door meer mensen met een (uitgesproken) interesse voor cultuur en erfgoed werd ingevuld. Hierdoor zijn onze resultaten deels een overschatting van de werkelijke participatie- en interessecijfers. Bij de weergave en interpretatie van de onderzoeksresultaten moeten we hiermee rekening houden. Door de vastgestelde oververtegenwoordiging van cultureel actieve mensen kunnen we immers geen uitspraken doen over het interesse- en participatiegedrag van 'de Vlamingen' in het algemeen. We kunnen wel uitspraken doen over de verschillen die er bestaan tussen bijvoorbeeld niet in erfgoed geïnteresseerden en sterk in erfgoed geïnteresseerden of tussen niet-participanten en incidentele of frequente participanten. Dit is dan ook de insteek die we nemen voor deze bijdrage.

ERFGOEDINTERESSE

Bij de constructie van de vragenlijst kozen we ervoor om deze zo op te bouwen dat we eerst peilden naar de interesse van de respondenten in een groot aantal erfgoedthema's of erfgoedgerelateerde thema's. Door eerst te peilen naar de interesse en dan pas naar de effectieve participatie kunnen we immers nagaan in welke mate een al dan niet sterke erfgoedinteresse zich vertaalt in een receptieve, actieve of virtuele deelname aan specifieke erfgoedactiviteiten. Voor ieder erfgoedthema waarvan we naar de interesse peilden, namen we later in de vragenlijst immers mogelijke activiteiten op waaraan de respondenten konden deelnemen of die ze zelf konden uitvoeren. In tabel 1 geven we voor ieder erfgoedthema de antwoordpercentages weer, waarbij we de antwoordcategorieën 'sterk geïnteresseerd' en 'zeer sterk geïnteresseerd' hebben samengevoegd tot één categorie.⁵

Bij het bekijken van de interessecijfers stellen we een min of meer gelijkaardig patroon vast voor de meeste thema's: ongeveer 30 tot 40 % van de respondenten uit ons onderzoek zegt niet geïnteresseerd te zijn in het thema in kwestie, 40 tot 50 % zegt matig geïnteresseerd te zijn en 20 tot 25 % zegt sterk tot zeer sterk geïnteresseerd te zijn.⁶

	Percentage	Cumulatief percentage
0	23,9	23,9
1	11,1	34,9
2	9,2	44,2
3	8,8	52,9
4	7,8	60,7
5	6,9	67,7
6	5,9	73,6
7	5,0	78,6
8	4,9	83,5
9	3,8	87,3
10	4,1	91,4
11	2,1	93,5
12	2,1	95,6
13	1,3	96,9
14	1,5	98,5
15	0,6	99,
16	0,6	99,7
17	0,1	99,7
18	0,1	99,9
19	0,1	100,0
totaal	100,0	

Omschrijving	Omvang in dataset
Niet sterk geïnteresseerd (0 items)	24%
Enigzins sterk geïnteresseerd (1-3 thema's)	29%
Sterk geïnteresseerd (4-7 thema's)	26%
Zeër sterk geïnteresseerd (8-19 thema's)	21%

Tabel 2A – Mate van erfgoedinteresse op basis van het aantal thema's waarin respondenten (zeer) sterk geïnteresseerd zijn.

	Percentage	Cumulatief percentage
0	15,6	15,6
1	7,3	22,9
2	7,2	30,2
3	7,6	37,8
4	6,4	44,1
5	7,3	51,4
6	7,8	59,3
7	7,1	66,4
8	5,7	72,1
9	4,9	77,0
10	3,4	80,4
11	4,0	84,4
12	2,8	87,1
13	2,5	89,7
14	1,7	91,3
15	2,0	93,4
16	1,6	94,9
17	2,2	97,2
18	1,2	98,4
19	1,6	100,0
totaal	100,0	

Omschrijving	Omvang in dataset
niet of nauwelijks gedesinteresseerd (0-1 items)	23%
Enigzins gedesinteresseerd (2-5 thema's)	28,5%
Sterk gedesinteresseerd (6-9 thema's)	25,5%
Zeër sterk gedesinteresseerd (10-19 thema's)	23%

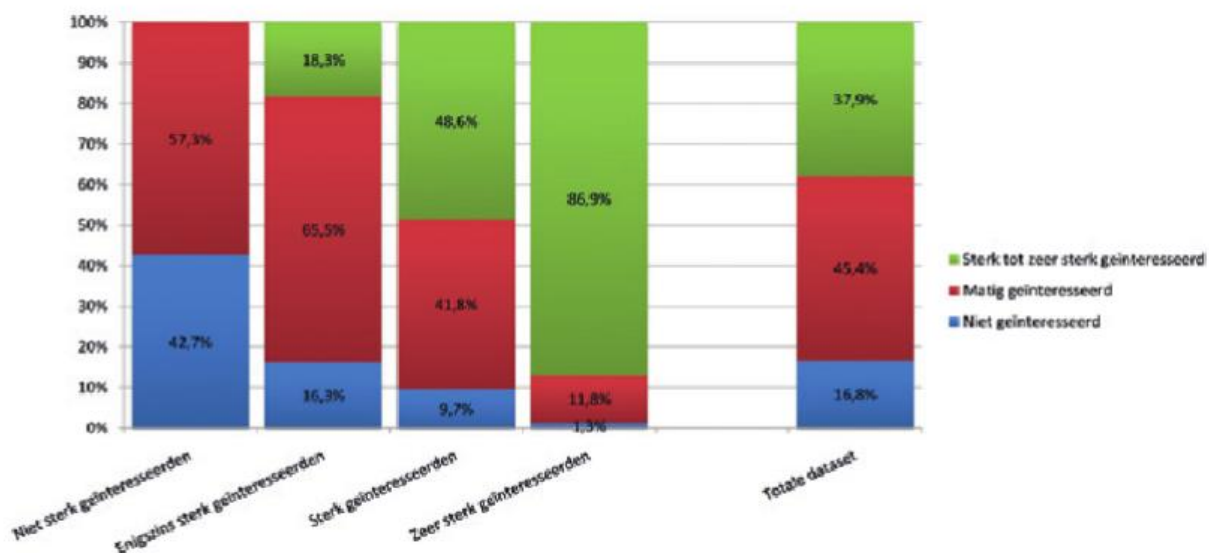
Tabel 2B – Mate van erfgoeddesinteresse op basis van het aantal thema's waarin respondenten niet geïnteresseerd zijn.

Ondanks het meer globale antwoordpatroon dat we vaststellen in tabel 1, zien we dat er een aantal thema's zijn waar duidelijk meer interesse voor bestaat: 'culinair erfgoed: streekproducten en -gerechten, typische bereidingen en eetgewoonten', 'oude gebruiken, tradities of gewoonten', 'de geschiedenis van het dagelijks leven' en 'oude ambachten en/of handwerktechnieken'. Het valt op dat dit allemaal 'volksculturele' erfgoedthema's zijn die verband houden met het leven van alledag en meer specifiek met de wijze waarop bepaalde zaken gedaan, gemaakt of geproduceerd werden. Naast de thema's waar een verhoogde interesse voor bestaat, zijn er ook een aantal thema's

waar minder interesse voor bestaat: 'religie, levensbeschouwing en mystiek', 'traditionele volkssporten, diersporten, cafésporten of kaartspellen', 'industriële cultuur en geschiedenis', 'oude groente-, fruit- of dierenrassen en/of oude teelt- of fokwijzen' en 'beeldende kunst'.

Uit onze analyses blijkt wel dat de mate van interesse in de diverse thema's varieert naargelang men man of vrouw is, jong of oud en vooral of men hoog- of laaggeschoold is. We stellen vooral een heel sterk positief verband vast tussen opleiding enerzijds en erfgoedinteresse anderzijds: mensen met een hogere opleiding zijn doorgaans sterker geïnteresseerd in de diverse erfgoedthema's dan mensen met een lagere scholingsgraad. Toch merken we dat ook de hoogst geschoolden (beduidend) minder geïnteresseerd zijn in bepaalde erfgoedthema's. Zo zijn universitair geschoolden in vergelijking met lager geschoolden blijkbaar minder geïnteresseerd in 'traditionele volkssporten, diersporten, cafésporten of kaartspellen', 'oude groente-, fruit- of dierenrassen en oude teelt- of fokwijzen' en 'streekproducten en -gerechten, typische bereidingen en eetgewoonten'. Wat betreft het geslachtsverschil zien we dat mannen bijvoorbeeld meer geïnteresseerd zijn in 'politieke, economische of sociale geschiedenis', in 'oorlogs- of krijgsgeschiedenis', in de 'geschiedenis van ontdekkingsreizen, kolonisatie en migratie' of in 'industriële cultuur en geschiedenis'. Vrouwen zijn dan weer meer geïnteresseerd in 'toegepaste kunst', in 'culinair erfgoed' of in 'oude

gebruiken, tradities of gewoontes'. De betekenisvolle leeftijdsverschillen die we vaststellen impliceren bijna steeds dat min 54-jarigen minder sterk geïnteresseerd zijn in de specifieke thema's dan de plus 65-jarigen, terwijl er tussen de plus 55-jarigen en plus 65-jarigen doorgaans weinig betekenisvolle verschillen zijn qua interesse. De oudere leeftijdsgroepen zijn dus over het algemeen sterker in de diverse erfgoedthema's geïnteresseerd dan de jongere. Dergelijke bevindingen liggen in de lijn van ons eerder onderzoek, waarbij we op basis van de gegevens van de participatiesurvey 2003-2004 diverse erfgoedinteresseprofielen opstelden.⁷

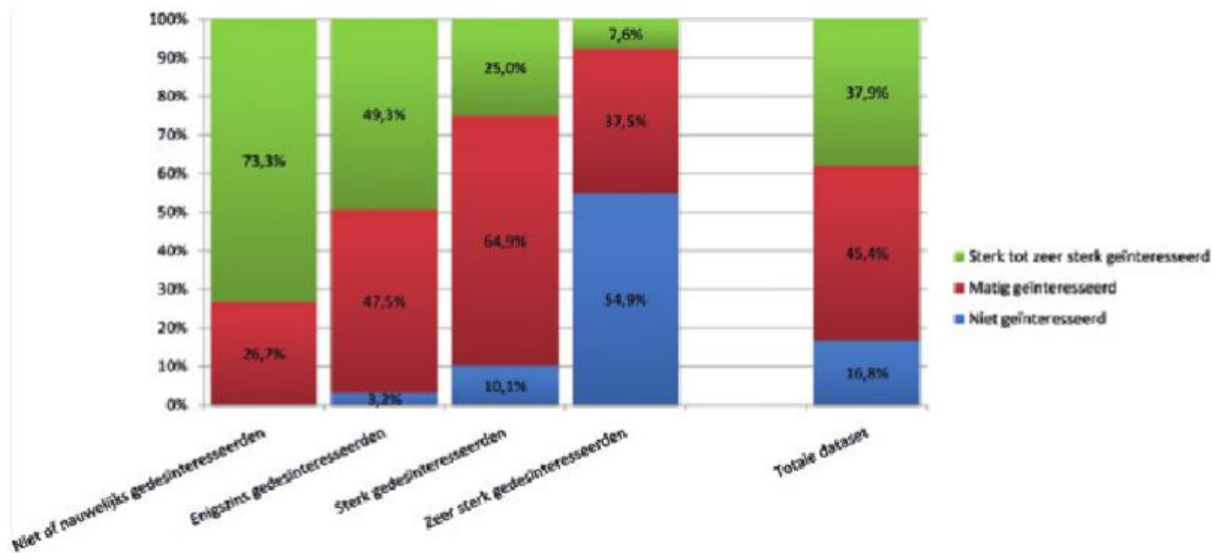
Grafiek 1A – Interesse in de geschiedenis van het dagelijks leven per graad van sterke erfgoedinteresse.

Om op een eenvoudige maar duidelijke manier het draagvlak en het potentieel voor erfgoed in Vlaanderen te bestuderen en aan te tonen, hebben we op basis van de vraag naar de interesse in diverse erfgoedthema's een algemene maat voor erfgoedinteresse gemaakt en een maat voor erfgoeddesinteresse. Dit deden we door bij iedere respondent het aantal thema's waarin hij/zij zegt (zeer) sterk geïnteresseerd te zijn – respectievelijk niet geïnteresseerd te zijn – samen te tellen. Hierdoor kregen we twee maten gaande van 0 tot 19⁸. Een score van 0 op de maat voor erfgoedinteresse betekent dat de persoon in kwestie aangaf in geen enkel thema sterk tot zeer sterk geïnteresseerd te zijn. Een score van 19 op deze maat betekent dat de respondent in alle thema's sterk tot zeer sterk geïnteresseerd is. Een score van 0 op de maat voor erfgoeddesinteresse betekent dat de persoon in kwestie aangaf dat er geen enkel thema is waarin hij/zij niet geïnteresseerd is. Een score van 19 op deze maat betekent dat de respondent in geen enkel thema geïnteresseerd is. Het spreekt voor zich dat er een sterk negatief verband bestaat tussen beide maten: hoe sterker de interesse, hoe lager de desinteresse en omgekeerd⁹. Met het oog op de verdere analyses deelden we de twee maten in vier categorieën in, waarbij telkens ongeveer één vierde van de respondenten uit onze dataset in iedere categorie thuishoort (zie tabellen 2A en 2B). Zo bekwamen we de volgende indeling voor de maat voor erfgoedinteresse: 'niet sterk geïnteresseerden' (24 %), 'enigszins sterk geïnteresseerden' (29 %), 'sterk geïnteresseerden' (26 %) en 'zeer sterk geïnteresseerden' (21 %). Op basis van de maat voor erfgoeddesinteresse bekwamen we de volgende indeling: 'niet of nauwelijks gedesinteresseerden' (23 %), 'enigszins gedesinteresseerden' (28,5 %), 'sterk gedesinteresseerden' (25,5 %) en 'zeer sterk gedesinteresseerden' (23 %). Op basis van deze categorieën bekijken we in wat volgt hoe de algemene interesse en/of desinteresse van de respondenten uit ons onderzoek samenhangt met de interesse in specifieke thema's, de erfgoedparticipatie en het draagvlak voor erfgoed. Gegeven de sterke samenhang tussen beide maten zullen we bij de bespreking van onze bevindingen vooral de maat voor sterke erfgoedinteresse gebruiken en veel minder de maat voor

erfgoeddesinteresse. Indien dat wel het geval is, geven we het duidelijk aan.

Bij het bekijken van de mogelijke sociodemografische verschillen die er kunnen bestaan op basis van de maat voor erfgoedinteresse respectievelijk erfgoeddesinteresse stellen we, net zoals bij de individuele erfgoedthema's, betekenisvolle geslachts- en opleidingsverschillen vast die in de lijn liggen van eerder interesse- en participatieonderzoek.¹⁰ Zo zien we dat mannen een bredere en sterkere erfgoedinteresse hebben dan vrouwen. Na controle voor leeftijd en opleiding hebben ze namelijk een grotere kans om tot de categorieën van 'sterk' tot 'zeer sterk geïnteresseerden' te behoren en een kleinere kans om tot de groep van de 'zeer sterk gedesinteresseerden' te behoren. Ook zien we dat hooggeschoolden een beduidend bredere en sterkere erfgoedinteresse hebben dan laaggeschoolden. In vergelijking tot de hoger geschoolden en na controle voor geslacht en leeftijd hebben de lager geschoolden immers een kleinere kans om tot de categorieën van de 'sterk' tot 'zeer sterk geïnteresseerden' te behoren en een grotere kans om tot de categorieën van de 'sterk' tot 'zeer sterk gedesinteresseerden' te behoren. Met betrekking tot de maat voor erfgoeddesinteresse stellen we ook een bescheiden leeftijdseffect vast, in die zin dat de min 34-jarigen na controle voor geslacht en opleiding een grotere kans hebben om tot de groep van de 'zeer sterk gedesinteresseerden' te behoren. De jongere leeftijdsgroepen zijn duidelijk minder op het verleden gericht dan de oudere leeftijdsgroepen.

Wanneer we de interesse in de onderscheiden erfgoedthema's bekijken van uit de mate van erfgoedinteresse of erfgoeddesinteresse van de respondenten, dan vallen een aantal dingen op. Vooreerst valt per thema de grote variatie inzake antwoorden op. Het percentage respondenten dat zegt niet, matig of (zeer) sterk geïnteresseerd te zijn in de verschillende erfgoedthema's verschilt namelijk heel sterk naarmate de algemene graad van erfgoed(des)interesse toeneemt of afneemt. Dat de erfgoedinteresse in specifieke thema's fluctueert naargelang de

Grafiek 1B – Interesse in de geschiedenis van het dagelijks leven per graad van erfgoeddesinteresse.

algemene graad van (des)interesse die op basis van diezelfde thema's berekend werd, is vrij logisch en stelden we ook reeds eerder vast.¹¹ Toch laat deze variatie in antwoorden ons toe om een gedifferentieerder beeld te schetsen van de erfgoedinteresse in Vlaanderen. Zo zien we bijvoorbeeld in grafiek 1A dat, daar waar ongeveer 38 % van alle respondenten uit ons onderzoek aangeeft sterk tot zeer sterk geïnteresseerd te zijn in de geschiedenis van het dagelijks leven, dit cijfer stijgt tot bijna 49 % voor de 'sterk geïnteresseerden' en tot maar liefst 87 % voor de 'zeer sterk geïnteresseerden'. Omgekeerd zien we dat ongeveer 43 % van de 'niet sterk geïnteresseerden', aangeeft dat ze niet geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van het dagelijks leven, terwijl dit percentage op 17 % ligt voor de totale dataset en slechts op 1,3 % voor de 'zeer sterk geïnteresseerden'.

Dit soort bevindingen is heel interessant, zeker omdat ze zich ook nog op een andere manier laten lezen. Uit onze analyses blijkt immers evengoed dat van de 'niet sterk geïnteresseerden' toch nog 57 % zegt matig geïnteresseerd te zijn in de geschiedenis van het dagelijks leven. Of ook nog (op basis van de maat voor desinteresse – grafiek 1B): 45 % van de 'zeer sterk geïnteresseerden' geeft toch aan matig (37,5 %) tot sterk (7,6 %) in de geschiedenis van het dagelijks leven geïnteresseerd te zijn. Dergelijke bevindingen openen mogelijkheden voor de erfgoedsector. Net zoals het bij initiatieven om mensen meer aan kunst te laten participeren vaak interessanter is om in te zetten op de incidentele bezoeker dan op de niet-bezoeker (die wellicht toch niet zal komen) of de frequente bezoeker (die zijn weg naar het aanbod toch weet te vinden), zo is het voor de erfgoedsector op korte termijn misschien interessanter om sterker in te zetten op de grote groep matig geïnteresseerden dan op de niet-geïnteresseerden of de (zeer) sterk geïnteresseerden. Door per interessegroep na te gaan wie de matig geïnteresseerde bezoekers zijn, in welke mate ze verschillen van de niet- en de (zeer) sterk geïnteresseerden, wat hun andere interesses of vrijetijdsactiviteiten zijn ... willen we de erfgoedsector een aantal hefboomen aanreiken die ze kunnen gebruiken om een meer verscheiden publiek te bereiken.

ERFGOEDPARTICIPATIE

Wanneer cultuurparticipatieonderzoekers spreken over participeren, dan verstaan ze daar doorgaans verschillende zaken onder. De ene vorm van participeren is immers de andere niet. Meestal wordt het onderscheid gemaakt tussen actief participeren en receptief participeren. Actief participeren staat voor het zelf doen, scheppen, maken of (her)creëren. Receptief participeren staat voor het deelnemen aan, deelhebben aan of bijwonen van activiteiten en het bezoeken, bekijken, beluisteren of lezen van zaken waarvan de vorm en inhoud er al zijn. Hierbij wordt van de deelnemer, bezoeker, kijker of luisteraar niet verwacht dat hij of zij een of andere creatieve of schepende daad stelt. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat receptieve participanten in tegenstelling tot de actieve participanten iets passief ondergaan, integendeel. Ook van receptieve participanten wordt vaak heel wat inlevingskracht en mentale of fysieke inspanning gevraagd. Denken we bijvoorbeeld maar aan de bezoekers van een uitgebreide archeologische site die zowel heel wat fysieke (stappen, klimmen ...) als mentale inspanningen (luisteren naar de gids en op basis van zijn/haar verhaal via de eigen verbeeldingskracht de site weer tot leven proberen te wekken) moeten doen. Zowel receptief als actief participeren kan gebeuren in de privésfeer of in de publieke ruimte. Daarenboven zijn er met de opkomst van het internet steeds meer mogelijkheden om virtueel te participeren.

Wanneer we de erfgoedparticipatie, of ruimer gesproken, de erfgoedbeleving in Vlaanderen zo grondig mogelijk in kaart wensen te brengen, dan dienen we ook met deze verschillende vormen van participeren of beleven rekening te houden. Bovendien is erfgoedparticipatie of -beleving, veel meer dan kunstenparticipatie, op een vaak impliciete manier verweven met het dagelijkse leven en onze manier van zijn. Het verleden sijpelt immers op zo veel verschillende wijzen door in het heden en is daardoor op een dermate complexe manier met ons bestaan verbonden dat het bereik van en de bevraging naar erfgoedparticipatie veel breder gaat dan een bevraging naar kunstenparticipatie. Het gaat immers zowel om de materiële

		Nooit	1 tot 2 keer	3 keer of vaker
1.	Deelgenomen aan een (begeleide) historische wandeling	60,8	32,4	6,8
2.	Een oorlogskerkhof, oorlogsmonument of historisch slagveld bezocht	55,4	37,2	7,4
3.	Een religieus historisch gebouw of monument (kerk, tempel, moskee, abdij, bedevaartsoord ...) bezocht uit belangstelling voor de geschiedenis of architectuur	31,9	38,7	29,4
4.	Een niet-religieus historisch gebouw of monument bezocht uit belangstelling voor de geschiedenis of de architectuur	40,4	36,4	23,2
5.	Een historisch waardevol landschap of park, of een historisch waardevolle tuin bezocht (kasteeltuin, botanische tuin, landschapspark ...)	33,1	43,5	23,4
6.	Een historisch waardevolle industriële site bezocht, die al dan niet buiten werking is gesteld (fabriek, koolmijn, maalderij, stokerij, energiecentrale ...)	59,3	33,0	7,7
7.	Een archeologische vindplaats bezocht	70,1	24,4	5,6
8.	Een religieus herdenkingsfeest of een religieuze bedevaart of processie bijgewoond	69,8	24,1	6,0
9.	Een niet-religieus herdenkingsfeest, een historische optocht, stoet of evocatie bijgewoond	72,3	24,0	3,7
10.	Een carnavalsoptocht bijgewoond	65,0	28,1	6,9
11.	Een plaats (markt, festival, evenement, atelier...) bezocht waar oude handwerktechnieken en ambachten gedemonstreerd worden	39,0	44,6	16,4
12.	Een plaats (markt, festival, evenement, atelier...) bezocht waar traditionele gerechten en streekproducten bereid en verkocht worden	34,4	47,9	17,7
13.	Een plaats (markt, festival, evenement, atelier...) bezocht waar traditionele volkssporten beoefend en gedemonstreerd worden	71,7	23,5	4,8
14.	Een concert, festival of evenement bezocht met volksmuziek, volksdansen en/of vendelen	64,2	27,5	8,3
15.	Een evenement bezocht waar verhalen centraal staan: oude verhalen, volksverhalen, stadsverhalen, mythes, sagen, sprookjes ...	77,2	19,6	3,2

(N = 1692 – 1808, missing = 4,7% - 10,8%)

Tabel 3 – Aantal keer dat respondenten deelnamen aan receptief uithuizige erfgoedactiviteiten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging (% van totale dataset). © FARO

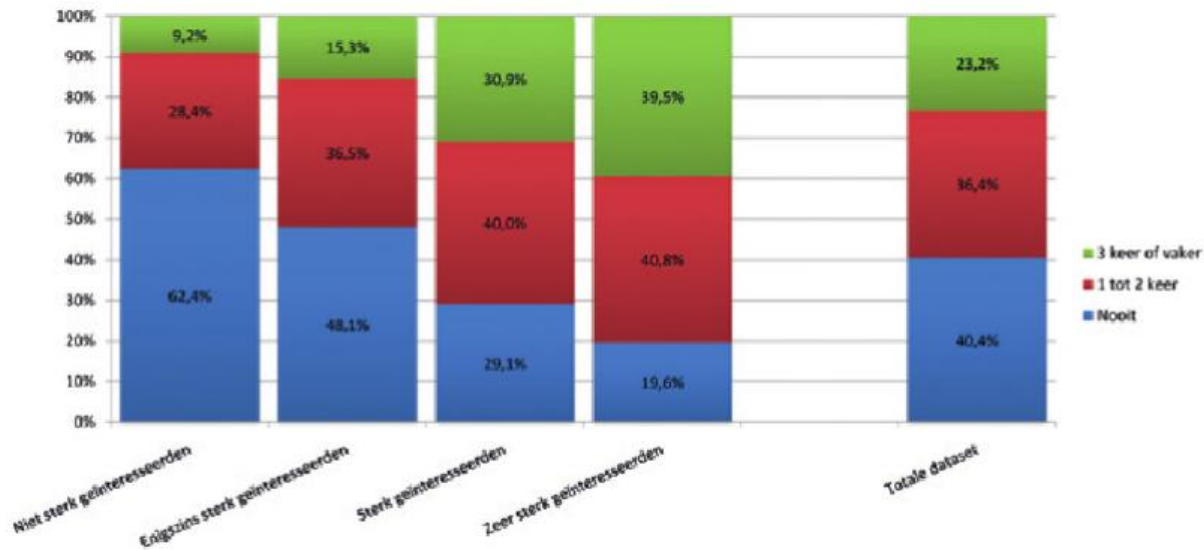
als immateriële aspecten van het verleden en zowel het algemene als het persoonlijke verleden ... Met al deze zaken hebben we proberen rekening te houden bij de opmaak van de survey. Zo namen we vragen op over het participeren aan of bezoeken van allerlei uithuizig receptieve en privaat receptieve erfgoedactiviteiten, alsook over de virtuele erfgoedparticipatie. Daarnaast namen we vragen op over de actieve participatie, waarbij we zowel oog hadden voor activiteiten met een duidelijk erfgoedkarakter (bv: volksdansen, ambachten beoefenen) als voor activiteiten waarin het verleden op een meer impliciete manier doorschemert (bv: dialect spreken, dagboeken bijhouden, foto's van dierbaren nemen ...).

Over de relatie tussen erfgoedinteresse en receptief uithuizige erfgoedparticipatie en -beleving

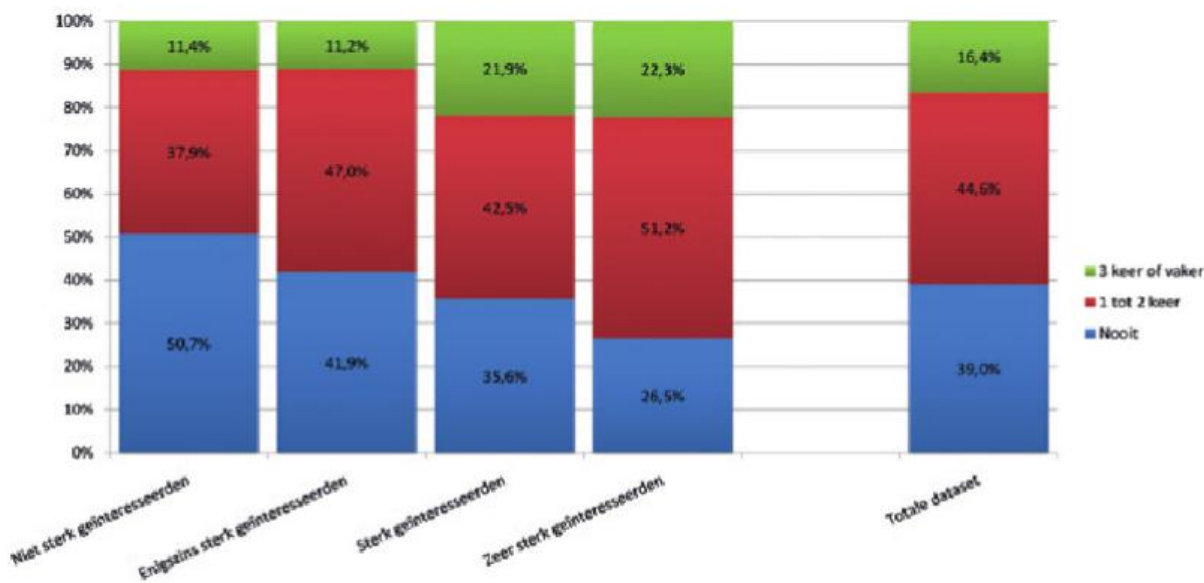
Uit tabel 3, waarin we voor een aantal uithuizig receptieve erfgoedactiviteiten aangeven hoe vaak de respondenten uit ons onderzoek eraan deelnamen tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging, blijkt dat er naargelang het type activiteit heel wat variatie bestaat inzake het participeren. De vastgestelde variatie inzake participatiefrequentie hangt zowel samen met de populariteit van de activiteit in kwestie (link met erfgoedinteresse) als met het beschikbare aanbod of met beide. Zo zien we bijvoorbeeld dat het bezoeken van onroerend erfgoed (historische gebouwen of monumenten, historisch waardevolle landschappen, parken of tuinen) en het bezoeken van plaatsen waar oude handwerktechnieken of ambachten

gedemonstreerd worden of waar traditionele gerechten en typische streekproducten bereid en/of verkocht worden de meest populaire activiteiten uit de lijst zijn. Het aanbod aan beschikbare en te bezoeken historische gebouwen of monumenten is dan ook enorm, terwijl we weten uit tabel 1 dat heel wat mensen geïnteresseerd zijn in 'culinair erfgoed' en in 'oude handwerktechnieken of ambachten'. Anderzijds zien we bijvoorbeeld dat veel minder mensen evenementen bezoeken waar verhalen centraal staan of waar traditionele volkssporten beoefend en gedemonstreerd worden. Ook hier kunnen we weer de link leggen met het aanbod enerzijds (activiteiten rond verhaalcultuur en orale cultuur worden niet zo vaak georganiseerd) en de interesse anderzijds (de interesse voor traditionele volkssporten is relatief laag in vergelijking met andere erfgoedthema's).

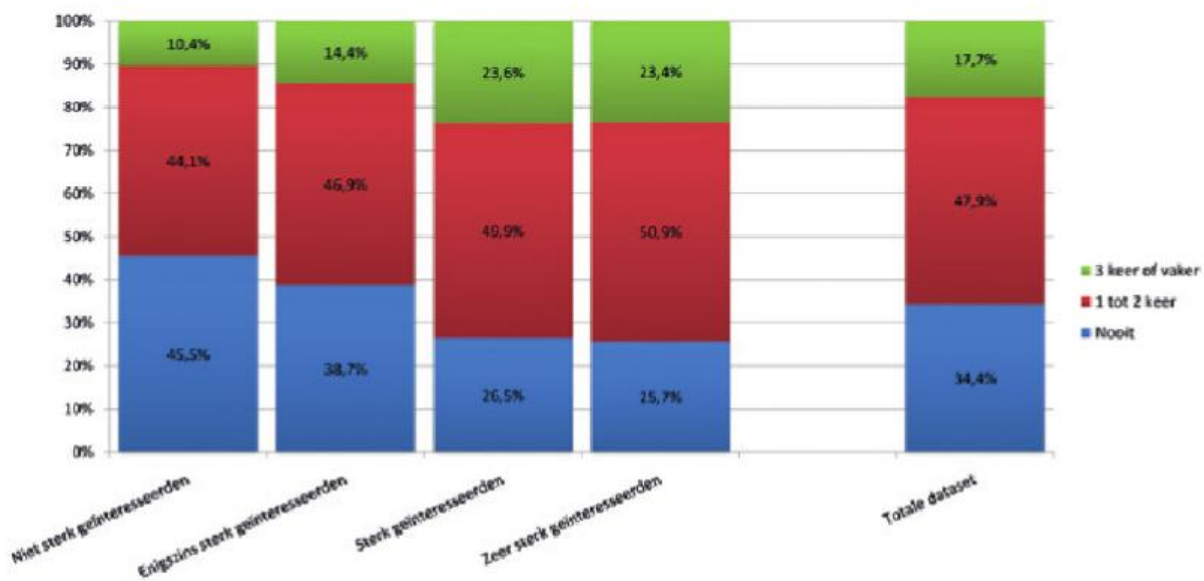
Dat er een sterke samenhang bestaat tussen erfgoedinteresse in het algemeen en erfgoedparticipatie blijkt duidelijk uit grafieken 2A tot 2E, waar we voor de zonet vernoemde activiteiten ook de koppeling maken met de maat voor sterke erfgoedinteresse. Alhoewel de mate waarin verschilt van activiteit tot activiteit, merken we dat naarmate de algemene interessegraad stijgt er meer en vaker wordt geparticipeerd. Dit positief verband, dat we reeds eerder vaststelden¹², komt nog sterker tot uiting wanneer we de interesse voor specifieke erfgoedthema's koppelen aan activiteiten die met deze interesse in verband kunnen worden gebracht. In die zin vormt

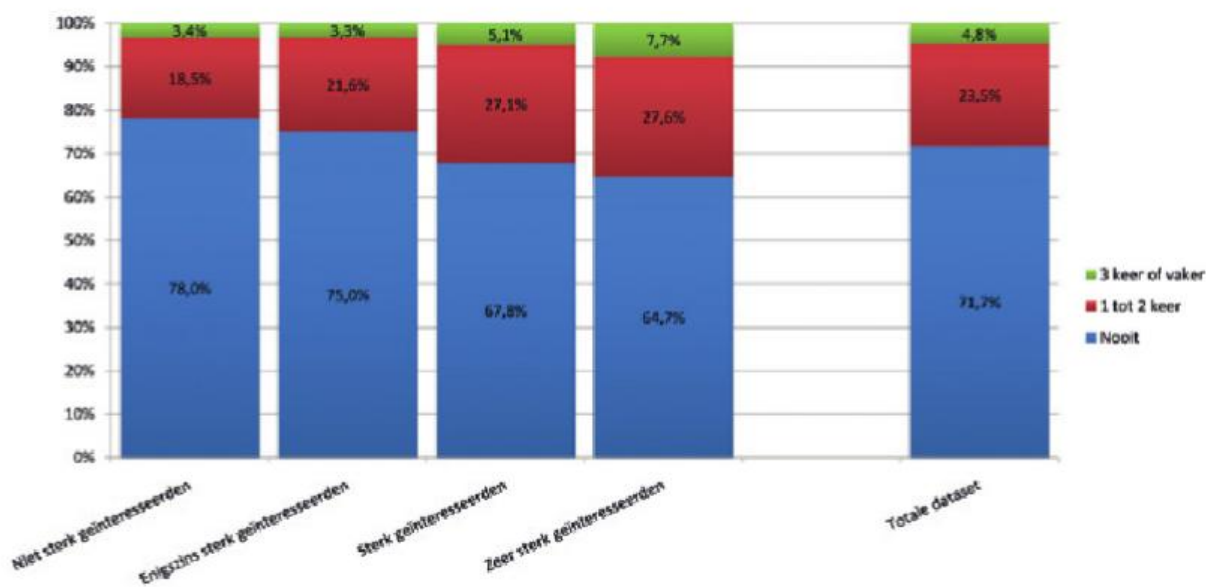
Grafiek 2A – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een niet-religieus historisch gebouw of monument bezochten, opgedeeld naar graad van sterke erfgoedinteresse.

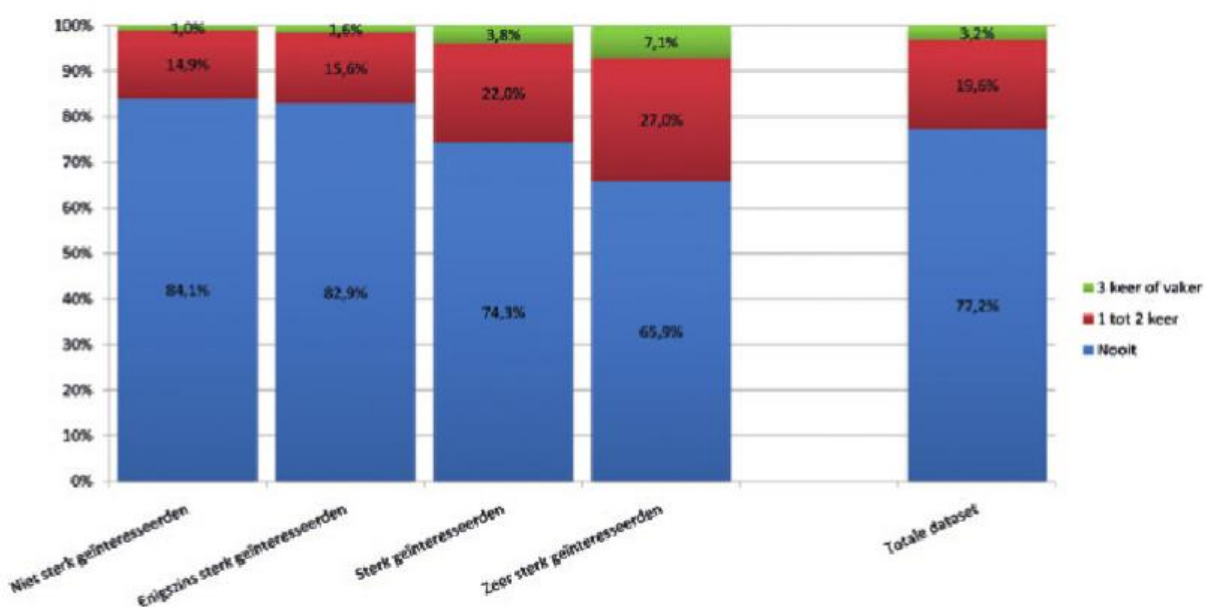
Grafiek 2B – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een plaats bezochten waar oude handwerktechnieken of ambachten worden gedemonstreerd, opgedeeld naar graad van sterke erfgoedinteresse.

Grafiek 2C – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een plaats bezochten waar traditionele gerechten of typische streekproducten bereid en verkocht worden, opgedeeld naar graad van sterke erfgoedinteresse.

Grafiek 2D – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een plaats bezochten waar traditionele volkssporten beoefend en/of gedemonstreerd worden, opgedeeld naar graad van sterke erfgoedinteresse.

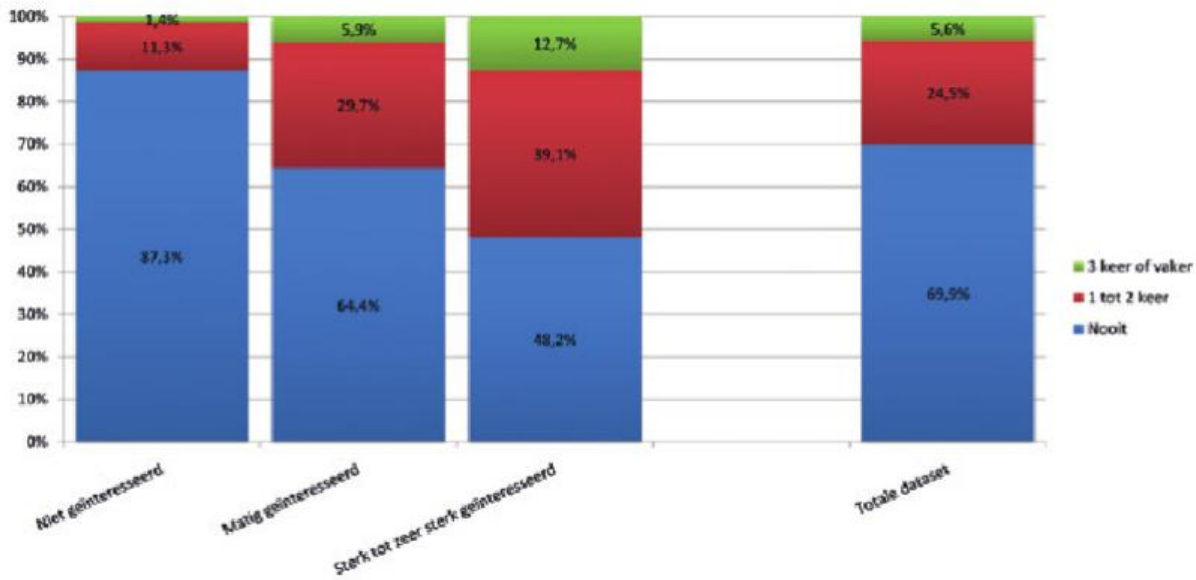

Grafiek 2E – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een evenement bezochten waar verhalen (oude verhalen, volksverhalen, mythen, sagen...) centraal staan, opgedeeld naar graad van sterke erfgoedinteresse.

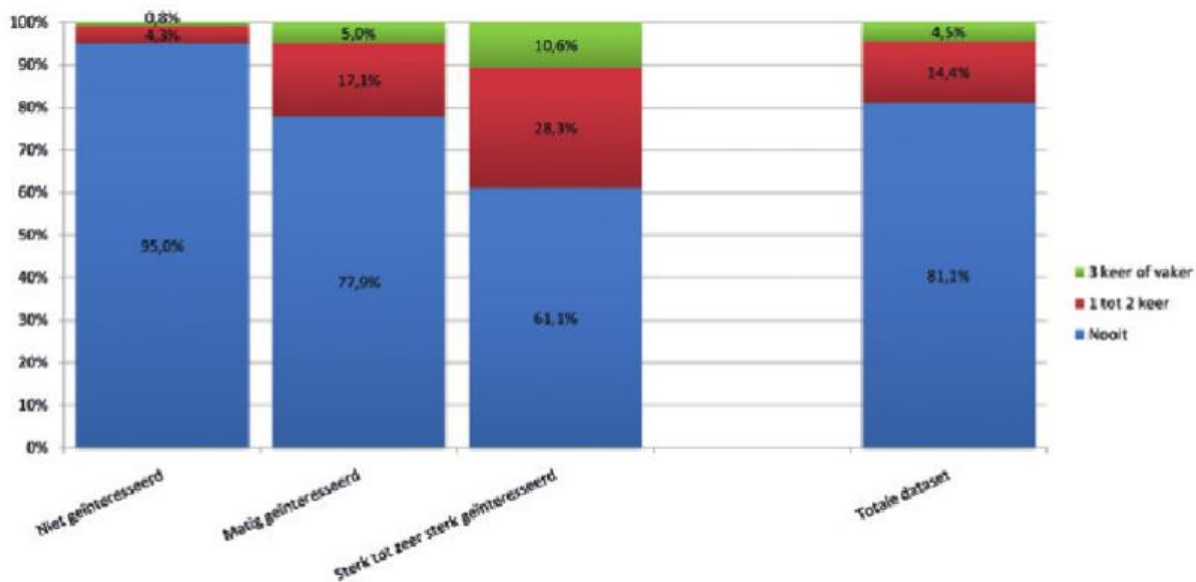
erfgoedinteresse een heel goede indicator voor erfgoedparticipatie.¹³ Dit sterkt ons in onze overtuiging dat de hierboven beschreven insteek om de graad van erfgoedinteresse of -desinteresse als basis te nemen voor onze analyses in verband met het draagvlak voor erfgoed in Vlaanderen meer dan zinvol is. Zo zien we bijvoorbeeld dat 40 % van onze respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een tentoonstelling bezocht. Dit hoge cijfer krijgt meteen een andere betekenis wanneer we het in relatie brengen tot de graad van erfgoedinteresse. Zo bezocht slechts 20 % van de 'niet sterk geïnteresseerden' een tentoonstelling, terwijl dit cijfer oploopt tot bijna 60 % voor de 'zeer sterk geïnteresseerden'. Uit onze cijfers blijkt verder dat de respondenten die tentoonstellingen bezochten vooral een bezoek brachten aan kunsttentoonstellingen en tentoonstellingen over lokale geschiedenis,

heemkunde, familiekuude, volkenkunde of folklore. Dit stemt overeen met de bevindingen uit de PaS'09.¹⁴ Het soort tentoonstellingen dat de respondenten uit ons onderzoek het minst bezochten in de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging waren deze over volkenkunde, etnografie of aardrijkskunde.

Wanneer we het tentoonstellingsbezoek bekijken vanuit het erfgoedinteresseperspectief, stellen we vast dat het soort tentoonstellingen dat veel of weinig bezocht werd gelijk blijft over de interessegroepen heen. Het grote verschil tussen de interessegroepen zit hem enerzijds in het aantal bezoekers en anderzijds in de verhouding tussen het aandeel incidentele bezoekers versus frequente bezoekers. Zo zien we bijvoorbeeld dat daar waar ongeveer 23 % van al onze respondenten een tentoonstelling over lokale geschiedenis, heemkunde,

Grafiek 3A – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een archeologische site of vindplaats bezochten, opgedeeld naar mate van interesse in archeologie of oudheidkunde.

Grafiek 3B – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een tentoonstelling over geschiedenis, archeologie of oudheidkunde bezochten, opgedeeld naar mate van interesse in archeologie of oudheidkunde.

familiekunde, volkskunde of folklore bezocht, dit percentage slechts 11 % bedraagt bij de 'niet sterk geïnteresseerden' en stijgt tot bijna 41 % bij de 'zeer sterk geïnteresseerden'. Van de 'niet sterk geïnteresseerde' bezoekers aan bovengenoemde tentoonstellingen bezocht 88 % één tot twee keer een dergelijke tentoonstelling en 12 % deed dit vaker, terwijl deze verhouding op 76 % versus 23 % ligt bij de 'zeer sterk geïnteresseerden'. Naarmate de interessegraad stijgt, stijgt dus niet alleen de participatiegraad maar ook de participatiefrequentie. Dit blijkt opnieuw heel duidelijk wanneer we, in plaats van de algemene maat voor erfgoedinteresse te gebruiken, de meer specifieke interesse-items terugkoppelen naar het museumbezoek.

Door de combinatie te maken tussen erfgoedinteresse enerzijds en erfgoedparticipatie anderzijds zijn we ook in staat om kansen

voor de erfgoedsector te onderkennen. Hoe komt het bijvoorbeeld dat ongeveer de helft van de respondenten die sterk tot zeer sterk in archeologie of oudheidkunde geïnteresseerd zijn tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging geen archeologische vindplaats bezocht (zie grafiek 3A)? Of hoe komt het dat 61 % van deze respondenten tijdens diezelfde periode geen tentoonstelling over archeologie of oudheidkunde bezocht (zie grafiek 3B)? Ligt dit voornamelijk aan het aanbod? Heeft het te maken met het specifieke sociodemografische profiel van deze respondenten? Ervaren ze meer belemmeringen? Hebben ze een fundamenteel andere motivatie om te participeren? Bevredigen ze hun honger naar kennis eerder via lectuur of het bekijken van films en/of documentaires? Op basis van de vragen die hierover zijn opgenomen in de survey zullen we hier wellicht meer licht kunnen op werpen.

		Volledig oneens	Oneens	Noch eens, noch oneens	Eens	Volledig eens
1.	Musea spelen een belangrijke rol als geheugen van onze samenleving.	3,2	3,4	18,4	52,1	22,9
2.	Musea moeten meer inspanningen doen om hun collecties op een toegankelijke wijze te presenteren voor een groot publiek.	2,7	7,1	35,7	43,1	11,4
3.	Het belang van musea als hoeders van ons erfgoed en onze geschiedenis wordt zwaar overschat.	8,3	32,7	40,0	16,2	2,8
4.	In de toekomst moeten zo veel mogelijk stukken uit de museale collecties digitaal raadpleegbaar zijn via het internet.	4,9	13,5	34,6	36,7	10,3
5.	Er zijn al veel te veel musea; we kunnen niet alles bijhouden.	9,0	35,6	41,5	12,0	1,9
6.	Als een museum er niet in slaagt om veel bezoekers aan te trekken, dan zou het beter gesloten worden.	7,5	30,9	36,3	20,8	4,5
7.	Aangezien we in de toekomst alles via het internet zullen kunnen bekijken worden musea eigenlijk overbodig.	24,4	48,3	19,8	4,6	2,9
8.	De musea die door de Vlaamse overheid gesubsidieerd worden zouden voor iedereen gratis toegankelijk moeten zijn.	2,6	10,3	23,9	43,5	19,7
9.	Ik vind het zeer belangrijk dat er musea bestaan	2,2	2,9	18,4	47,3	29,2

(N = 1584 – 1670, missing = 12,0% - 16,4%)

Tabel 4 – Mate van instemming met stellingen over musea (% van totale dataset). © FARO

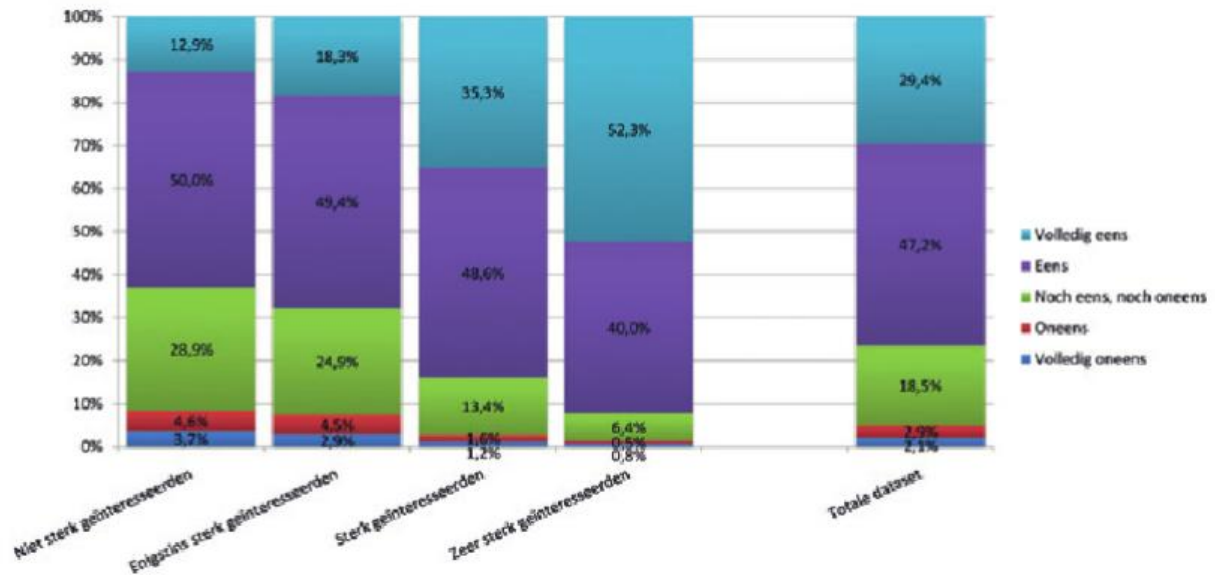
Over de relatie tussen interesse, participatie en het draagvlak voor erfgoedinstellingen

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat er heel wat variatie bestaat inzake erfgoedinteresse en erfgoedparticipatie. Dat er een positief verband bestaat tussen de interesse van iemand enerzijds en zijn/haar participatiegraad en -frequentie anderzijds is natuurlijk niet geheel onlogisch en onverwacht. Het door ons gemaakte onderscheid naar erfgoedinteresse helpt wel om een aantal zaken scherp te stellen inzake de erfgoedparticipatie in Vlaanderen. Bovendien laat een dergelijke analyse toe om de kansen en bedreigingen voor het Vlaamse erfgoedveld beter te kunnen onderscheiden en te duiden. Daarnaast biedt onze insteek ook de mogelijkheid om, aan de hand van specifieke vragen, het draagvlak voor erfgoed in Vlaanderen beter te kunnen inschatten. Zo legden we onze respondenten een aantal stellingen voor in verband met musea, waarbij ze moesten aangeven in welke mate ze ermee akkoord gingen (zie tabel 4).

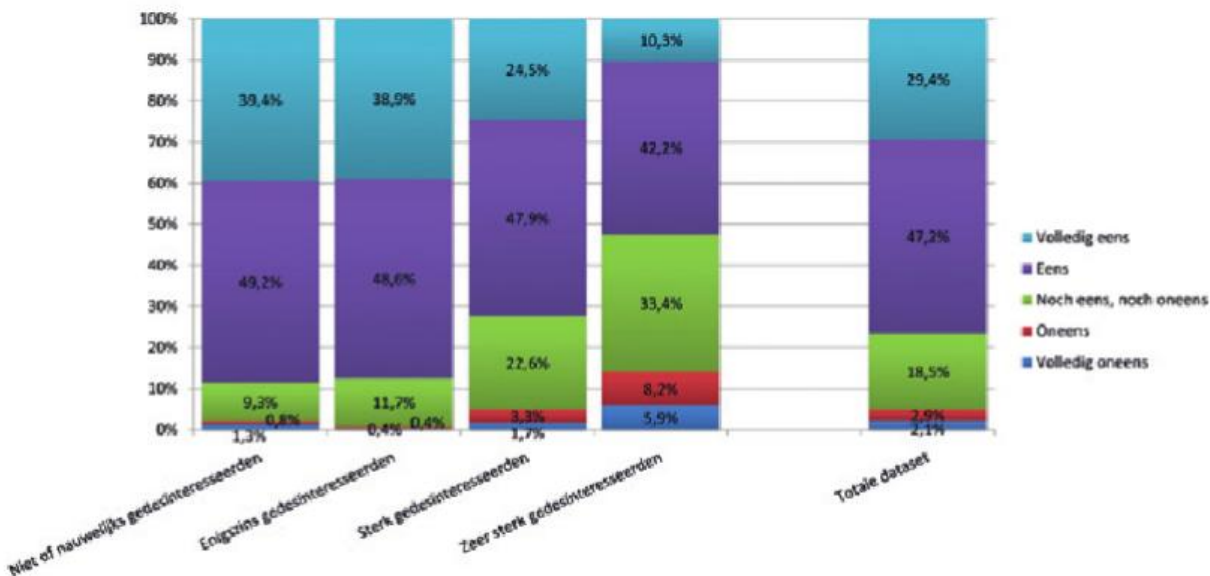
Zonder hier op alle stellingen afzonderlijk in te gaan, kunnen we uit tabel 4 afleiden dat het draagvlak voor musea groot tot zeer groot is. Zo is bijvoorbeeld 3/4 van onze respondenten het (volledig) eens met de stelling dat musea een belangrijke rol spelen als geheugen van onze samenleving. Een even grote groep respondenten vindt het zeer belangrijk dat er musea bestaan. Het aandeel respondenten dat vindt dat er te veel musea bestaan of dat musea die weinig bezoekers aantrekken beter gesloten worden, is dan weer eerder beperkt.

Wanneer we nu nagaan of er grote verschillen bestaan inzake het draagvlak voor musea in Vlaanderen tussen niet tot (zeer) sterk in erfgoed geïnteresseerden, dan stellen we – zoals te verwachten valt – vast dat naarmate de interessegraad stijgt,

het draagvlak toeneemt. De (zeer) sterk geïnteresseerde respondenten uit ons onderzoek benadrukken veel meer het belang van musea als instellingen waar zorg gedragen wordt voor ons erfgoed en onze geschiedenis. Zo gaan omzeggens alle respondenten uit de categorie ‘zeer sterk geïnteresseerden’ akkoord met de stellingen dat musea een belangrijke rol spelen als geheugen van onze samenleving (92,1 %) of dat het zeer belangrijk is dat ze bestaan (92,3 %). De interessantste vaststelling is echter het feit dat ook bij diegenen die minder sterk in erfgoed geïnteresseerd zijn of bij hen die in grote mate gedesinteresseerd zijn, het draagvlak voor musea relatief hoog blijft. In tegenstelling tot de sterker geïnteresseerden kiezen ze bij het beantwoorden van onze stellingen wel meer voor het ‘noch eens, noch oneens’-antwoord. Het aandeel respondenten uit de minder geïnteresseerde groepen dat echt blijkt geeft van een anti-museumattitude blijft hoe dan ook eerder beperkt. Dit blijkt bijvoorbeeld duidelijk als we nagaan in welke mate de ‘sterkst gedesinteresseerde’ respondenten instemmen met de stelling dat het zeer belangrijk is dat er musea bestaan (zie grafiek 4). Iets meer dan de helft (52,5 %) van de respondenten uit deze groep stemt in met deze stelling. Een derde (33,4 %) is het eens noch oneens, terwijl slechts 14 % niet akkoord gaat met deze stelling. Dit grote draagvlak voor musea in onze samenleving vinden we ook terug met betrekking tot archieven en erfgoedbibliotheken. Alhoewel het aandeel respondenten dat vertrouwd is met archiefinstellingen en/of erfgoedbibliotheken in vergelijking met de musea relatief klein¹⁵ is, stellen we met betrekking tot deze erfgoedinstellingen vast dat de antwoorden op stellingen identiek aan deze voor de musea een gelijkaardig patroon vertonen. Het belang van onze erfgoedinstellingen lijkt dus algemeen erkend te worden, ook bij diegenen die niet vertrouwd zijn met de instelling in kwestie en/of weinig interesse hebben voor erfgoed.

Grafiek 4A – Mate van instemming met stelling 'Ik vind het belangrijk dat er musea bestaan', opgedeeld naar mate van sterke erfgoedinteresse.

Grafiek 4B – Mate van instemming met stelling 'Ik vind het belangrijk dat er musea bestaan', opgedeeld naar mate van erfgoeddesinteresse.

Over de relatie tussen erfgoedinteresse en actieve participatie
 Naast de vraag over de interesse in specifieke erfgoedthema's of erfgoedgerelateerde thema's peilden we in de survey ook naar de interesse in de geschiedenis van een aantal geografische gebieden of omschrijvingen, waarbij de nabijheid van het gebied in kwestie varieert van heel dichtbij tot veraf. Uit tabel 5 kunnen we afleiden dat heel veel respondenten een sterke tot zeer sterke interesse vertonen in de geschiedenis van hun nabije omgeving, waarbij vooral de interesse voor de geschiedenis van de eigen stad of gemeente in het oog springt. Uit een bijkomende vraag blijkt ook dat de meerderheid van de respondenten uit ons onderzoek zich het meest verbonden voelt met de eigen straat, buurt, stad of gemeente. Deze vaststelling biedt heel wat kansen voor erfgoedinstellingen en lokale erfgoedverenigingen.¹⁶ Zo stellen we bijvoorbeeld vast dat meer dan 90 % van de respondenten uit ons onderzoek die zeggen sterk of zeer sterk geïnteresseerd te zijn in de

geschiedenis van hun stad of gemeente nooit lid is geweest van een vereniging voor heemkunde (93,2 %) of van een vereniging voor lokale, stads- of regionale geschiedenis (96,4 %). Dit gegeven impliceert natuurlijk niet dat al deze mensen sowieso als potentiële verenigingsleden kunnen beschouwd worden. Toch zijn er waarschijnlijk een deel onder hen die de stap naar het verenigingsleven zouden kunnen zetten. En nog meer mensen kunnen wellicht warm gemaakt worden om aan de publieksactiviteiten van deze lokale erfgoedverenigingen deel te nemen als ze attractief genoeg zijn en inspelen op de interesse voor het lokale. Hetzelfde geldt voor grotere erfgoedinstellingen die er vaak ook een vrijwilligerswerking op na houden.

Dat de aanbieders van erfgoedactiviteiten of de verenigingen die actief zijn binnen het erfgoedveld er alles moeten aan doen om mensen aan te spreken op hun specifieke interesses gaat

Mate van geschiedkundige interesse	Niet geïnteresseerd	Matig geïnteresseerd	Sterk tot zeer sterk geïnteresseerd
1. Straat of buurt waar u woont	15,3	47,0	37,7
2. Stad of gemeente waar u woont	10,3	45,9	44,0
3. Regio of streek waar u woont (bv.: de Westhoek, het Pajottenland, de Zwalmsreek...)	17,3	48,7	34,0
4. Provincie waar u woont	16,1	56,6	27,3
5. Gewest waar u woont: Vlaanderen	16,0	53,6	30,4
6. Hoofdstad van België: Brussel	32,0	50,0	18,0
7. België	15,0	52,6	32,4
8. Europa	19,3	49,7	31,0

(N = 1762 – 1825, missing = 3,8% - 7,1%)

Tabel 5 – Mate van geschiedkundige interesse in specifieke geografische omschrijvingen. © FARO

	Nooit	Een uitzonderlijke keer	Meermaals per jaar of vaker
1. Traditionele volkssporten (bv.: boog- of karabijnschieten, kaatsen, krullen...)	86,5	9,4	4,2
2. Traditionele diersporten (bv.: vinkenzetten, duiven melken...)	97,9	0,9	1,2
3. Traditionele ambachten (bv.: kantklossen, smeden, manden vlechten...)	94,3	3,4	2,3
4. Volksdansen of historische dansen	90,4	6,5	3,1
5. Volksmuziek of traditionele muziek	88,8	6,7	4,5
6. Vendelen en/of trommelen, harmonie, fanfare, majorette	94,3	2,9	2,8
7. Volkstheater (al dan niet in het dialect of de volkstaal)	88,4	8,2	3,5
8. Traditioneel figuren- of poppentheater	94,8	4,8	0,4
9. Meewerken aan of meelopen in historische stoeten, optochten, evocaties, bedevaarten of processies	90,3	7,6	2,1
10. Meewerken aan of meelopen in carnavalsoptochten of reuzenstoeten	92,7	5,8	1,5

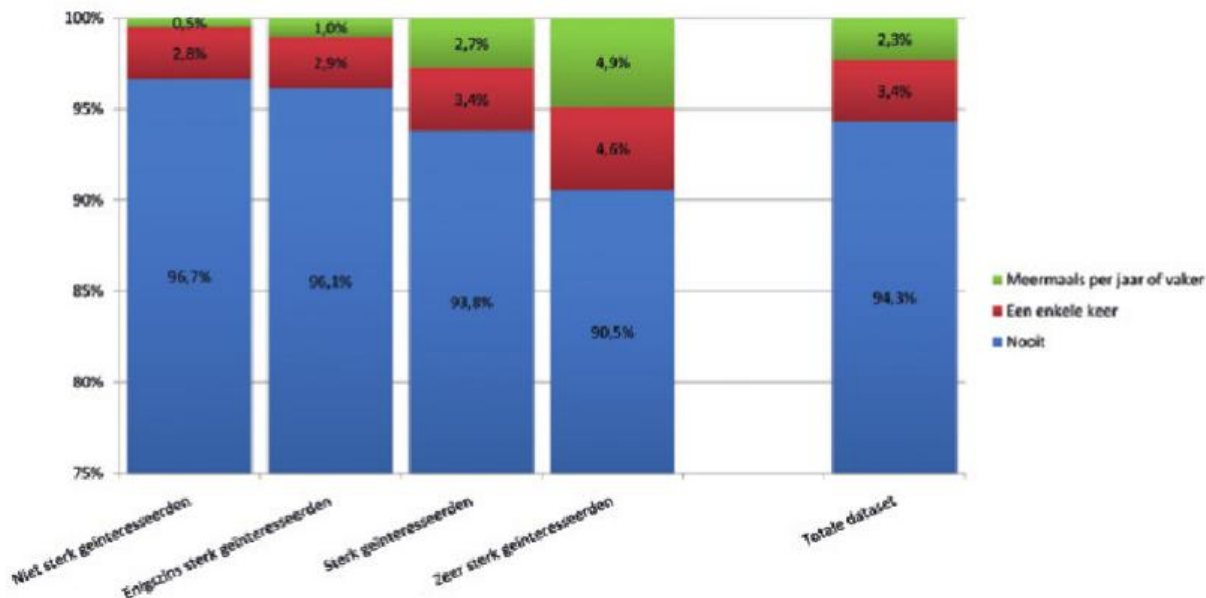
(N = 1679 – 1729, missing = 8,8% - 11,4%)

Tabel 6 – Aantal keer zelf 'traditionele' erfgoedactiviteiten beoefend tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging (% van totale dataset). © FARO

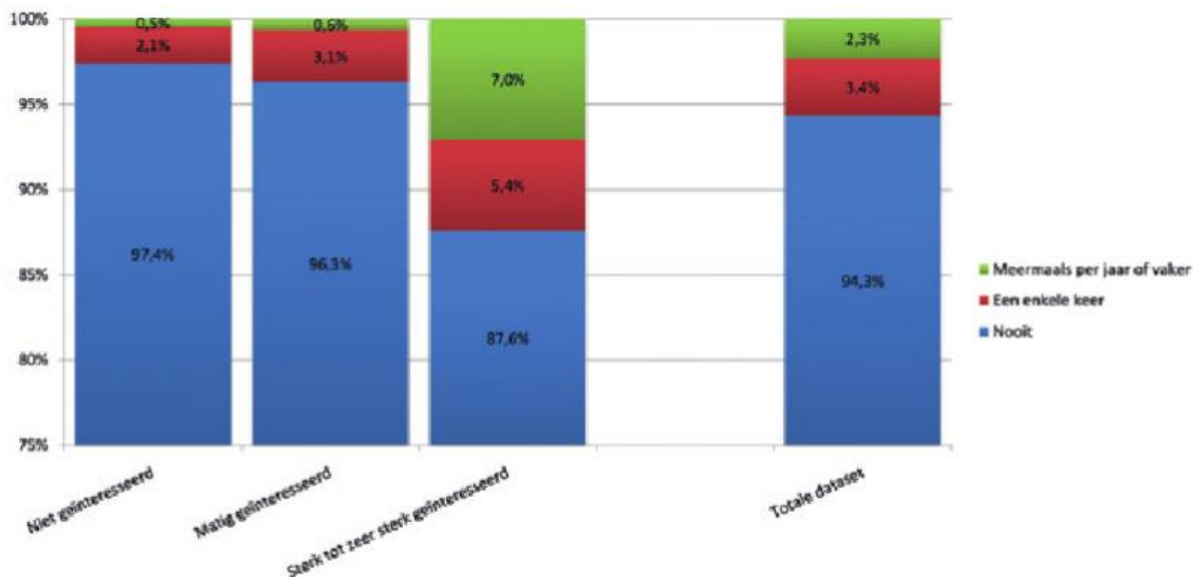
us evengoed op voor het actief participeren. Uit de vastgestelde discrepantie tussen interesse enerzijds en actieve participatie anderzijds blijkt dat de interesse zich veel te weinig vertaalt in een meer actieve deelname aan het (georganiseerde) erfgoedgedrag. Zo leren de onderzoeksresultaten ons bijvoorbeeld dat er ook met betrekking tot het beoefenen van meer 'traditionele' erfgoedactiviteiten (tabel 6) een positief verband bestaat tussen het geïnteresseerd zijn in en het zelf beoefenen van dergelijke activiteiten (zie grafieken 5A en 5B voor het beoefenen van traditionele ambachten). Toch blijft de participatiegraad en -frequentie van dergelijke activiteiten eerder laag in vergelijking met de interessegraad en in vergelijking met het uithuizig receptieve participeren.¹⁷ Ook blijkt een aanzienlijk deel van de actieve participanten te opereren buiten de context van het georganiseerde verenigingsleven. Zo geven, naargelang het type activiteit uit tabel 6, tussen de 56 % en 82 % van de meest actieve participanten ('meermaals per jaar tot dagelijks') aan dat ze geen lid zijn van een erfgoedvereniging.

Dat heel veel mensen voor hun actieve vrijetijdsbeleving geen beroep doen op specifieke organisatiestructuren zoals verenigingen, clubs... weten we uit ander onderzoek. Zo geeft slechts 35 % van de amateurkunstenaars in Vlaanderen aan dat ze hun

kunst beoefenen in een specifiek organisatieverband.¹⁸ Voor de erfgoedsector zal dit niet anders zijn. Desalniettemin lijkt het erop dat het reservoir aan potentiële actieve participanten momenteel te weinig wordt aangesproken door het georganiseerde erfgoedveld of dat deze – om welke reden dan ook – geen meerwaarde zien in een lidmaatschap. Uit ons onderzoek blijkt immers dat daar waar 4,3 % van de 'niet sterk geïnteresseerden' aangeeft momenteel actief lid of bestuurslid te zijn van een erfgoedvereniging dit cijfer niet hoger ligt dan 10,4 % voor de 'zeer sterk geïnteresseerden'.¹⁹ Of nog, bij wijze van voorbeeld: van de respondenten uit ons onderzoek die aangeven dat ze sterk tot zeer sterk in familiekunde of genealogie geïnteresseerd zijn, geeft 42 % aan dat ze zich tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek op een of andere manier verdiepten in hun familiegeschiedenis. Dit is op zich een hoog cijfer. Van deze groep zegt 86 % dat ze nooit lid geweest zijn van een vereniging voor genealogie of familiekunde. Opnieuw: het is een illusie te denken dat dit allemaal potentiële leden voor de Vlaamse verenigingen voor familiekunde zouden zijn. Er zijn immers heel wat zaken – los van de pure interesse – die bepalen of iemand al dan niet lid zal worden van een specifieke vereniging. Bovendien zal een deel van deze respondenten wellicht al eens rechtstreeks of onrechtstreeks in contact

Grafiek 5A – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging traditionele ambachten beoefenden, opgedeeld naar mate van sterke erfgoedinteresse.

Grafiek 5B – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging traditionele ambachten beoefenden, opgedeeld naar mate van interesse in oude ambachten of handwerktechnieken.

gekomen zijn met de activiteiten van de Vlaamse verenigingen voor familiekunde. Toch liggen hier volgens ons nog heel wat kansen te rapen voor de genealogische verenigingen.

Over het belang van kennis over het verleden en de wijze waarop men zich hierover informeert

Uit de participatiesurvey PaS'og weten we dat een deel van de Vlamingen die aangeeft in specifieke erfgoedthema's geïnteresseerd te zijn, hier nog nooit iets concreets mee heeft gedaan.²⁰ Naargelang het specifieke thema varieert dit percentage tussen 8 % (oorlogsgeschiedenis) en 30 % (stamboom- of familiegeschiedenis). Net zoals in ons onderzoek het geval is, varieert het aantal respondenten dat zegt wel eens iets bezocht te hebben ook sterk naargelang het specifieke thema. Zo geeft 84,3 % van de 14- tot 85-jarige Vlamingen aan dat ze ooit wel eens een historisch monument, gebouw of kerk bezochten, terwijl het aandeel respondenten dat aangaf ooit iets bezocht te hebben in verband met stamboom- of familie-

geschiedenis (bijv. een tentoonstelling) slechts op 6,8 % ligt. De hoogste percentages in verband met de activiteiten die men reeds ondernam rond specifieke thema's liggen voor de meeste thema's evenwel bij het ooit iets gelezen of bekeken hebben. Zo geeft 43,6 % van de 14- tot 85-jarige Vlamingen aan ooit al iets gelezen of bekeken te hebben in verband met stamboom- of familiegeschiedenis. Met betrekking tot politieke of sociale geschiedenis, oorlogsgeschiedenis en het leven van personen, helden of vorsten uit het verleden schommelt dit percentage zelfs rond de 80 %.

Uit de cijfers van de PaS'og kunnen we dus, net zoals het geval was bij de eerdere survey uit 2003–2004, afleiden dat heel wat mensen hun interesse in specifieke erfgoedthema's vooral stillen via allerlei geschreven bronnen of massamediale kanalen zoals radio of televisie. Aangezien de gemediatiseerde toegang tot en omgang met het verleden steeds belangrijker wordt, en het aantal mogelijke kanalen steeds diverser, namen we een aantal

	Nooit	Een enkele keer	Meermaals per jaar tot dagelijks
1. Oude documenten, kaarten, foto's, archiefmateriaal ... bekijken of bestuderen	34,5	33,3	32,3
2. Historische romans lezen	58,1	24,5	17,4
3. Historische stripverhalen lezen	70,8	18,1	11,0
4. Boeken over historische onderwerpen lezen	56,0	24,6	19,4
5. Biografieën over of autobiografieën van beroemde mensen uit het verleden lezen: kunstenaars, politici, sportlui/wetenschappers ...	60,9	26,0	13,2
6. Televisieprogramma's en -documentaires over historische onderwerpen bekijken	14,4	24,7	60,9
7. Radioprogramma's en -reportages over historische onderwerpen beluisteren	55,8	22,1	22,1
8. Films of televisiereeksen bekijken die zich in het verleden afspeelen	13,3	24,7	62,0
9. Historische games spelen op de pc of spelconsole	85,9	6,4	7,7
10. Historische gezelschapsspellen spelen	76,1	14,4	9,5
11. Artikels over historische onderwerpen lezen in algemene dag- en weekbladen	33,5	23,8	42,7
12. Gespecialiseerde geschiedkundige pers lezen: tijdschriften of nieuwsbrieven met een focus op het verleden	74,3	13,7	8,0
13. Online historische informatie raadplegen	40,2	19,1	40,7

(N = 1722-1789, missing = 5,7% - 9,2%)

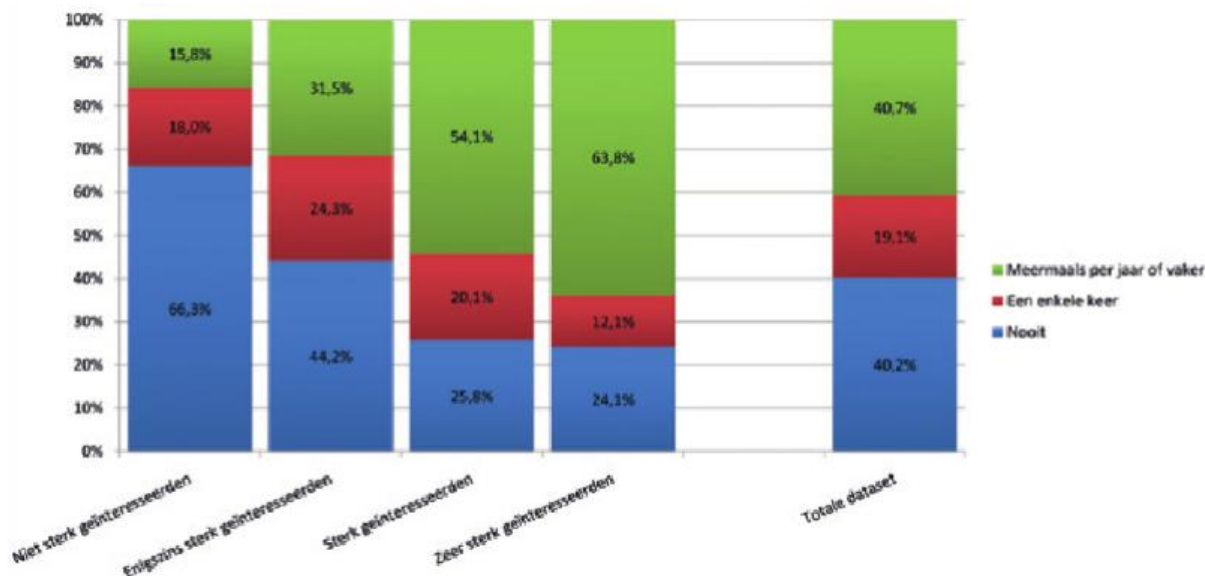
Tabel 7 – Aantal keer onderstaande activiteiten verricht tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging (% van totale dataset). © FARO

specifieke vragen op over de verschillende wijzen waarop mensen in contact komen met en zich informeren over het verleden. Bovendien namen we een reeks stellingen op over geschiedenis en het belang van geschiedenis voor onze samenleving.

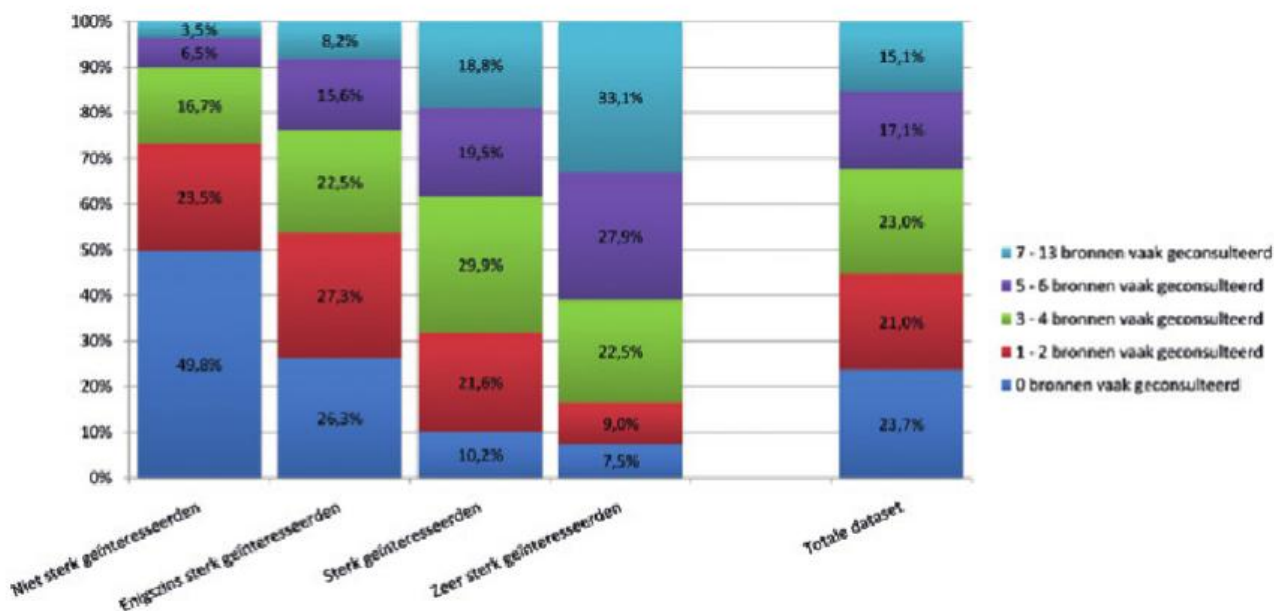
Op basis van deze stellingen kunnen we alvast afleiden dat nogal wat mensen (veel) belang hechten aan kennis over het verleden. Wanneer we bijvoorbeeld nagaan in welke mate de respondenten uit ons onderzoek instemmen met de stelling 'Het is belangrijk om kennis te hebben van geschiedenis' dan zien we dat zowel bij de 'zeer sterk geïnteresseerden' als bij de 'niet sterk geïnteresseerden' de meerderheid van de respondenten zich akkoord verklaart. Ook hier stellen we wel weer duidelijke verschillen vast inzake de instemmingsgraad naargelang de graad van erfgoedinteresse. Daar waar niet minder dan 94 % van de 'zeer sterk geïnteresseerden' zich (volledig) akkoord verklaart met de stelling, ligt dat cijfer 'maar' op 54,6 % bij de 'niet sterk geïnteresseerden'. Toch is dit nog altijd meer dan de helft en tegelijkertijd zien we dat slechts 10 % van de respondenten uit deze groep het (helemaal) niet eens is met de stelling. Ongeveer een derde van de 'niet sterk geïnteresseerden' antwoordt immers 'noch eens, noch oneens', wat erop neerkomt dat ze geen uitgesproken mening in deze of gene richting hebben met betrekking tot het belang dat ze hechten aan kennis van het verleden. Al bij al lijkt er dus een behoorlijk grote consensus te bestaan over het belang van kennis van het verleden in onze samenleving. Het feit dat heel wat mensen het belang erkennen van kennis over het verleden impliceert natuurlijk niet dat zij allemaal over heel veel geschiedkundige kennis beschikken, laat staan dat ze zelf actief op zoek zouden gaan naar deze kennis. Uit hetgeen we tot nu toe presenteerden, blijkt immers dat de vaak hoge interessecijfers zich niet altijd omzetten in effectieve participatie, waarbij men zich nog kan afvragen in welke mate de deelname

aan erfgoedactiviteiten effectief bijdraagt tot een meer gedegen kennis over het verleden. Bij de ene activiteit zal dit wellicht meer het geval zijn dan bij de andere. Dit neemt niet weg dat, in weerwil van wat sommigen ook mogen beweren, de historische kennis op bevolkingsniveau wellicht nog nooit zo groot is geweest.²¹ Wellicht is de aard en de diepgang van de historische kennis veranderd in vergelijking met vroeger. Toch komen we vandaag op zoveel verschillende manieren impliciet of expliciet met het verleden in contact, dat het ongenueanceerd is om boudweg te stellen dat de historische kennis en het historisch bewustzijn erop achteruitgaan in vergelijking met vroeger. Zeker de massamedia, zowel de traditionele als de nieuwe media, spelen een belangrijke rol bij de proliferatie van het verleden in het heden en dit blijkt duidelijk uit ons onderzoek.

Wanneer we nagaan via welke kanalen mensen in contact komen met het verleden, dan stellen we vast dat het internet, de televisie en in mindere mate de geschreven pers en/of documentair materiaal *tout court* (oude documenten, foto's, kaarten ...) voor veel mensen het voornaamste venster op het verleden vormen (zie tabel 7). Zoals blijkt uit grafiek 6, waarin de virtueel receptieve participatie wordt weergegeven, varieert de mate waarin gebruik wordt gemaakt van deze kanalen opnieuw sterk naargelang men meer of minder sterk geïnteresseerd is in erfgoedthema's. De mate waarin andere kanalen aangewend worden om bewust of onbewust kennis over het verleden te verwerven is een stuk beperkter en hangt nog meer samen met de mate van erfgoedinteresse of specifieke interesse voor het verleden. Dit blijkt ook duidelijk wanneer we een aantal activiteiten in ogenschouw nemen die heel nauw samenhangen met de erfgoedinteresse en het zich intensief informeren over het verleden, i.c. 'het volgen of bijwonen van lessen, voordrachten of lezingen over een historisch thema' en het 'in de vrije tijd zelf aan historische studie of historisch onderzoek doen'.²²

Grafiek 6 – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging virtueel participeerden (receptieve erfgoedactiviteiten op het internet), opgedeeld naar mate van sterke erfgoedinteresse.

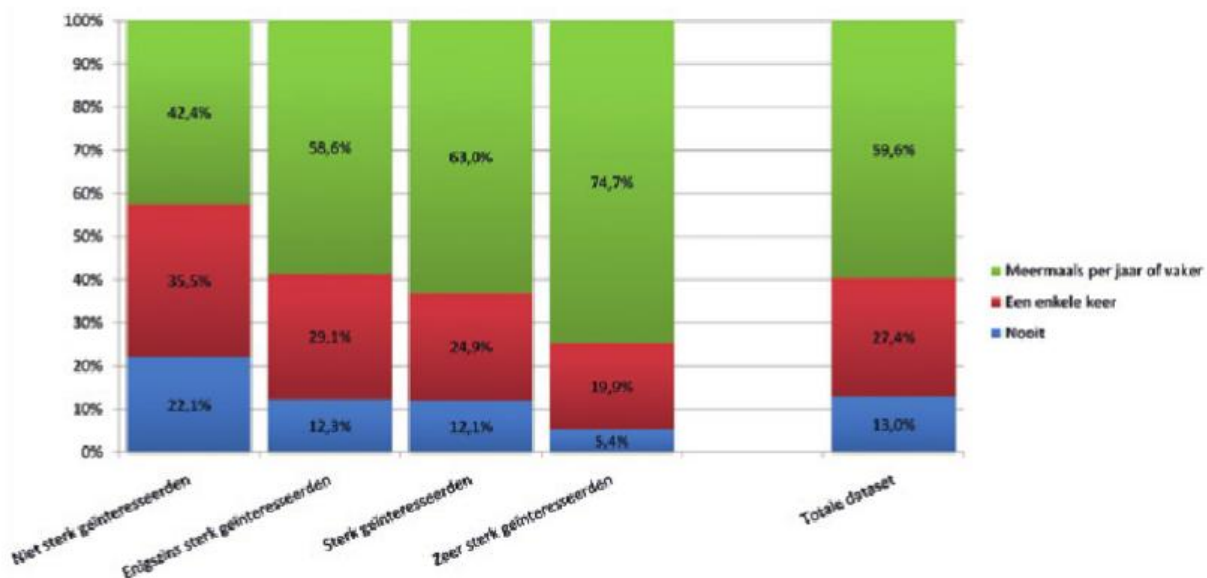

Grafiek 7 – Aantal kennisbronnen (op basis van tabel 7) die meermaals geconsulteerd werden tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging, opgedeeld naar mate van sterke erfgoedinteresse.

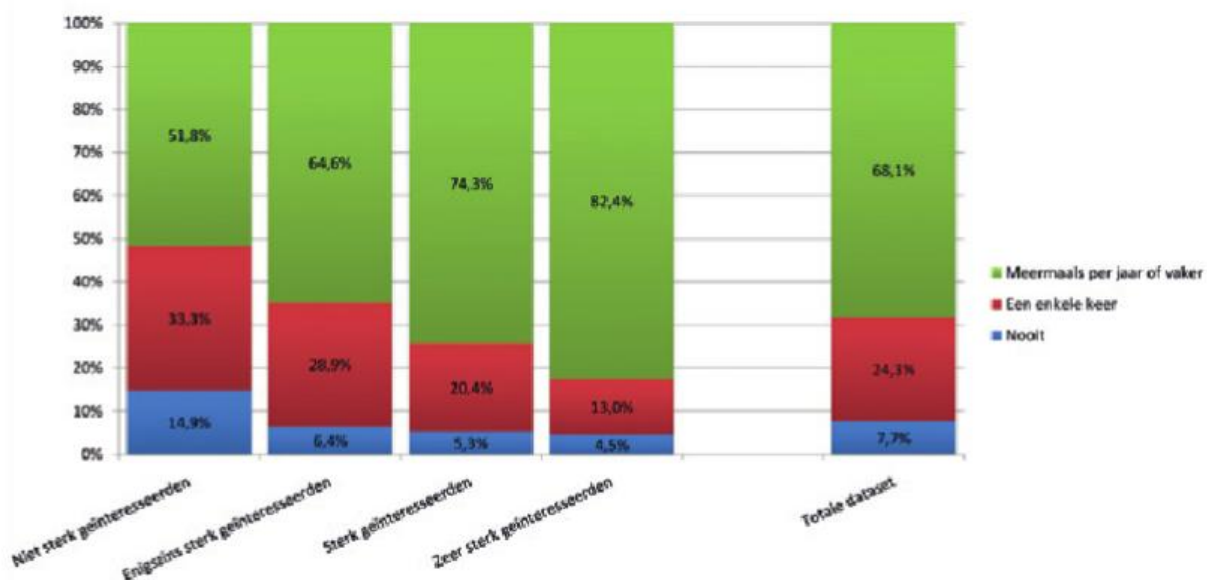
Uit onze analyses komt naar voren dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen het verrichten van deze activiteiten en de wijze waarop men kennis over het verleden verwerft, i.e. de verschillende soorten informatiebronnen die men consulteert. Bovendien blijkt er een duidelijk verband te zijn tussen de erfgoedinteresse/erfgoedparticipatie en de mate waarin men kennis over het verleden verwerft, i.e. het aantal keer dat men gebruikmaakt van een specifieke kennisbron. Mensen die meer geïnteresseerd zijn in het verleden en/of hierrond specifieke acties ondernemen (lessen volgen, (be)studeren, onderzoeken, deelnemen aan ...), maken niet enkel gebruik van meerdere kennisbronnen, maar doen hier ook vaker een beroep op (i.e. ze lezen meer, bekijken meer en/of beluisteren meer) (zie grafiek 7).

Naast de massamediale kanalen om kennis over het verleden

te verwerven, zijn er uiteraard nog vele andere. Zo krijgen jongeren op school geschiedenisonderwijs en praten mensen vaak over zaken uit het verleden. Zeker deze laatste orale bron van kennisoverdracht is heel belangrijk. Uit internationaal onderzoek over de wijze waarop mensen met het verleden omgaan, blijkt immers dat mondelinge overlevering niet alleen de belangrijkste wijze van kennisoverdracht is, maar eveneens diegene die het meest betrouwbaar wordt geacht (samen met ooggetuigenverslagen).²³ Ook onze onderzoeksresultaten tonen aan dat de orale overlevering in Vlaanderen wellicht de meest voorkomende vorm van kennisoverdracht in verband met het verleden is. Ongeacht de interessegraad stellen we immers vast dat het percentage respondenten dat tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging naar andermans verhalen over het verleden luisterde of er zelf vertelde heel hoog is (zie grafieken 8A en 8B). Het vertellen van

Grafiek 8A – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging verhalen van vroeger vertelden, opgedeeld naar mate van sterke erfgoedinteresse.

Grafiek 8B – Aantal keer dat respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging luisterden naar andermans verhalen van vroeger, opgedeeld naar mate van sterke erfgoedinteresse.

verhalen over het verleden is blijkbaar iets dat door quasi iedereen gedaan wordt, ongeacht de erfgoedinteresse of de specifieke belangstelling voor het verleden. Dit hoeft niet te verbazen. Uit de reeds aangehaalde internationale studies weten we immers dat de historische informatie die mondeling overgeleverd wordt voornamelijk gaat over de eigen familie, kennissenkring, buurt... In tegenstelling tot het meer algemene verleden (*'the general past'*), dat beschreven wordt in boeken, films, kranten... gaat het hier doorgaans over het lokale of eigen verleden (*'the privatised and parochial past'*). Net zoals de kennis en overdracht van het algemene verleden bijdraagt tot de creatie en instandhouding van meer algemene identiteiten, speelt de overdracht van het eigen en lokale verleden een belangrijke rol bij de creatie en instandhouding van identiteiten die gekoppeld zijn aan het gezin, de familie, de buurt, de werkplek... Het belang van dit orale geheugenwerk kan trouwens perfect gekoppeld worden aan de hierboven beschreven bevindingen over de interesse voor het lokale en de

mate waarmee men zich hiermee verbonden voelt. Deze bevindingen bieden trouwens heel wat interessante aanknopingspunten voor zowel grote erfgoedinstellingen als voor lokale instellingen of verenigingen. De lokale actoren kunnen immers perfect inspelen op de zeer grote interesse voor het lokale en nabije. Zij hebben hiervoor de beste uitgangspositie. Ook grotere erfgoedinstellingen, die doorgaans focussen op het meer algemene verleden, kunnen met deze bevindingen hun voordeel doen. Kwalitatief onderzoek over de wijze waarop het lokale en meer private geheugen wordt overgeleverd, toont immers aan dat dit steeds gebeurt met de blik naar buiten, tegen de achtergrond van de meer algemene sociale, economische, politieke en maatschappelijke gebeurtenissen die het verleden mee kleuren. Het komt er voor hen dus op aan om de meest geschikte methode of insteek te vinden waarop de verschillende wijzen van geheugenwerk en de verschillende focussen die hierbij gelegd worden op elkaar kunnen inwerken en elkaar kunnen versterken.

		Volledig oneens	Oneens	Noch eens, noch on- eens	Eens	Volledig eens
1.	Onze typische Vlaamse tradities en gewoonten, gerechten, sporten, stoeten of feesten verdienen net zo veel bescherming als onze belangrijkste gebouwen of kunstwerken.	1,2	4,5	22,6	56,2	15,4
2.	In tijden van economische crisis mag de overheid overwegen om belangrijke stukken uit onze musea te verkopen.	20,4	40,4	24,2	11,9	3,1
3.	Het is belangrijk dat de overheid ook de cultuur van nieuwkomers in ons land erkent, ondersteunt en onder de aandacht brengt.	10,4	21,9	40,0	24,9	2,9
4.	Ik zou best wat meer belastingen willen betalen als we hierdoor ons erfgoed beter in stand kunnen houden.	21,8	36,6	30,7	9,8	1,0
5.	De overheid schiet ernstig tekort als kunstwerken, museum- of archiefstukken beschadigd raken doordat museumgebouwen of opslagplaatsen in slechte staat zijn.	3,7	7,2	40,9	38,0	10,3
6.	Als kerken of religieuze gebouwen leeg komen te staan, dan moeten we overwegen om deze een andere bestemming te geven.	3,0	4,3	15,7	53,3	23,8
7.	Ons literair, muzikaal, wetenschappelijk, religieus of industrieel erfgoed verdient net zo veel bescherming als onze belangrijkste gebouwen of kunstwerken.	1,7	4,7	30,7	51,5	11,4
8.	De overheid heeft de plicht om er voor te zorgen dat belangrijke kunstwerken of topstukken uit binnelandse collecties niet naar het buitenland verdwijnen.	1,8	5,2	25,8	48,4	18,5
9.	Als de overheid iets beschermt of als waardevol bestempelt, dan moet ze er ook voor zorgen dat er voldoende middelen zijn om het te onderhouden of in stand te houden.	1,1	1,6	17,4	62,4	17,5
10.	De overheid moet voldoende middelen ter beschikking stellen zodat onze musea, archieven en bewaarbibliotheken hun collecties steeds meer digitaal ter beschikking kunnen stellen via het internet.	2,9	5,7	39,8	40,4	11,1

(N = 1747 - 1784, missing = 6,0 - 7,6%)

Tabel 8 – Mate van instemming met stellingen over erfgoed en de rol van de overheid (% van totale dataset). © FARO

EN DE OVERHEID ...

Naast de vragen waarmee we peilden naar de perceptie over en het draagvlak voor specifieke erfgoedinstellingen zoals musea, archieven of bewaarbibliotheken, namen we in onze vragenlijst ook een aantal stellingen op waarmee we peilden naar specifieke kwesties die leven binnen het erfgoedveld en de rol die de overheid hierbij moet/kan vervullen²⁴ (zie tabel 8). Aangezien we binnen de context van deze publicatie niet iedere stelling in detail kunnen bespreken, houden we het bij enkele opvallende vaststellingen. Vooreerst blijkt uit onze data dat er ruime consensus bestaat over het feit dat niet alleen waardevolle gebouwen of kunstwerken onze aandacht en bescherming verdienen. Een meerderheid van de respondenten, zowel bij de 'zeer sterk geïnteresseerden' als bij de 'niet sterk geïnteresseerden', vindt dat immaterieel erfgoed of minder evidente zaken zoals industrieel of wetenschappelijk erfgoed net zoveel bescherming verdienen als onze belangrijkste gebouwen of kunstwerken. Gegeven het feit dat deze laatste traditioneel veel meer in de kijker staan, is dit een belangrijke vaststelling. Toch is ze ook niet wereldschokkend. Zowel in Vlaanderen als daarbuiten groeit immers steeds meer het besef dat ons erfgoed veel meer omvat dan belangrijke gebouwen, sites of kunsthistorische artefacten. Ook de Vlaamse overheid volgt deze evoluties sedert enige jaren van nabij op. Getuige het Cultureel-erfgoeddecreet en de toenemende aandacht voor immaterieel erfgoed.²⁵

Dat belangrijke kunstwerken, de zogenaamde topstukken, een speciale plaats innemen in het collectieve bewustzijn blijkt uit het feit dat er nauwelijks mensen akkoord gaan met de stelling dat de overheid mag overgaan tot de verkoop van topwerken in tijden van economische crisis. Gegeven de nadruk die de laatste jaren gelegd wordt op de noodzaak tot bezuinigen in allerlei maatschappelijke domeinen is dit opnieuw een opmerkelijke vaststelling. We hadden toch verwacht dat de 'niet sterk geïnteresseerden' of de 'zeer sterk gedesinteresseerden' hier in veel grotere mate mee zouden instemmen. Niet dus! Hetzelfde zien we trouwens met betrekking tot de plicht van de overheid om topstukken in eigen land te houden. Ook dit raakt blijkbaar een gevoelige snaar en kan op heel wat instemming rekenen. De verontwaardiging die de afgelopen jaren nogal eens weerklonk vanuit culturele en/of intellectuele middens wanneer een topstuk of topcollectie naar het buitenland dreigde te verdwijnen, kent dus blijkbaar een veel breder maatschappelijk draagvlak.

De meeste respondenten uit ons onderzoek, en dit ongeacht hun interessegraad, vinden trouwens dat de overheid ook haar rol aangaande het behoud en beheer van het erfgoed ten volle moet opnemen. Als de overheid iets beschermt of als waardevol bestempelt, dan moet ze er immers voor zorgen dat er voldoende middelen tegenover staan om het te onderhouden of in stand te houden. Desondanks zijn de meningen minder uitgesproken wanneer het gaat over de verantwoordelijkheid van de overheid

aangaande het creëren van optimale bewaaromstandigheden voor kunstwerken, museum- of archiefstukken. In vergelijking met de meeste andere stellingen wordt hier veel meer de antwoordcategorie 'noch eens, noch oneens' aangeduid. Wellicht zijn de meeste respondenten weinig vertrouwd met de depotproblematiek en de rol van de diverse overheden hierin. Misschien zien ze dit veel meer als een verantwoordelijkheid van de individuele erfgoedinstellingen. Ofwel hebben ze geen of te weinig zicht op de wijze waarop sommige erfgoedcollecties momenteel bewaard worden en de wijze waarop dit zou moeten gebeuren.

Ook over de rol van de overheid inzake het subsidiëren van digitaliseringprojecten bestaat er minder eensgezindheid. Daar waar een ruime meerderheid van de 'zeer sterk geïnteresseerden' instemt met de idee dat de overheid een verantwoordelijkheid draagt en een (financiële) rol dient op te nemen aangaande het digitaliseren van erfgoedcollecties, merken we dat ongeveer de helft van de 'niet sterk geïnteresseerden' hier geen duidelijke mening over heeft. Of dit wil zeggen dat deze respondenten (die ook minder actief zijn op het wereldwijde web) het nut van digitalisering niet inzien, niet goed weten wat digitalisering inhoudt en/of vinden dat er te veel geld naar digitalisering gaat, kunnen we op basis van de enquête niet zeggen.

Wat we wel kunnen besluiten, is dat er een zeer ruim draagvlak bestaat voor de bescherming en instandhouding van het erfgoed in de brede zin van het woord, waarbij de overheid of de diverse overheden een belangrijke (financiële) rol wordt toegedicht. Het is dan wel enigszins ironisch dat het aandeel respondenten dat bereid is om meer belastingen te betalen voor de betere instandhouding van ons erfgoed echt wel aan de lage kant is. Zelfs van de 'zeer sterk geïnteresseerden' geeft maar 1/5 aan dat ze best wat meer belastingen willen betalen om ons erfgoed beter in stand te houden.

De stelling die ten slotte het meest variatie in antwoorden oplevert en bijgevolg het minst algemeen gedeeld wordt, gaat over het feit dat de overheid ook de cultuur van nieuwkomers onder de aandacht moet brengen, erkennen en ondersteunen. De meeste respondenten hebben hier geen duidelijke mening over en kozen voor de 'noch eens, noch oneens'-antwoordcategorie. Algemeen gezien geven wel meer respondenten aan dat ze het oneens zijn met deze stelling dan dat ze het er mee eens zijn. Enkel bij de 'zeer sterk geïnteresseerden' zien we een meerderheid van respondenten die het eens is met de stelling in kwestie.

TER AFRONDING

Op basis van deze eerste presentatie van de resultaten uit het bevolkingsonderzoek kunnen we besluiten dat er een zeer groot draagvlak voor erfgoed bestaat in Vlaanderen. We stelden immers duidelijk vast dat het niet enkel de sterk of zeer sterk in erfgoed geïnteresseerde respondenten zijn die ons erfgoed een warm hart toedragen. Ook de minder sterk of niet-geïnteresseerden erkennen immers het belang van ons erfgoed in de brede zin en zijn bekommerd over het wel en wee ervan. Dit zou de bevoegde overheden en diverse betrokkenen binnen het erfgoedveld er nog meer toe moeten aanzetten om een actief en innovatief erfgoedbeleid te voeren. Een beleid dat trouwens niet enkel gericht is op het erfgoed zelf, maar ook op het publiek of de participant. Een van de meest opvallende vaststellingen uit ons onderzoek tot nu toe is immers de grote discrepantie die er bestaat tussen interesse enerzijds en participatie in al zijn vormen anderzijds. Er zijn namelijk veel meer mensen die aangeven matig, sterk tot zeer sterk geïnteresseerd te zijn dan dat er participanten zijn. Voor het ganse erfgoedveld liggen hier nog heel wat kansen, want de interesse is duidelijk aanwezig. Het komt er dus op aan om in de toekomst zoveel mogelijk de latente interesse om te buigen in een actieve interesse en participatie.

- 1 Dr. Alexander Vander Stichele is cultuursocioloog en stafmedewerker bij FARO vzw.
- 2 Meer informatie over de werkzaamheden van het Steunpunt Re-Creatief Vlaanderen, de Participatiesurvey 2003–2004 en de resultaten hiervan vindt u in volgende publicaties:
J. LIEVENS & H. WAEGE (RED.), *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie in breedbeeld. Eerste analyses van de survey 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003–2004'*. Antwerpen, De Boeck, 2005; J. LIEVENS, H. WAEGE & H. DE MEULEMEESTER, *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie gewikt en gewogen. Basisgegevens van de survey 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003–2004'*. Antwerpen, De Boeck, 2006; R. LAERMANS, *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie in meervoud*. Antwerpen, De Boeck, 2007.
- 3 Meer informatie over de werkzaamheden van het Steunpunt Cultuur, Jeugd en Sport, de Participatiesurvey 2009 (PaS'09) en de resultaten hiervan vindt u in volgende publicaties:
J. LIEVENS & H. WAEGE, *Participatie in Vlaanderen. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2009. Boekdelen 1 & 2*. Leuven, ACCO Uitgeverij, 2001.
Zie ook: www.steunpuntcjs.be.
- 4 Voor meer informatie over de jaarlijkse SCV-enquête zie: www4.vlaanderen.be/dar/svr/enquetes/pages/enquetes.aspx.
- 5 Over de samenstelling van de lijst, de omschrijving van de thema's en het al dan niet opnemen of weglaten van specifieke thema's kan lang gediscussieerd worden. Dit werd dan ook uitgebreid gedaan in de werkgroep die het bevolkingsonderzoek mee hielp voorbereiden. Uiteindelijk kwamen we tot deze lijst die ons inziens de brede erfgoedsector voldoende bestrijkt, met zowel aandacht voor roerend, onroerend en immaterieel erfgoed.

- 6 In vergelijking met de enkele vergelijkbare interessecijfers uit de cultuurparticipatiesurvey van 2009 (PaS'09) is het percentage geïnteresseerden in ons onderzoek zeer hoog: interesse voor stamboom- of familiegeschiedenis 67,9 % – PaS'09 = 33,9 %; interesse voor politieke of sociale geschiedenis 63,3 % – PaS'09 = 26,3 %, interesse voor oorlogsgeschiedenis 63,8 % – PaS'09: 40,3 %; interesse voor toegepaste kunst 61,1 % – PaS'09 = 35,5 %. Dit heeft wellicht deels te maken met het feit dat onze survey door meer cultuur- en erfgoedgeïnteresseerden werd ingevuld en dus niet helemaal representatief is voor de Vlaamse bevolking (zie kaderstuk). Anderzijds speelt wellicht ook het effect van de andere vraagstelling, waarbij wij de sterkte van interesse meten tegenover het al dan niet geïnteresseerd zijn in de thema's in kwestie bij de PaS'09.
- 7 Zie: A. VANDER STICHELE, P. GIELEN & R. LAERMANS, 'Vlaming zonder cultureel geheugen? De actuele erfgoedparticipatie en -interesse in Vlaanderen', in: J. LIEVENS & H. WAEGE (Red.), *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie gewikt en gewogen. Basisgegevens van de survey 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003–2004'*, 85–113. Antwerpen, De Boeck, 2005.
- 8 Voor de constructie van de maten voor erfgoedinteresse en erfgoeddesinteresse namen we het thema 'religie, levensbeschouwing en mystiek' niet op wegens het meest algemeen en de minst directe link met het verleden (i.e. iemand kan sterk geïnteresseerd zijn in 'religie, levensbeschouwing en mystiek' zonder hierbij specifieke aandacht te hebben voor het verleden).
- 9 De correlatie tussen beide maten bedraagt: -.56
- 10 Zie: Vander Stichele et al. (2005).
- 11 Zie: Vander Stichele et al. (2005).
- 12 Zie: Vander Stichele et al. (2005).
- 13 Gegeven het vaak sterke positieve verband dat er bestaat tussen opleidingsniveau en interessegraad zou het kunnen zijn dat het positieve verband dat we vaststellen tussen erfgoedinteresse en erfgoedparticipatie eigenlijk een verdoken opleidingseffect is. Daarom zijn we via multivariabele analyses systematisch nagegaan of er met betrekking tot de verschillende vormen van erfgoedparticipatie in dit onderzoek een zelfstandig effect overblijft na controle voor leeftijd, geslacht en opleiding. Dit blijkt het geval te zijn.
- 14 A. VAN STEEN, D. VANHERWEGEN, G. VANHECKE, E. VAN HEVELE, J. VLEGELS, P. DE PAUW, & J. LIEVENS, 'Cultuurparticipatie', in: J. LIEVENS & H. WAEGE (Red.), *Participatie in Vlaanderen. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2009. Boekdelen 1 & 2*. Leuven: ACCO Uitgeverij, 2011, pp. 41–43.
- 15 Doordat onze vraag over het bezoek aan archieven en bewaarbibliotheken door nogal wat mensen niet of slordig werd ingevuld (i.e. veel item-nonrespons), willen we op basis van onze gegevens geen vergelijking maken inzake museumbezoek enerzijds en archief- of bewaarbibliotheekbezoek anderzijds. Uit de cultuurparticipatiesurvey van 2003–2004 weten we wel dat waar bijna 25 % van de Vlamingen tussen 14 en 85 jaar oud in de zes maanden voorafgaand aan de bevraging een museum of tentoonstelling bezocht, slechts 2,9 % van deze respondenten aangaf een archief te hebben bezocht. In 2009 werd de vraag naar archiefbezoek niet meer gesteld.
- 16 Deze vaststelling verklaart wellicht ook mee het succes van de nieuwe organisaties zoals het MAS of het STAM en van evenementen zoals Erfgoeddag of Open Monumentendag.
- 17 Let wel: ondanks de eerder beperkte percentages in vergelijking met de deelname aan receptieve activiteiten gaat het alles samen toch nog om vele duizenden Vlamingen die actief zijn binnen de eerder traditionele erfgoeddomeinen.
- 18 D. VANHERWEGEN, J. SIONGERS, W. SMITS & G. VANGOIDSSENHOVEN, *Amateurkunsten in beeld gebracht*. Gent, Forum voor Amateurkunsten, 2009, pp. 48–49.
- 19 Let wel: in vergelijking met de bevindingen uit de participatiesurvey van 2009 (PaS'09) zijn dit heel hoge cijfers. Volgens de PaS'09 zijn immers slechts 1,5 % van de Vlamingen tussen 14 en 85 actief of organiserend lid van een erfgoedvereniging, terwijl dit cijfer 7,3 % bedraagt binnen ons onderzoek. Wellicht zorgt de combinatie van een meer gedetailleerde bevragingswijze en een oververtegenwoordiging van cultuur- en erfgoedgeïnteresseerden in onze dataset voor het hogere percentage. Ook het feit dat er meer respondenten uit de minst geïnteresseerde categorieën tot de circa 10 % non-respondenten op de vraag naar lidmaatschap behoren kan de resultaten toe vertekenen naar boven. Respondenten uit de minst geïnteresseerde categorieën hebben namelijk een grotere kans om geen lid te zijn.
- 20 A. VAN STEEN, D. VANHERWEGEN, G. VANHECKE, E. VAN HEVELE, J. VLEGELS, P. DE PAUW, & J. LIEVENS, Cultuurparticipatie. In: J. LIEVENS & H. WAEGE (Red.), *Participatie in Vlaanderen. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2009. Boekdelen 1 & 2*. 60–65. Leuven: ACCO Uitgeverij, 2011.
- 21 Zie o.a.: K. RIBBENS, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945–2002*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2002.
- 22 11 % van de respondenten uit ons onderzoek geeft aan dat ze tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een voordracht, cursus of lessenreeks over een historisch thema volgden. Dit cijfer varieert van 4 % voor de 'niet sterk geïnteresseerden' tot 19 % voor de 'zeer sterk geïnteresseerden'. 10 % van onze respondenten doet in zijn of haar vrije tijd zelf aan een of andere vorm van historisch onderzoek of historische studie. Bij de 'niet sterk geïnteresseerden' bedraagt dit cijfer slechts 1 %, terwijl het stijgt tot 25 % bij de 'zeer sterk geïnteresseerden'.
- 23 Zie o.a.: R. ROSENZWEIG & D. THELEN, *The presence of the past. Popular uses of history in American life*. New York, Columbia University Press, 1998.
- 24 Om een correcte analyse te kunnen maken van de rol die de overheid volgens de respondenten moet vervullen met betrekking tot het Vlaamse erfgoed zouden we idealiter ook vragen moeten stellen naar andere beleidsdomeinen. Een beleid binnen één specifiek domein kadert immers altijd in een ruimere beleidscontext. Wat met betrekking tot één beleidsdomein relatief belangrijk of urgent is of lijkt verliest misschien aan belang of urgentie in de context van of in relatie tot andere beleidsdomeinen. In de context van onze bevraging was een dergelijke brede benadering niet mogelijk. Toch geven onze resultaten zicht op het belang dat de respondenten uit het onderzoek hechten aan erfgoed en het specifieke beleid hieromtrent.
- 25 Zie voor meer info: www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/397731-Erfgoed.html.

Het cijferboek cultureel erfgoed

→ Van nulmeting naar zelfmonitor

In het onderzoeksluik 'cijferboek' van PRISMA onderzochten we hoe we beleidsrelevante kwantitatieve gegevens kunnen verzamelen over de landelijk erkende of gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties. Dit leidde tot een eerste 'nulmeting' in 2010, over het referentiejaar 2009. Met deze realisatie sluiten we als cultureel-erfgoedsector aan bij andere cultuursectoren waar dit soort van monitors² al langer is ingeburgerd, en komen we tegemoet aan de doelstellingen en doorbraken rond duurzaam beleid van de Beleidsnota Cultuur³ en het CultuurForum 2020⁴ van minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur Joke Schauvliege. Na een grondige evaluatie en bijsturing van het 'cijferboek 1.0' gaan we verder met de ontwikkeling van het cijferboek naar een volwaardige 'zelfmonitor' voor cultureel-erfgoedorganisaties: een instrument om de impact en de ontwikkeling van de 'sector' adequaat in beeld te brengen, maar ook om bij te dragen aan de professionalisering en de kwaliteitszorg in de organisaties zelf. We pleiten daarbij voor de weg van de geleidelijkheid.

DOELSTELLINGEN

Het cijferboek wenst bij te dragen aan de realisatie van een duurzaam beleid voor cultureel erfgoed, door betrouwbaar cijfermateriaal te genereren dat de impact (output, effect) van de werking van de cultureel-erfgoedorganisaties in Vlaanderen in beeld brengt en het potentieel en de investeringsbehoeften detecteert en onderbouwt. Daarnaast kunnen we ook een aantal streefdoelen identificeren die door het cijferboek cultureel erfgoed (indirect) mee worden gerealiseerd in een langetermijnperspectief:

- het versterken van het zakelijk beheer en de kwaliteitszorg in de erfgoedorganisaties;
- het ontwikkelen van de basisfuncties van de erfgoedorganisaties zoals vermeld in het Cultureel-erfgoeddecreet (de verzamel functie, de behoud- en beheerfunctie, de onderzoek- en expertisefunctie, de publiekgerichte functie);
- het monitoren van de digitalisering (en dit in afstemming met het Europees project ENUMERATE);⁵
- het ondersteunen van onderzoek en onderwijs;
- het ondersteunen van het beleidsinstrumentarium van de diverse overheden, en meer specifiek van de Vlaamse

overheid, met het oog op het versterken van het sociaal-economisch, maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak voor cultureel erfgoed.

UITROL VAN HET TRAJECT

Er werd een intensief voorbereidingstraject afgelegd in de werkgroep cijferboek waarin medewerkers uit alle types cultureel-erfgoedorganisaties zetelen, naast ambtenaren van het agentschap Kunsten en Erfgoed, het departement CJSM en de Studiedienst van de Vlaamse Regering. Belangrijk in het voortraject was het bestuderen van bestaande culturele statistische cijferreeksen en modellen in binnen- en buitenland. In Vlaanderen gaat het over de culturele statistieken⁶ die door de Studiedienst van de Vlaamse Regering worden verzameld, of op Belgisch niveau de statistieken van de FOD Economie (StatBel⁷). Op internationaal vlak verkenden we onder andere EUROSTAT (ESS culturele statistieken), UNESCO (Framework for Cultural Statistics) en Europese surveys die sectorale analyses onderbouwen zoals voor musea (EGMUS) of rond digitalisering (NUMERIC-ENUMERATE).⁸ Inspirerend waren ook de kwantitatieve studies van het Institut de la statistique du Québec.⁹ In overleg met de werkgroep cijferboek ontwikkelde FARO in de loop van 2010 een indicatorenset (zie kader) en een vragenlijst, die het departement CJSM omzette in een online invulformulier.¹⁰

RESPONS

In overleg met het agentschap Kunsten en Erfgoed werd bepaald dat alle cultureel-erfgoedorganisaties met een kwaliteitslabel als erkend museum, archief of erfgoedbibliotheek, en alle andere onder het Cultureel-erfgoeddecreet gesubsidieerde organisaties in aanmerking kwamen. Extra selectiecriteria waren dat de betrokken erfgoedorganisaties een werking moesten hebben in het referentiejaar 2009 en minstens één betaalde werkracht in dienst hadden. In oktober 2010 werden 110 organisaties gecontacteerd waarvan er 108 participeerden: dat is een respons van 96,4 % (zie tabel 1) Het gaat vooral om collectiebeherende organisaties (66 %), in meerderheid musea

Indicatoren van het cijferboek¹¹

Een belangrijk onderdeel van een monitorinstrument zoals het cijferboek zijn de 'indicatoren',¹² d.w.z. 'kengetallen', 'meetgegevens' of 'parameters' over processen, activiteiten, prestaties, resultaten, middelen, enz. Aan een indicator zijn een of meerdere meeteenheden verbonden die volgens een bepaalde meetmethode verzameld worden en soms aan normen moeten beantwoorden. Het is dus belangrijk heel precies te formuleren wat gemeten wordt. Er zijn verschillende soorten indicatoren: inputindicatoren (aangewende middelen: geld, tijd, materiaal ...), *throughput*-indicatoren (processen ...), outputindicatoren (producten, resultaten, prestaties ...), en ten slotte *outcome*-indicatoren (effecten). Het meten van indicatoren (via een monitor) is geen doel op zich, maar beoogt bepaalde evoluties in beeld te brengen of/te evalueren, bij te sturen en te verbeteren. We konden ons baseren op enkele modellen.¹³ Voor het cijferboek cultureel erfgoed werden de volgende reeksen van indicatoren opgesteld:

— organisatie:

- personeel (aantal, scholingsgraad, statuut ...)
- financiële middelen (inkomsten en uitgaven, verdeling ...)
- infrastructuur (depots, publieksruimten ...)

— werking (deels gekoppeld aan de basisfuncties van erfgoedorganisaties):

- collecties en collectiebeleid (omvang, aangroei, aanwinsten ...)
- conservatie en registratie (aspecten van behoud en beheer, inventarisatie ...)
- onderzoek, praktijkontwikkeling en -ondersteuning (publicaties, vorming, projectwerking ...)
- publiekswerking (bezoekerscijfers, publieksactiviteiten)
- [digitalisering en digitale ontsluiting: werd in deze versie niet weerhouden, in afwachting van het nieuwe model van ENUMERATE].

(waaronder ook twaalf erkende samenwerkingsverbanden van musea die het cijferboek als zodanig hebben ingevuld). De dienstverlenende organisaties (34 %) kunnen opgedeeld worden in achttien erfgoedcellen (convenants met gemeenten en intergemeentelijke samenwerkingsverbanden) en negentien andere organisaties. Deze tweedeling weerspiegelt de twee belangrijkste werksoorten, waarbij erfgoedcellen mee in de ondersteunende structuren worden gerekend.

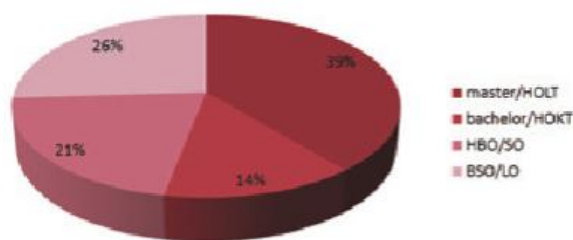
Tabel 1: responsverdeling	Aantal
Collectiebeherende organisaties:	
- musea	61
- archiefinstellingen	9
- erfgoedbibliotheken	1
Dienstverlenende (ondersteunende) organisaties:	
- erfgoedcellen	18
- expertisecentra	5
- organisaties voor volkscultuur	8
- andere	6
TOTAAL	108

KERNRESULTATEN

De resultaten van het cijferboek werden door FARO verwerkt en gerapporteerd.¹⁴ Hierna vatten we enkele kernresultaten samen voor de 106 erkende of landelijk gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties voor het referentiejaar 2009.

Personeel

Er zijn pakweg 2 000 werknemers aan de slag in de landelijke erkende en gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties. Zij worden versterkt met 1 600 vrijwilligers die actief zijn in die organisaties. De helft van de medewerkers heeft een diploma hoger onderwijs.

Figuur 1: Opleidingsniveau werknemers cultureel-erfgoedorganisaties (cijfers 2009). Bron: cijferboek cultureel erfgoed.

In het referentiejaar 2009 waren er 1 932 werknemers (1 532 VTE) aan de slag bij de erfgoedorganisaties, waarvan 61 % op voltijdse basis. Er bestaan zeer grote schaalverschillen tussen organisaties, gaande van eenmansorganisaties tot grote organisaties met soms meer dan 100 werknemers, (bv. samenwerkingsverbanden van musea). Er werkten ook 201 ingehuurde zelfstandige werknemers op tijdelijke basis en er waren 1 623 vrijwilligers actief bij de organisaties. Van de werknemers in

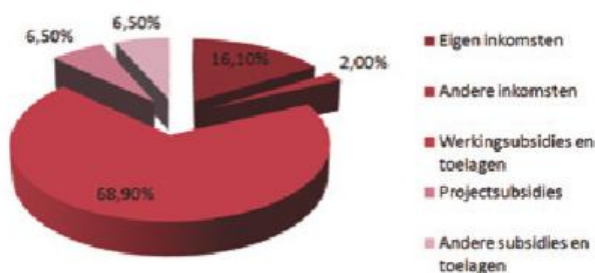
loondienst is 59 % vrouw en is 15 % ouder dan 55 jaar. Ter vergelijking: in het gesubsidieerde sociaal-culturele volwassenenwerk is 70 % vrouw en is 11 % 55-plus.¹⁵ Wat het opleidingsniveau (grafiek 1) betreft, is 53 % hoger geschoold (d.w.z. universitair onderwijs, professionele bachelor, hoger onderwijs lange en korte type). Bij dienstverlenende organisaties werken meer hooggeschoolden (ca. 80 %) dan bij collectiebeherende organisaties (ca. 30 %). Dat ligt aan het groter aantal uitvoerende functies bij collectiebeherende organisaties (de verhouding is gemiddeld vier stafmedewerkers voor zeventien uitvoerende medewerkers). Dienstverlenende organisaties en erfgoedcellen tellen vooral veel staffuncties (de verhouding is gemiddeld vier stafmedewerkers voor 1,5 uitvoerende medewerkers).

Kosten en opbrengsten

De landelijke cultureel-erfgoedorganisaties overleven niet uitsluitend op subsidies: gemiddeld genereren ze ca. 18 % eigen inkomsten (verkoop, inkomgelden, schenkingen, sponsoring, enz.)

Meer dan de helft van de uitgaven gaat naar personeelskosten, een derde naar de erfgoedwerking.

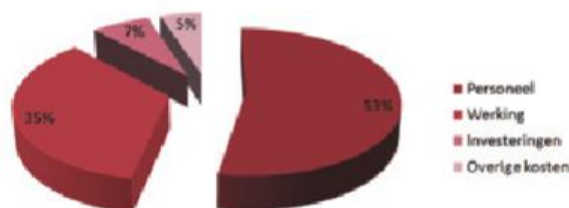
De subsidies, toelagen of dotaties komen zowel van landelijke, provinciale als lokale overheden. Het aandeel van de landelijke subsidies varieert sterk per type organisatie. Bij de landelijk erkende en gesubsidieerde musea ligt dit aandeel het laagst: namelijk gemiddeld ca. 20 %.

Figuur 2: inkomstenstructuur cultureel-erfgoedorganisaties (cijfers 2009). Bron: cijferboek cultureel erfgoed.

Bijna alle organisaties verstrekten gegevens over de kosten en opbrengsten van de organisatie, dat was onverhoopt. Toch is er zeker een foutenmarge, omdat de cijfers niet steeds volledig waren. Er zijn, net als voor het aantal werknemers, enorme schaalverschillen, gaande van organisaties met een totale kost (personeel, werking en andere kosten) van enkele tienduizenden euro's tot enkele miljoenen euro's per organisatie. De collectiebeherende organisaties vertegenwoordigen 84 % van de totale kosten. We bekeken de inkomstenstructuur van nabij (grafiek 2). Daaruit blijkt dat ca. 18 % van de middelen komt uit

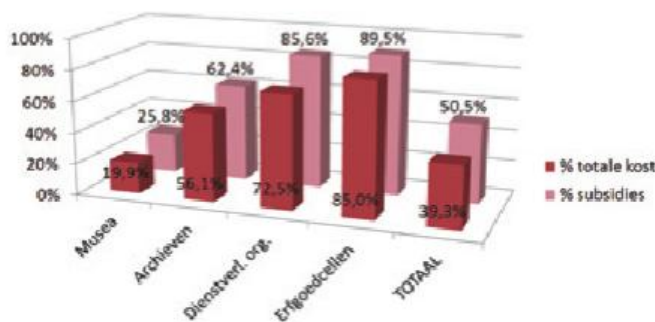
eigen opbrengsten. Het aandeel uit exploitatie (verkoop, inkomgelden ...) staat in voor het grootste deel van de eigen opbrengsten (13%), terwijl het aandeel sponsoring en mecenaat schommelt rond gemiddeld 3 %. De cijfers variëren zeer sterk naargelang het type of de schaal van de organisatie: bij musea liggen de eigen inkomsten logischerwijze het hoogst (ca. 23%), aangezien zij een uitgebreide publiekswerking hebben. Het verhaal van de eigen inkomsten en de subsidieafhankelijkheid is zeer genuanceerd en sterk afhankelijk van het type organisatie, het statuut, de schaal en vooral ook de activiteiten die de organisatie ontwikkelt. De kostenstructuur is voor alle types organisaties vrij eenvormig (grafiek 3): het aandeel personeelskosten fluctueert tussen de helft tot maximaal twee derde van de totale uitgaven, en de werkingskosten schommelen rond een derde van de totale uitgaven. De investeringskosten (gebouw, installaties, enz.) liggen hoger bij collectiebeherende instellingen, die doorgaans meer infrastructuur te beheren hebben. Globaal evenwel werden de investeringskosten voor bepaalde organisaties meer dan waarschijnlijk onderschat.

Figuur 3: kostenstructuur cultureel-erfgoedorganisaties (cijfers 2009). Bron: cijferboek cultureel erfgoed.

We gingen ook na wat de herkomst is van de werkingssubsidies en -toelagen of dotaties. Daaruit blijkt dat 32 organisaties uitsluitend werkingssubsidies ontvangen van de Vlaamse overheid. Daarnaast zijn er 44 organisaties die naast de landelijke subsidies een lokale of/een provinciale dotatie of subsidie ontvangen. De landelijke werkingssubsidie voor cultureel-erfgoedorganisaties (zonder de instellingen van de Vlaamse Gemeenschap zelf en zonder de nominatim of facultatieve subsidies) bedroeg in 2009 ca. 25,3 miljoen euro. Dat bedrag wordt niet gelijkmatig verdeeld over al deze erfgoedorganisaties. Op basis van de gegevens in het cijferboek hebben we voor de landelijk gesubsidieerde organisaties (excl. instellingen van de Vlaamse Gemeenschap) een extrapolatie gemaakt van het aandeel van de landelijke werkingssubsidies in enerzijds het totaal van de kosten en in anderzijds het totaal van de ontvangen subsidies en dotaties in 2009 (grafiek 4). Per type organisatie zijn er grote verschillen zichtbaar. Voor het totaal van alle gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties is het gemiddeld aandeel van de landelijke subsidies in de totale kosten van de organisaties ca. 39 % en in het totaal van de

ontvangen subsidies en dotaties ca. 50 %. Maar dit globale aandeel zegt niet zoveel als de cijfers per type organisatie. De landelijk gesubsidieerde dienstverlenende organisaties (expertisecentra, organisaties volkscultuur en andere) en de convenants (erfgoedcellen) ontvangen gemiddeld het hoogste aandeel landelijke subsidies, wat ook logisch is gezien hun functie. Veel organisaties van dit type zouden zonder landelijke erkenning en subsidies wellicht niet kunnen functioneren. Voor de landelijk gesubsidieerde collectiebeherende organisaties bestaat er een groot verschil tussen de landelijke musea en de culturele archiefinstellingen, waar het aandeel landelijke subsidies gemiddeld 2,5 keer hoger ligt dan bij de musea. In het *Jaarverslag 2010*¹⁶ maakt het agentschap Kunsten en Erfgoed een analyse van de verschillen tussen de subsectoren, die het deels historisch verklaart. Het mag duidelijk zijn dat hier ook de complementariteit speelt, waarbij provinciale en lokale besturen belangrijke dotaties verstrekken aan landelijk gesubsidieerde musea. Voor de musea schat het agentschap het aandeel landelijke subsidies in op ca. 16 % (p. 193), nog wat lager dan in het cijferboek (ca. gemiddeld 20 %). Er moet zeker nog met een aantal foutenmarges rekening worden gehouden bij de interpretatie van de gegevens, maar het cijferboek bevestigt de analyse in het *Jaarverslag 2010* van het agentschap m.b.t. deze percentages, meer bepaald inzake musea: "Er is dus nog een lange weg te gaan vooraleer er gesproken kan worden over een volwaardige ondersteuning vanuit Vlaanderen."¹⁷

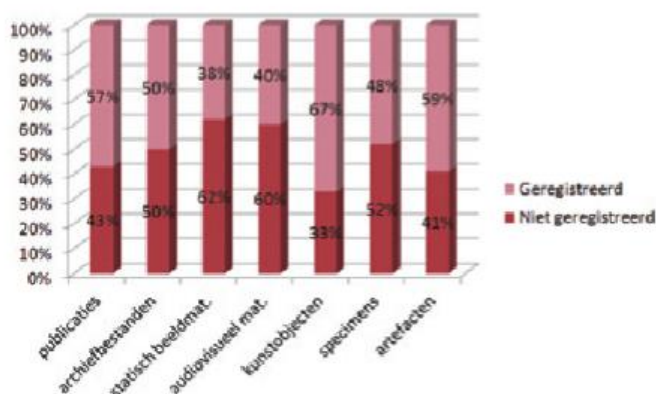

Figuur 4: procentueel aandeel landelijke subsidies in totaal kosten / totaal ontvangen subsidies & dotaties (cijfers: 2009). Bron: cijferboek cultureel erfgoed.

Collectiebeheer

De betrokken zeventig landelijk erkende musea en archieven beheren ca. tachtig kilometer publicaties en (archief)documenten, 1,9 miljoen stuks visuele materialen (foto's ...), 36 000 audiovisuele dragers en 1,5 miljoen (kunst)objecten, specimens en artefacten. Deze cijfers zijn een onderschatting, want zeker 40 % van de collecties is nog niet geregistreerd of geïnventariseerd. De organisaties hebben ook voor ca. vijftien terrabyte aan digitale bestanden (vooral audiovisuele bestanden, foto's en documenten).

Pakweg een tiende van de collectiestukken en documenten heeft dringend nood aan een actieve conservatiebehandeling, maar een vijfde van de bewaarinstellingen kwam daar in 2009 helemaal niet aan toe. De depots zitten voor minstens 90 % vol. De helft van de instellingen is nog optimistisch over de bewaaromstandigheden in deze depots, maar voor 47 % laten die te wensen over. Minder dan de helft van de organisaties beschikte in 2009 over een calamiteitenplan, een schade-inventaris of een conservatieplan.

Figuur 5: procentueel aandeel v/d geregistreerde collectie op exemplaar-, titel-, stuk-, bestandsniveau (cijfers 2009). Bron: cijferboek cultureel erfgoed.

Voor de detailcijfers over de omvang van de collecties verwijzen we naar het rapport. Maar misschien belangrijker dan deze cijfers is de vaststelling dat een derde van de organisaties geen of enkel een gedeeltelijke inschatting van de omvang van de eigen collecties kan maken. Het gaat vooral om musea en museale samenwerkingsverbanden die momenteel (en zeker in het referentiejaar 2009) nog volop bezig zijn met een inhaaloperatie op het vlak van object- en collectieregistratie. De cijfers zijn dus niet representatief voor de totaliteit van de collecties van de landelijk erkende musea. Bovendien is een groot deel

van de collectiestukken of documenten nog in de fase van de registratie of inventarisatie. De status van de collectieregistratie schommelt, naargelang het type materiaal, gemiddeld tussen 38 % en 67 %. De gemiddelden verbergen grote verschillen (grafiek 5) De registratie van objectmaterialen lijkt globaal iets verder te staan dan die van documentmaterialen, en de grootste achterstand zien we bij statisch beeldmateriaal (foto's, prenten, affiches...) en audiovisuele materialen. Het gemiddeld aankoopbudget van een erkende collectiebeherende organisatie bedraagt 57 589 euro. De helft moet het doen met minder dan 15 500 euro. Dit lijken verwaarloosbaar lage bedragen: de meeste instellingen moeten het dan ook van schenkingen, inbewaaring of bruiklenen hebben.

De zorg voor en het behoud van de collectie blijft voor veel organisaties een pijnpunt. Het aandeel van de kwetsbare stukken in de collectie, die nood hebben aan een actieve conservatiebehandeling, schommelt sterk naargelang de collecties. Over het algemeen varieert het rond de 8 % en soms veel meer, maar er zijn heel wat organisaties die dit aandeel niet kunnen inschatten. Opvallend is dat vijftien collectiebeherende organisaties geen enkele actieve conservatiebehandeling konden uitvoeren in 2009. Op enkele grotere instellingen na ligt het aantal conservatiebehandelingen bij de meerderheid van de organisaties aan de lage kant. De meeste behandelingen (ca. 80 %) worden in het eigen atelier zelf uitgevoerd. Wat de depots betreft, zijn er 73 organisaties die beschikken over een eigen depot of magazijn (d.w.z. in eigen beheer), terwijl 37 organisaties (ook) gebruikmaken van een gemeenschappelijk (extern) depot of een ruimte huren bij een commerciële dienstverlener. De gemiddelde nog beschikbare opslagcapaciteit in de eigen depots draait rond de 16 % voor museale collecties en 13 % voor archief- en bibliotheekcollecties, maar bij de helft van de organisaties is minder dan 10 % nog beschikbaar. Wat de bewaaromstandigheden van de collecties in de depots aangaat, stelt de helft van de organisaties dat deze in grote mate beantwoorden aan de normen en condities voor optimale bewaring, maar 47 % is minder tot helemaal niet tevreden. Daar staat tegenover dat in 2009 minder dan de helft van de organisaties die een collectie beheren over een calamiteitenplan, een schade-inventaris of een conservatieplan beschikte. Sindsdien zijn er veel inspanningen geleverd rond bijvoorbeeld calamiteitenplannen en is er sprake van een gunstige evolutie.

De publiekswerking

In 2009 boden de erkende cultureel-erfgoedorganisaties 21 600 activiteiten aan voor het ruime publiek. Er kwamen 4,6 miljoen bezoekers over de vloer en 26 400 groepen, waarvan driekwart uit scholen.

Een van de belangrijkste doelen van het traject cijferboek is om meer precieze en betrouwbare bezoekerscijfers te genereren. Maar om dat te bereiken moet eerst de registratie van de bezoekers meer uniform aangepakt worden. Dat is nog niet het geval. Om de situatie in kaart te brengen werd door de Universiteit Gent een verkennend onderzoek uitgevoerd naar de huidige praktijk (zie kader). Uit het cijferboek blijkt dat 82 % van de publiek toegankelijke organisaties hun bezoeken op 'een systematische manier' tellen, vooral via een kassaregistratiesysteem, en dat 65 % het aantal groepsbezoeken systematisch telt (of het aantal individuele bezoekers van een groep). De meerderheid van de organisaties registreert geen of weinig identificatiegegevens van hun bezoekers (leeftijd, verblijfplaats, geslacht of nationaliteit). De telling van de min-26-jarigen in het kader van de '1 euromaatregel'¹⁸ vormt hierop de (verplichte) uitzondering.

Onderzoek uniforme bezoekersregistratie

Met de steun van de Vlaamse overheid werd een onderzoek uitgevoerd door prof. dr. Henk Roose en onderzoeker Bart van Ransbeeck van de Universiteit Gent. Ze bestudeerden bij een twintigtal instellingen de huidige praktijk rond bezoekersregistratie. Op basis van hun bevindingen ontwikkelden zij een model met een gestandaardiseerde set van identificatiegegevens van bezoekers die op een uniforme wijze minimaal geregistreerd zouden kunnen worden:

- verdeling per maand;
- verdeling naar leeftijd: jonger dan 26 jaar, 26–64 jaar, 65 en ouder;
- verdeling naar hoofdverblijfplaats: eigen gemeente, Vlaanderen, Brussels Gewest, Wallonië, Buitenland;
- verdeling naar geslacht (man/vrouw);
- verdeling naar nationaliteit: Belgische nationaliteit, Europese nationaliteit, niet-Europese nationaliteit.

Voor elke set werd ook een uitgebreide variant opgesteld met meer categorieën. Zowel de minimale als de uitgebreide sets werden aangeboden in het cijferboek. Slechts 41 % kon de minimale gegevens verstrekken over leeftijd en verblijfplaats en 21 % over geslacht en nationaliteit. Er is dus nog een lange weg af te leggen. De onderzoekers reiken in hun onderzoek een aantal methodieken en modellen aan voor erfgoedorganisaties om gegevens met betrekking tot de bezoekers te verzamelen en te registreren. Deze adviezen zullen geïntegreerd worden in een handleiding. De bedoeling is om op termijn de registratie verder te stroomlijnen.

Wat nu de cijfers betreft: in het totaal werden ongeveer 3,5 miljoen individuele bezoeken gerapporteerd voor het referentiejaar 2009. Daar komen nog ca. 689 000 getelde deelnemers van groepen bij en 420 000 voor diverse occasionele of uitzonderlijke publieksactiviteiten. Musea nemen vanzelfsprekend het leeuwenaandeel van de bezoeken voor hun rekening: een aantal grotere musea realiseert een hoog aantal bezoeken, maar de helft van de musea ontvangt minder dan ca. 21 000 bezoeken per jaar. Het laagste kwart van de musea heeft maximum 5 820 bezoeken, het hoogste kwart heeft minimum ca. 69 000 bezoeken per jaar. In de musea zijn de maanden april, mei, juli en augustus de topmaanden, voor de archiefinstellingen zijn vooral de najaarsmaanden van oktober tot december de drukste. Voor wat de registratie van de groepsbezoeken betreft, stellen we vast dat een minderheid van de organisaties het type groep (scholen, senioren, enz.) registreert. Daaruit blijkt wel de overduidelijke tendens dat het vooral handelt om schoolgroepen (73 %). We kunnen besluiten dat uniforme bezoekregistratie nog niet op punt staat. Er moet verder gewerkt worden aan het introduceren van uniforme meetmethodes en telprocedures, zoals beschreven in de studie van de Universiteit Gent. Verder kan er ook werk gemaakt worden van de uniforme registratie van bepaalde kenmerken van bezoekers en groepen.

Deskundigheidsbevordering en onderzoek

De erkende cultureel-erfgoedorganisaties organiseerden ca. 950 activiteiten om de deskundigheid in het erfgoedveld te bevorderen en bereikten 27 000 deelnemers. Er werden ca. 2 500 vormingsuren gerealiseerd, waarvan 21 % door eigen personeel

Cultureel-erfgoedorganisaties zijn actief op het vlak van deskundigheidsbevordering, vorming en onderzoek. Er wordt veel gepubliceerd, gemiddeld ca. vijf publicaties per jaar. De organisaties participeerden in 2009 ook aan 359 (onderzoeks) projecten, waarvan 58 internationale projecten. Vormingsactiviteiten (cursussen, workshops en trainingen) en studiedagen nemen een belangrijke plaats in (zie tabel 2). Toch zijn er een vijftigtal organisaties die geen studiedagen of vormingsactiviteiten aanboden. Dat neemt niet weg dat er een pak activiteiten werden georganiseerd voor ongeveer 27 000 deelnemers. Er werden daarbij ca. 2 500 vormingsuren gerealiseerd, waarvan 21 % door eigen personeel (als lesgever). Vooral dienstverlenende organisaties zijn op dit terrein erg actief en realiseren bijna de helft van alle vormingsactiviteiten.

Tabel 2: deskundigheidsbevordering	Aantal
Aantal studiedagen, congressen, enz.	224
Aantal deelnemers studiedagen, congressen	12 501
Vormingsactiviteiten (cursus, workshop,...):	
in aantal activiteiten	719
In aantal dagen	623
In aantal uren	2.487
Aantal deelnemers vormingsactiviteiten	14 576

Meer dan de helft van de organisaties beschouwt het als een kerntaak om bij te dragen aan de praktijk, de kennis en de ontwikkeling van de cultureel-erfgoedgemeenschap(en) waar de organisatie voor werkt. Het zijn vooral expertisecentra, erfgoedcellen, organisaties volkscultuur en het steunpunt. We vroegen aan de organisaties om een rangorde te maken tussen functies en thema's of expertisedomeinen. Daarbij nemen functies zoals 'adviseren en begeleiden', 'informer en sensibiliseren' en ook 'stimuleren en faciliteren van overleg en afstemming' een belangrijke plaats in. Bepaalde thema's springen eruit zoals digitale ontsluiting, collectieregistratie en publieksparticipatie. Opvallend is dat thema's rond organisatieontwikkeling en management laag scoren, en dat vooral de publieksgerichte functie en de verzamelfunctie aandacht krijgen in de praktijkondersteuning. Maar we kunnen ons voorstellen dat deze aandachtspunten snel evolueren in de tijd.

EVALUATIE

Diverse vormen van evaluatie kregen in het cijferboek zeer grote aandacht: de respondenten konden aan het einde van elk onderdeel een aantal vaste evaluatievragen invullen. We trachtten enerzijds na te gaan waarom bepaalde gegevens niet of slechts in beperkte mate konden worden verstrekt en anderzijds of bij een volgende bevraging meer betrouwbare of precieze gegevens kunnen verstrekt worden. Globaal stellen we vast dat voor ca. 27 % van de deelnemende organisaties het invullen van het cijferboek een moeilijke opdracht was. Dat lag aan allerlei factoren, die soms ook sterk verbonden zijn met de specifieke situatie van een organisatie. Men had het minst problemen met het onderdeel organisatie (personeel, financiën, infrastructuur) en het meest met het onderdeel publiekswerking (vooral bezoekersregistratie). De meeste organisaties waren wel optimistisch over de toekomst en ca. 60 % stelt dat voor een volgend cijferboek er meer betrouwbare of precieze gegevens verstrekt zouden kunnen worden. Het instrument cijferboek werd door de meeste actoren als 'zinnig' ervaren, ondanks de kinderziekten en technische problemen. De erfgoedorganisaties hebben hoe dan ook een zeer ernstige inspanning gedaan om mee te werken aan het cijferboek 2009.

Maar bepaalde gegevens kunnen (nog) niet of slechts gedeeltelijk aangeleverd worden. Dat zal niet in een handomdraai opgelost worden, maar is eerder een geleidelijk proces. We zien daarbij onder meer de volgende acties:

- het verder verfijnen en aflijnen van de basisset van indicatoren en werken aan de consensus rond standaardisering van terminologie en meeteenheden over:
 - de omvang en registratie van de collecties;
 - het gebruik van collecties en (publieks)diensten;
 - het tellen en registreren van bezoekers;
- specifieke (impact)indicatoren ontwikkelen voor het meten van de effecten van activiteiten op het niveau van praktijkondersteuning en -ontwikkeling.

VOLGENDE STAPPEN

De eerste uitvoering van het cijferboek was bemoedigend genoeg om het voort te zetten en de nulmeting heeft al een reeks interessante resultaten opgeleverd. Maar de weg is nog lang. We gaan uit van een tweejaarlijkse frequentie voor het cijferboek. Het is immers een heel tijds- en arbeidsintensief proces, zowel voor de organisaties als voor het steunpunt dat het hele proces begeleidt en de gegevens verwerkt en rapporteert. Specialisten stellen ook dat een tweejaarlijkse of zelfs een driejaarlijkse frequentie voldoende is om evoluties te meten. Het volgende cijferboek zal dus in principe in 2012 plaatsvinden m.b.t. de referentieperiode 2011. In een eerste fase zal in samenspraak met de sector gewerkt worden aan het verfijnen en aflijnen van de set van indicatoren en aan een handleiding voor

het cijferboek 2012. Het is verder ook noodzakelijk om een gebruiksvriendelijkere online omgeving te ontwikkelen voor het cijferboek, die op een meer efficiënte manier het proces kan ondersteunen.

We zien op termijn een dubbele functie voor het cijferboek. Enerzijds als instrument voor het verzamelen van beleidsrelevante kwantitatieve gegevens over de landelijk erkende en gesubsidieerde cultureel-erfgoedsector. Het is daarbij belangrijk dat de overheid waakt over een goede integratie of afstemming met de diverse beheerscycli rond evaluatie en rapportering van de sector. Anderzijds kan het cijferboek ook een kwaliteitsinstrument worden voor cultureel-erfgoedorganisaties. Dit betekent niet alleen dat we op termijn zinvolle *benchmarking* mogelijk maken, maar ook dat er aandacht moet gaan naar aspecten van kwaliteitszorg en normering. De link met de evaluatiecriteria van het kwaliteitslabel is zo snel gemaakt. Daar is ook iets voor te zeggen, omdat de erkende organisaties het cijferboek kunnen hanteren als kwaliteitsinstrument om hun vooruitgang op het vlak van kwaliteitszorg te meten of in beeld te brengen. Het is wellicht een kwestie van overtuiging, maar het cijferboek kan een stimulerende rol spelen in het bevorderen van de kwaliteit van de werking van de landelijk erkende en gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties. Het is daarbij noodzakelijk om intensief te blijven investeren in de versterking van de zakelijke competenties, de visies, de attitudes en de inhoudelijke vakkennis van de erfgoedwerkers, die het uiteindelijk allemaal moeten doen.

- 1 Dr. Jeroen Walterus is adjunct-directeur van FARO en coördinator van het PRISMA-project.
- 2 Zie o.a. de websites www.bibliotheekstatistieken.be voor de openbare bibliotheeksector; www.cijferboek.be voor het Cijferboek Lokaal Cultuurbeleid 2008-2010; www.boekstaven.be voor de bij het FOV aangesloten socio-culturele organisaties; ook de kunstensector publiceerde een cijfermatige analyse: *De ins & outs van het Kunstendecreet* (<http://vti.be/en/files/de-ins-outs-van-het-kunstendecreet>). Ook internationale surveys zoals bv. van EGMUS (The European Group on Museum Statistics, www.egmus.eu) of van de UNESCO Institute of Statistics werden in de analyse meegenomen.
- 3 *Beleidsnota 2009-2014: Cultuur*, Brussel, 2009, p. 17: duurzaam beleid www.cjsm.vlaanderen.be/cultuur/downloads/beleidsnota2009-2014_cultuur.pdf
- 4 Zie: www.cultuurforum.be, meer bepaald de activiteiten in het atelier rond duurzaam beleid.
- 5 Het hoofddoel van ENUMERATE bestaat erin om een betrouwbare baseline te ontwikkelen voor statistische data in verband met digitalisering, archivering en online ontsluiting van digitaal erfgoed. Zie: www.faronet.be/project/enumerate.
- 6 Zie: www4.vlaanderen.be/dar/svr/Pages/default.aspx, meer bepaald de SVR-monitoren zoals de VRIND, waarin jaarlijks ook culturele indicatoren opgenomen worden per beleidsdomein, zo ook voor cultureel erfgoed.
- 7 Zie: <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/>.
- 8 EUROSTAT, cultural statistics: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/culture/introduction>; UNESCO Framework for Cultural Statistics (2009): www.uis.unesco.org/culture/Pages/framework-cultural-statistics.aspx; The European Group on Museum Statistics: www.egmus.eu; NUMERIC: www.numeric.ws & ENUMERATE: www.enumerate.eu. FARO is lid van het projectconsortium, meer info: www.faronet.be/project/enumerate.
- 9 *L'État des lieux du patrimoine, des institutions muséales et des archives*: www.stat.gouv.qc.ca/observatoire/publicat_obs/etat_patrimoine.htm.
- 10 Er is momenteel (nog) geen online versie van het cijferboek of een online instrument voor vergelijkende analyses of *benchmarking*. We wachten daarmee tot na volgende metingen met het oog op een grotere validiteit en betrouwbaarheid van de gegevens.
- 11 De volledige indicatorenset wordt opgenomen in het rapport. De set werd voor advies voorgelegd aan een panel van academische experts (prof. dr. John Lievens – UGent, prof. dr. Henk Roose – UGent en prof. dr. Jan Colpaert – HUBrussel).
- 12 Zie o.a. C. GILLES, *W(m)eten is niet genoeg*. Brussel, KwasiModo, 2003.

- 13 Zie bv. *Toepassen van een indicatorenkorf voor het meten van het draagvlak voor onroerend erfgoed (beleid) in Vlaanderen – synthesrapport*, Resource Analysis – Dep. RWO (afdeling onroerend erfgoed), december 2008; Ook het Dep. CJSM heeft destijds een interne studie laten uitvoeren door Idea Consult voor een gemeenschappelijke monitor met beleidsrelevante indicatoren voor het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media (CJSM) – dit werd evenwel nooit toegepast.
- 14 Zie: rapport en website cijferboek: www.cijferboekcultureelerfgoed.be/en www.faronet.be/prisma.
- 15 Bron: *Boekstaven 2009*. Brussel, FOV, 2009.
- 16 AGENTSCHAP KUNSTEN EN ERFGOED, *Jaarverslag 2010*. Brussel, 2011, pp.193–197.
- 17 *Jaarverslag 2010*, p.193.
- 18 Zie website '1 euromuseum': www.euromuseum.be/info.html.

Musea 2020

Op 10 oktober 2004 opende het 21st Century Museum of Contemporary Art in het Japanse Kanazawa de deuren.² Het museum wil een open, transparante en democratische instelling zijn waar de inwoners van Kanazawa zich mee kunnen identificeren. Het architectenbureau SANAA gaf het museum een volledig rond gebouw met veel glaswerk binnenin om een 'park-gevoel' te creëren. De museumzalen, zowel rond als rechthoekig, zijn op een (schijnbaar) ongestructureerde manier ingeplant. Het gevolg is dat het museum geen wandelroutes aan bezoekers kan 'opleggen'. De bezoeker krijgt een zekere autonomie: hij zoekt zelf zijn weg en bouwt een relatie met de kunstwerken op.³ Zoals in het geval van het museum van Kanazawa kan er een mooie symbiose tussen architectuur en een democratisch museumconcept ontstaan. De laatste drie decennia hebben we evenwel een *museumboom* gezien waarbij het er vaak op lijkt dat het gebouw belangrijker is dan de inhoud.⁴ Musea krijgen dan vooral betekenis als deel van een globaliserende cultuurindustrie en vrijetijdsmarkt. Dit is een museumopvatting die vanuit een economisch *citymarketing*-perspectief gerechtvaardigd is, maar ze is selectief. De museumindustrie heeft immers slechts interesse voor *superstar museums*⁵ en de vele middelgrote tot kleine musea bevinden zich onder de radar. Zij kunnen hun organisaties professionaliseren, cultureel ondernemer worden en overheidssubsidies trachten aan te vullen met alternatieve financieringsbronnen zoals in economisch precaire tijden van hen wordt gevraagd, maar er zijn grenzen (waarachter ze geen museum volgens de ICOM-definitie meer zijn). Bovendien is er het reële gevaar dat er in de zoektocht naar zakelijke *one-fit-all* oplossingen wordt vergeten waar het allemaal over ging. En dat is: in welke richting dienen museum- en beleidsopvattingen te evolueren om ervoor te zorgen dat het 'publieke museum' inhoudelijk en maatschappelijk relevant blijft?

HET ANTIDEMOCRATISCHE MUSEUMMODEL

Als we in vogelvlucht terugkijken naar de ontstaansgeschiedenissen van publieke musea in de 18^e en 19^e eeuw valt het op dat elk museum zijn eigen bijzonderheden had, maar dat er ook enkele belangrijke overeenkomsten waren. Kenmerkend is dat de aandacht in deze instellingen in hoofdzaak naar de collecties ging: museumobjecten werden als stille getuigen van beschaving en materiële vooruitgang gezien.⁶ Het doel was dan ook om een zo volledig mogelijke collectie te hebben. De parallel met het populaire genre van de 18e-eeuwse encyclopedie die de ambitie had om de hele natuur en al wat de mens had voortgebracht in kaart te brengen, is snel gemaakt.⁷ Om

orde te scheppen, werden dan weer taxonomische systemen ontworpen die moesten helpen om de verzamelingen zo rigoureuus mogelijk te classificeren en te ordenen, én een wetenschappelijk cachet te geven via academische wetenschappen zoals geschiedenis en kunstgeschiedenis (om er enkele te noemen).⁸ Musea (maar ook andere erfgoedorganisaties zoals archieven en bibliotheken) ontwikkelden in die periode hun eigen individuele systemen, gericht op de collecties en met een groot geloof in het unieke en authentieke museumobject. We kunnen het museum- en erfgoedlandschap uit die tijd dan ook vergelijken met een heleboel eilanden (of ivoren torens) die vooral naar zichzelf keken. De 'verkokering' van het erfgoedveld, zoals dat vandaag zo mooi en treffend wordt genoemd, was het gevolg.⁹

Toch hadden de musea ook een duidelijke publieke opdracht. Overheden die de zorg voor musea doorgaans op zich gingen nemen, zagen in deze 'publieke instellingen' een geschikt instrument om de vaak nieuwe, moderne samenlevingen – geordend in rijken en natiestaten – een culturele identiteit en een verleden te geven. En ze konden helpen om 'het volk' te beschaven en op te voeden. Dit betekent dat musea een heel specifieke set van waarden (bourgeois, blank, westers, mannelijk) moesten uitstralen en reproduceren en dat ze dus veel minder 'openbaar toegankelijk' waren dan de naam doet vermoeden. In de museologie is er vandaag dan ook een zekere consensus over dat de publieke musea uit die tijd weinig democratisch (in de huidige betekenis van dat woord) waren en vooral de stem en de waarden van een heersende elite lieten horen.¹⁰ Dit vrij 'autoritaire' en elitaire museummodel werd in de loop van de 20^e eeuw vaak op de korrel genomen onder invloed van maatschappelijke en meer recent ook van technologische veranderingen, zoals uit de volgende paragrafen zal blijken.

HET RELATIEF DEMOCRATISCHE MUSEUM

Vanaf de jaren 1960 en 1970 kwam het dominante westerse en blank-elitaire vertoog tegen een achtergrond van wereldoorlogen en conflicten, de globalisering van politiek en economie en van democratisering op lossere schroeven te staan. Grenzen werden zowel letterlijk als figuurlijk opengeboren, denk maar aan voormalige kolonies die onafhankelijkheid verkregen, het aan de kaak stellen van diepgewortelde vormen van racisme en discriminatie en aan de val van de Berlijnse Muur in 1989. De noties 'westers' of 'nationaal' werden alsmaar moeilijker te vatten en in de ogen van velen gewoonweg minder belangrijk.

Kijk op het interieur van het Metropolitan Museum of Art zoals in Fourteenth Street, 1881 door Frank Walker.

Deze vaststelling zette vraagtekens bij het elitaire en objectgerichte model van het publieke museum. In de periode tussen 1960 en 1970 ontwikkelden een aantal directeurs van musea voor moderne kunst expliciete ideeën over een ‘democratisch’ museumconcept. Toenmalig directeur van het Moderna Museet (Stockholm) Pontus Hultén had het over het *Open Museum*.¹¹ Volgens hem moest een museum middenin de samenleving staan en een platform zijn voor debat, theater, dans, enzovoort. Willem Sandberg wilde na WOII van het Amsterdams Stedelijk Museum een *levend museum* maken: “Een van de hoofdlijnen van het beleid is geweest dat ik de voorbijganger en de man in de straat bij het museum heb willen betrekken”.¹² Edy de Wilde zei over zijn beleid in het Van Abbemuseum in Eindhoven dat ze “in de jaren na de oorlog [...] de deuren van de musea [wilden] opengooien”.¹³ Voor de Wildes opvolger Jean Leering was het museum “een instelling ten behoeve van de participatie”¹⁴ en hij voegde de daad bij het woord met tentoonstellingen met sociaal-culturele thema’s zoals *De Straat*.¹⁵

De ideeën waren vooruitstrevend, maar werden niet door iedereen gedeeld. We mogen ook niet vergeten dat de verhoogde aandacht voor participatie en educatie in de jaren 1960 en 1970, zoals bijvoorbeeld in Nederland, in de eerste plaats een keuze van het beleid was. In de nota *Naar een Nieuw Museumbeleid* (1976) staat letterlijk dat musea publieksgericht moesten gaan werken en dat ze voortaan rekening dienden te houden met “fysieke bereikbaarheid, toegangsprijzen die geen extra drempelvrees wekken, landelijk uniforme openingstijden, een duidelijke plaatsbepaling voor de educatieve diensten en publieksonderzoek”.¹⁶ Bovendien werd benadrukt dat wetenschappelijke afdelingen en educatieve diensten hun werking veel meer op elkaar dienden af te stemmen. Dit creëerde wrijving in musea waar wetenschappelijke, behouds- en

artistieke medewerkers helemaal niet opgezet waren met deze beleidsrichting. Educatie bleef doorgaans een nevenfunctie en werd met “liefhebbers” geassocieerd.¹⁷ Dat op het einde van de jaren 1970 slechts een vierde van de twintig rijksmusea een educatieve dienst had, zegt genoeg.¹⁸

Hoewel de wereld in verandering was en de westerse dogmatische manier van verzamelen en collectiebeheer onder vuur kwam te liggen, hield het op zichzelf en op het object gerichte museummodel stand. Deze museumopvatting zorgde bovendien niet alleen voor een verkokering van het erfgoedveld, maar evenzeer voor een verkokering van de afdelingen in de musea zelf.

Het Moderna Museet, Stockholm. © lasard.

Tot op heden komen deze spanningen in musea voor. In het Verenigd Koninkrijk, een land met grote sociaal-economische problemen, krijgen musea een expliciet maatschappelijke en sociaal geëngageerde rol en worden er o.a. door het Department for Culture, Media and Sports en de verschillende Arts and Heritage Councils programmalijnen uitgezet om de participatie en inclusie te bevorderen. De evaluatie is doorgaans positief, maar toch is er vaak teleurstelling. Publiekswerkers betreuren dat ze een beperkt aantal mensen bereiken, of dat de waardering toch vrij beperkt blijft binnen de eigen organisatie (zoals wanneer medewerkers zich ook 's avonds, in weekends en tijdens vakanties inzetten). Dit blijkt bijvoorbeeld uit getuigenissen van publiekswerkers, die de laatste jaren betrokken waren bij het grootschalige project *Stories of the World*, gefinancierd door de Museums, Libraries & Archives Council i.s.m. het Londens Olympisch en Paralympisch Comité 2012. De bedoeling van dit project was om jongeren met een verschillende sociaal-culturele en economische achtergrond actief bij erfgoedinstellingen te betrekken. Het Geffrye Museum gooide de deuren open, zocht de jongeren op en slaagde in dit opzet, maar tegelijkertijd bleef er dus dat gevoel van frustratie.¹⁹ Dit is trouwens een probleem waarmee ook educatiemedewerkers en zelfstandige organisaties die participatie en educatie willen bevorderen, in Vlaanderen voortdurend geconfronteerd worden.²⁰

In de loop der jaren zijn participatie en educatie in binnen- en buitenland steeds belangrijker geworden, zowel in beleidsprogramma's als in de musea zelf. Om erkend te worden als

'museum' of als kwaliteitsvolle erfgoedinstelling is een uitgebouwde publiekswerking trouwens een voorwaarde. Het probleem is evenwel dat educatieve en sociale inclusieprogramma's nog té vaak slechts door één afdeling worden gedragen en dat andere afdelingen tot zelfs de directie van het museum weinig tot geen interesse hebben. De spanning tussen collectiegeoriënteerde en publieksgerichte afdelingen blijft met andere woorden bestaan. Volgens Witcomb is de vergelijking van musea met mausolea een realiteit: *"The image of the museum as a mausoleum is firmly linked to the idea that museums enclose objects, separating them from the life-forces which gave them their original social and political meanings."*²¹ Dit is verre van een ideale situatie en de vraag is hoelang ze nog houdbaar is. Zeker in de context van een samenleving die meer en meer digitaal is en waar het netwerk steeds belangrijker wordt. Kunnen we een museummodel ontwikkelen dat een antwoord biedt op dit spanningsveld en dat er tegelijkertijd voor zorgt dat het 'publieke museum' een sterk inhoudelijk en maatschappelijk relevant project blijft? We doen een poging.

HET MUSEUM ALS NETWERKORGANISATIE IN EEN (DIGITALE) NETWERKSAMENLEVING

Hoe langer hoe meer wordt aanvaard dat we in een digitale cultuur leven, wat gevolgen heeft voor de wijze waarop we erfgoed, musea en de kunsten benaderen.²² In een digitale logica (en de Web 2.0.-filosofie indachtig) vormt het dagelijks leven een veel belangrijker vertrekpunt dan de institutionele context.²³ Of zoals Filciak en Tarkowski vlijmscherp analyseren: *"Similarly, cultural institutions can no longer define themselves*

1923

London Transport Museum. © Diamond geezer.

as occupying a privileged, autonomous sphere that their users should attain. The direction is reversed – it is the institution that needs to reach out and participate in communication processes occurring beyond the boundaries of what they themselves define as culture.”²⁴

Dit perspectief zet vraagtekens bij het hiërarchisch afgelijnde museummodel dat vooral zichzelf als maatstaf neemt en weinig invloed van buitenaf verdraagt. Naast openheid is ‘vernetwerking’ kenmerkend voor de online wereld. Actoren krijgen veeleer betekenis door hun plaats (of knooppunt) binnen een netwerk (dat per definitie niet-hiërarchisch is) en de banden die het heeft met andere actoren, dan door hun individuele institutionele identiteit. Als we dit vertalen naar een museale context, wil dit zeggen dat een museum aan relevantie wint wanneer het zich duidelijk als netwerkorganisatie profileert en relaties met musea en erfgoedorganisaties, maar ook met andere publieke én private sectoren, smeedt.²⁵

In digitaliserings- en archiveringsprojecten (zoals Archipel²⁶ in Vlaanderen, Culture Grid²⁷ in het Verenigd Koninkrijk en Europeana²⁸ om er enkele te noemen) staat samenwerking al langer hoog op de agenda met als voornaamste voordelen de schaalgrootte en de mogelijkheid om expertise uit te wisselen. In de digitale wereld is het op technisch vlak een uitdaging om gegevens uit verschillende databanken gezamenlijk te archiveren, uit te wisselen en te ontsluiten.²⁹ Een andere uitdaging situeert zich eerder op het organisatorische vlak. Samenwerking is immers een mooi ideaal, maar verloopt in de praktijk

vaak vrij stroef, net omdat wordt verlangd dat individuele posities voor een deel worden losgelaten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de ontwikkelingsgeschiedenis van de Vlaamse Kunstcollectie, het structureel samenwerkingsverband tussen het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, het Groeningemuseum Brugge en het Museum voor Schone Kunsten Gent.³⁰ De musea zorgen samen voor een inventarisatie en digitale ontsluiting van de verschillende collecties, werken een gezamenlijk collectieplan uit en ontwikkelen tentoonstellingen. Bovendien is er een voortdurende kennisuitwisseling en informatiedoorstroming over thema’s als veiligheidszorg, bruikleenprocedures, collectieverzekering en digitalisering.³¹ Maar ze geven toe dat “op het vlak van onderzoek, restauraties, toeristische promotie, tentoonstellingsprogrammering en productontwikkeling (audiogidsen, multimediale toepassingen, publicaties, *merchandising*) [...] de musea elk nog een eigen koers [varen]. Dat heeft niet alleen te maken met een gebrek aan doortastendheid van de musea zelf, maar ook met het belangen- en krachtenveld waarin de musea opereren”.³²

Ondanks de moeilijkheden is het omvormen van een museum naar een netwerkorganisatie een tendens die niet meer tegen te houden is. Op het vlak van collectievorming zijn de voordelen groot. Musea hebben doorgaans de financiële middelen niet om dure aankopen te doen. Er zijn wel beperkte tussenkomsten van overheden zoals in Vlaanderen via de Sleutelwerkenregeling of het Topstukken decreet, maar deze interventies volstaan niet om een actief collectiebeleid te voeren. Een

In het Louvre.
© Uberalax.

oplossing die het laatste decennium steeds vaker in binnen- en buitenland naar voren wordt geschoven, is collectiemobiliteit.³³ Het doel is dan niet meer zozeer om zelf werken aan te kopen, als wel om bijvoorbeeld het bruikleenverkeer aan te moedigen, de procedures op het vlak van verzekeringen, conservatie en restauratie te verbeteren. Dit vraagt om het uitwerken van goede praktische regelingen, maar bovenal om een mentaliteitswijziging. Musea zullen zich dan immers veel meer als 'rentmeesters' dan als 'eigenaars' van de collecties moeten gaan gedragen, zoals de Nederlandse Raad voor Cultuur het in 2005 treffend verwoordde.³⁴ We zien ook steeds vaker dat publieke musea de wereld van private verzamelaars opzoeken (en omgekeerd) om te kijken op welke vlakken (bruiklenen, expertise-uitwisseling) ze elkaar tegemoet kunnen komen.³⁵ Publiek-private samenwerkingsverbanden zouden eveneens een oplossing kunnen zijn voor de depotproblemen waar Vlaamse musea al jaren mee kampen.³⁶ Of er zouden structurele samenwerkingsverbanden tussen musea en banken uitgewerkt kunnen worden zoals tussen het Spaanse Prado en de bank La Caixa ter ondersteuning van de educatieve werking van het museum. We merken wel op dat het opzetten van een publiek-private samenwerking soms moeilijk realiseerbaar is omdat bijvoorbeeld in Vlaanderen veel musea zitten ingebed in de beleidsstructuren van een subsidiërende overheid. Het zijn met andere woorden vaak 'overheidsdiensten', wat het weinig aantrekkelijk maakt voor private financiers om te investeren (bedrijven krijgen dan soms het idee dat ze eerder een overheidsbestuur ondersteunen dan een museum). De organisatiestructuur van een *museum-als-overheidsdienst* maakt het bovendien juridisch moeilijk om een publiek-private samenwerking aan te gaan.³⁷ Dit probleem zien we ook elders. Zo is het Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia in Madrid maar al te blij dat het juridische statuut van het museum (na de recente invoering van een nieuwe wet) kan worden aangepast zodat de organisatie in de toekomst zelfstandig private investeerders kan aantrekken.³⁸ In Vlaanderen zal het de komende jaren eveneens een uitdaging zijn om over de wenselijkheid en de haalbaarheid van dit soort samenwerkingsverbanden te reflecteren en er beleid rond te voeren.³⁹

Het museum (of de erfgoedinstelling) als netwerkorganisatie is een opvatting die stilaan ingebed raakt bij de beleidsmakers en de organisaties zelf. Dat is een positieve trend: doorgedreven samenwerking kan het probleem van de geïsoleerde eilandjes

(of ivoren torens) van antwoord dienen. Het zal evenwel nog tijd en denkwerk vragen om duurzame samenwerkingsverbanden tussen musea, maar dus ook tussen erfgoedinstellingen en private partners bijvoorbeeld, structureel op te zetten. Opvallend is wel dat het bij 'het museum als netwerkorganisatie' steeds gaat over de relatie van het museum tot andere organisaties. Een antwoord op de interne verkokering in musea hebben we met andere woorden nog niet. Het denken vanuit de digitale cultuur biedt ons opnieuw aanknopingspunten.

EEN EIGENTJDS ANTWOORD OP DE INTERNE VERKOKERING: EEN HYBRIDE EN DEMOCRATISCHE MUSEUMOPVATTING

Terwijl de 20^e-eeuwse hokjesmentaliteit nog leek te impliceren dat we moeten kiezen tussen museumcollecties en -publiek (wat wrijving tussen museumafdelingen veroorzaakte), zou dit (in theorie althans) vanuit een 21^e-eeuws perspectief helemaal niet meer hoeven. In een digitale netwerksamenleving waar convergentie en hybridisering sleutelbegrippen zijn, is dergelijke scheiding immers niet meer relevant. Convergentie betekent dat verschillende media en cultuurvormen zoals televisie en internet naar elkaar toegroeien en hybridisering wil zeggen dat voormalige scheidingslijnen in elkaar overvloeien.⁴⁰ Het zou ons dan ook niet meer hoeven te gaan óf om de collecties, óf om het publiek, maar wél om de vraag: "Hoe gaan we om met alles tezamen, op hetzelfde moment?" Kortom, hoe komen we tot een hybride museummodel? Idealiter zou dit betekenen dat de schotten tussen collectie- en publieksmedewerkers verdwijnen, wat ook expliciet zou impliceren dat collecties en 'publiekszaken' even waardevol zijn. Het democratische museum lijkt dan opeens niet meer zo ver weg. De uitdaging bestaat erin om de verschillende stemmen binnen de organisatie op een niet-hiërarchische manier te laten spreken en de *Unassailable Voice* of de dwingende stem van het museum te laten zwijgen.⁴¹ 'Democratisch' is overigens verre van een synoniem van consensus en overeenstemming (of populisme). Een opvatting (of situatie) is pas 'democratisch' wanneer er kritisch debat aan voorafging en wanneer er een evenwicht wordt bereikt, dat de meningen en posities van verschillende actoren respecteert.⁴²

Een echt hybride museumopvatting vraagt om een mentaliteitswijziging, maar heeft ook praktische gevolgen omdat de organisatiestructuur van het museum deze visie zou moeten weerspiegelen. Dit ligt in de huidige beleidscontext niet voor de hand. Beleidsmakers steunen op de museumdefinitie die de International Council of Museums (ICOM) hanteert: "A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for

In het British Museum.
© Bram Souffreau.

the purposes of education, study and enjoyment."⁴³ De museum-definitie werd doorheen de jaren verschillende keren aangepast aan de dynamiek van een veranderende samenleving. Het probleem is evenwel dat het museum bij de praktische uitwerking tot een instelling met de 'functionaliteiten' verzamelen, behoud en beheer, onderzoek en publiekswerking wordt herleid. Los van het feit dat er hierdoor bitter weinig ruimte voor visievorming⁴⁴ overblijft, zorgt deze situatie er ook voor dat de verkokering binnen de museale organisatie in de hand wordt gewerkt. De ICOM-museumdefinitie biedt een raamwerk voor het uitvoeren van museale taken en is zeer waardevol. We moeten evenwel vermijden dat het een keurslijf wordt en het uitdenken van 21^e-eeuwse museumopvattingen in de weg staat. Het lijkt ons dan ook een belangrijke uitdaging voor musea en hun beleidsmakers om deze denkoefening de volgende jaren te gaan voeren.

Een hybride museumopvatting veronderstelt dat de gescheiden afdelingen, zoals ze nu bestaan in musea, worden opgeheven en dat er naar een nieuwe organisatiestructuur wordt gezocht. Maar het kan ook minder drastisch. In het Antwerpse Museum voor Hedendaagse Kunst (M HKA) bijvoorbeeld wordt sedert enkele maanden een vernieuwend collectie-informatie-managementsysteem ontwikkeld dat niet enkel dient om feitelijke collectie-informatie te registreren, maar dat eveneens betekenisvolle contexten rond de kunstwerken wil creëren, opslaan en aanbieden. Om dit te realiseren, is het de bedoeling om zoveel mogelijk museummedewerkers te betrekken, maar ook de betrokken kunstenaars zelf, medewerkers van andere musea tot zelfs het brede publiek (2012). De ontwikkeling zit nog in de beginfase, en de grootste uitdaging zal erin bestaan om de organisatie hierover op één lijn te krijgen.⁴⁵

In de (internationale) tentoonstellingspraktijk zien we eveneens pogingen om bruggen te slaan tussen kunstenaars, curatoren, academici en zo meer, zoals in de projecten *Opacity* (2005) en *Spaces of Conflict* (2006), getrokken door de Noorse kunstorganisatie NIFCA.⁴⁶ Het was een uitdrukkelijke uitdaging om te onderzoeken hoe participatie en tentoonstellingspraktijk (en de mogelijke samenwerkingsverbanden die eruit zouden kunnen voortkomen) elkaar zouden kunnen bestuiven. Curator Nina Möntmann zei hierover: "I would like to link that idea back to what participation could mean for curatorial practice. And, above that, the idea of creating a community, of working with what publics we have. How could participatory curatorial strategies put forward an idea of how to work with the institution, with institutional space and institutional structures, with modes of collaboration, and also with its opposite, with not using dialogue as a practice and strategy?"⁴⁷

En in de Birmingham Museum & Art Gallery loopt momenteel het project *Birmingham. A City in the Making*⁴⁸ waarbij

curatoren, behoudsmedewerkers, publiekswerkers en communicatiemedewerkers van in het begin samenwerken. De Birmingham Museum & Art Gallery is een vrij klassiek museum (het encyclopedische ideaal van weleer indachtig) dat zich in het verleden in hoofdzaak op de studie en het beheer van de uiteenlopende collecties (van de klassieke oudheid tot heden) richtte. Maar de instelling voelt volgens curator Simon Cane⁴⁹ aan dat het noodzakelijk is om voeling te behouden (of opnieuw te verkrijgen) met wat er leeft in de samenleving om op langere termijn relevant te blijven. In het voorjaar van 2012 moeten enkele (permanente) zalen opengaan die gewijd zijn aan de lokale stedelijke geschiedenis. Museummedewerkers doen dit samen met de inwoners van de stad. Er is hen gevraagd hun eigen geschiedenissen in relatie tot de stad te vertellen en die verhalen zullen ze in de presentatie verwerken. Een dergelijke 'hybride' aanpak is volgens Cane nodig, maar het is een proces van lange adem: deze werkvorm is momenteel immers beperkt tot dit project en in de organisatiestructuur van het museum zien we deze veranderingen voorsnog niet weerspiegeld.

MUSEA 2020 = BELEID 2020?

Om aansluiting te (blijven) vinden bij de tijdsgeest zullen musea zich tot netwerkorganisaties moeten ontwikkelen. De relevantie van een museum zal sterk afhangen van de positie die het in een netwerk inneemt. De uitdaging zal er de komende jaren dan ook uit bestaan om het museum als (digitale) netwerkorganisatie in al zijn aspecten verder uit te diepen. Wat betekent dit (conceptueel) voor een verzamelbeleid, voor de problematiek van behoud en beheer, voor een publieksbeleid maar ook voor een (wetenschappelijk) onderzoeksbeleid? En wat zijn de organisatorische gevolgen? Tot waar reikt de verantwoordelijkheid van een

overheid? Moeten we de weg van publiek-private samenwerkingsverbanden inslaan en wat zou dit allemaal kunnen betekenen, zowel organisatorisch, juridisch, financieel als ideologisch? We zien overigens dat beleidsmakers dit netwerkdenken in binnen- en buitenland toejuichen en stimuleren, maar tegelijkertijd wordt van musea verlangd om zichzelf als een unieke *brand* te ontwikkelen en te positioneren. Hoe kunnen we deze paradox van antwoord dienen? Het museum als netwerkorganisatie roept trouwens ook vragen op over de rol van het beleid. Kenmerkend voor netwerkorganisaties is dat er in grote mate 'van onderuit' wordt gewerkt. Dit kan spanning creëren met een subsidiërende overheid, die eerder een top-down logica volgt. Hier komt nog bij dat ontwikkelingen zich in een digitale netwerksamenleving snel voordoen terwijl een beleidslogica vrij statisch is.⁵⁰ Zullen beleidsmakers hier met de huidige lange

procedures snel en efficiënt genoeg op kunnen inspelen? Kortom, gezien de verstrengeling van musea en beleid, vraagt een denkoefening over musea in 2020 eveneens om een grondige reflectie over het toekomstige overheidsbeleid.

Tot slot stellen we dat, volgens de logica van een open, digitale netwerksamenleving, de schotten tussen collectie- en publieksgerichte afdelingen in musea achterhaald zijn. Een 21e-eeuwse museumopvatting vertrekt vanuit het museum als een hybride geheel van collecties, publieken en waarden om maatschappelijke relevantie te vinden. We zien het dan ook als een belangrijke uitdaging voor musea én beleidsmakers om zich de komende jaren over de mogelijkheid van dergelijke museumopvatting te buigen én om meteen ook andere mogelijkheden te exploreren.

- 1 Dr. Olga Van Oost werkt momenteel als projectmedewerker bij FARO op trajecten rond digitale cultuur, erfgoed & jongeren en musea. Ze is eveneens verbonden aan de vakgroep communicatiewetenschappen en de onderzoeksgroep IBBT-SMIT van de Vrije Universiteit Brussel als docent en onderzoeker.
- 2 Het Museum voor Hedendaagse Kunst van Kanazawa opende in 2004. Zie ook: www.kanazawa21.jp/en/ (bezoekt op 31 augustus 2011).
- 3 C. GETHER, 'A Museum for Participative Man', in: *Arken Bulletin. Utopic Curating* (2010) 5, pp. 10–11.
- 4 François Mairesse zegt letterlijk: "However, the success of these new venues has much less to do with their actual collections than with their superb architecture and their ability to offer the passing tourist a pleasant visit", in: F. MAIRESSE, 'Collection Strategies Now!', in: S. PETERSSON, M. HAGEDORN-SAUPE, T. JYBKIO & A. WEI (eds), *Encouraging Collections Mobility. A Way Forward for Museums in Europe*. Helsinki, Amsterdam & Berlin, Finnish National Gallery, Erfgoed Nederland & Institut für Museumsforschung, 2010, p. 60.
- 5 B. FREY, 'Superstar Museums: An Economic Analysis', in: *Journal of Cultural Economics* (1998) 22, pp. 113–125.
- 6 A. WHITCOMB, *Re-imagining the Museum. Beyond the Mausoleum*. London & New York, Routledge, 2003, p. 102. E. HOOPER-GREENHILL, *Museums and the Shaping of Knowledge*. London & New York, Routledge, 1992.
- 7 D.J. MEIERS, 'Het 'encyclopedische' museum van de achttiende eeuw', in: E. BERGVELT, D.J. MEIERS & M. RIJNDERS (red.), *Kabinetten, galerijen en musea*. Zwolle, Waanders Uitgevers & Open Universiteit Nederland, 2005, pp. 153–178.
- 8 In deze periode werden academische wetenschappen zoals geschiedenis, kunstwetenschappen, maar ook natuurwetenschappen, antropologie, enzovoort geprofessionaliseerd en geïnstitutionaliseerd. Zie ook: M. HALBERTSMA, 'De geschiedenis van de kunstgeschiedenis in de Duitssprekende landen en Nederland van 1764 tot 1933', in: M. HALBERTSMA & K. ZIJLMANS (eds), *Gezichtspunten. Een inleiding in de methoden van de kunstgeschiedenis*. Nijmegen, SUN, 1993, p. 45–102; D. INGLIS & J. HUGHSON, *Confronting Culture. Sociological Vistas*. Cambridge & Oxford, Polity & Blackwell, 2003, p. 18.
- 9 N. VAN ASSELDONK, 'Erfgoeddata in nieuwe samenhang', in: N. VAN ASSELDONK, P. VAN MENSCH & H. VAN VLIET, *Cultuur in Context*. Amsterdam, Reinwardt Academie, 2009, p. 10.
- 10 T. BENNETT, *The Birth of the Museum*. London & New York, Routledge, 1995.
- 11 M.A. PETERSENS, 'Pontus Hultén and the Open Museum', in: *Arken Bulletin. Utopic Curating* (2010) 5, p. 31.
- 12 A. LEEUW MARCAR, *Willem Sandberg. Portret van een kunstenaar*. Amsterdam, Valiz, 2004, p. 87.
- 13 C. BERNDES, M. BLOEMHUYVEL, J. DEBBAUT & F. LUBBERS (red.), *Een collectie is ook maar een mens*. Eindhoven/Rotterdam, Stedelijk Van Abbemuseum/NAI Uitgevers, 1999, p. 31–32.
- 14 Jean Leering geïnterviewd in P. PANHUYSEN, 'Het museum voor moderne kunst en zijn publiek', in: *Museumjournaal* 16 (1971) 1, p. 23.
- 15 Leering maakte o.a. de tentoonstellingen Cityplan Eindhoven (1969), People's Park (1970), Markt Eygelshoven (1971), Bouwen '20-'40 (1971) en De Straat. Vorm van samenleven (1972). Zie R. PINGEN, *Dat museum is een mijnheer. De geschiedenis van het Van Abbemuseum 1936-2003*. Amsterdam/Eindhoven, Artimo/Stedelijk Van Abbemuseum, 2005, p. 271.
- 16 C. BLOK, 'De beleidsfilosofie van CRM', in: *Museumjournaal* 21 (1976) 5, p. 193–195.
- 17 J. OBER, 'Onderzoek naar educatief werk in Nederlandse musea', in: *Museumjournaal* 16 (1971) 1, pp. 16–18; G. VAN WENGEN, 'Educatief werk in de Nederlandse musea. Kwantiteit en kwaliteit', in: *Museumjournaal* 16 (1971) 1, p. 18.
- 18 H. OVERDUIN, 'Wegwijzers naar Musopia', in: *Museumjournaal* 22 (1977) 1, pp. 6–8.
- 19 Zie: www.geffrye-museum.org.uk/whats-on/stories-world-london/ (bezoekt op 16 augustus 2011).
- 20 O. VAN OOST, *Mind The Gap*. Leuven, AmuseeVous, 2009.

- 21 WHITCOMB, *Re-Imagining the Museum*, p. 104.
- 22 RAAD VOOR CULTUUR, *Advies Netwerken van betekenis. Netwerken in digitale cultuur en media*. Den Haag, 2010. Zie: www.cultuur.nl/Upload/Docs/Netwerken_van_betekenis.pdf (bezoekt op 07 september 2011). Zie ook het verslag van het colloquium *Musea in een Digitale Cultuur op*: www.faronet.be/blogs/olga-van-oost/musea-in-een-digitale-cultuur-verslag (bezoekt op 07 september 2011).
- 23 R. PARRY, *Museums in a Digital Age*. London & New York, Routledge, 2010.
- 24 A. TARKOWSKI & M. FILICIAK, 'Public Cultural Institutions 2.0. – Are Such Hybrids Viable?', in: C. BRICKWOOD & A. WOLFSBERGER (eds), *Practice to Policy. International Perspectives on the Policy Implications of a Cultural Sector in Transition*. Amsterdam, Virtueel Platform, 2011, p. 27. Zie: www.virtueelplatform.nl/practicetopolicy.
- 25 M. DE NIET, 'Inleiding. Omnia mutantur, nos et mutamur in illis. Alles verandert en wij veranderen mee', in: F. HOVING, N. WEHMAN, O. REYDON & K. VAN SCHALK (red.), *Musea in transitie. Rollen van betekenis*. Amsterdam, Erfgoed Nederland, 2010, p. 10.
- 26 Zie voor Archipelproject: <http://archipel-project.be>.
- 27 Zie voor Culture Grid: www.culturegrid.org.uk/.
- 28 Zie voor Europeana: www.europeana.eu.
- 29 Maar de digitale ruimte is voor velen letterlijk een nieuwe wereld die opengaat met alle moeilijkheden en praktische onzekerheden van dien. Gehoopt wordt dat een nieuw op te richten digitaliserings- en archiveringsinstituut zoals beschreven in de Beleidsbrief 2011 van Cultuurminister Joke Schauvliege hier in de toekomst bij zal kunnen helpen.
- 30 G. SOUVEREYNS, 'Vlaamse Kunstcollectie. Drie kunsthistorische musea in Vlaanderen bundelen de krachten', in: *Museumpeil* (2007) 27, p. 17–19.
- 31 M. SELLINK & G. SOUVEREYNS, 'Samenwerking is mensenwerk. Zeven jaar samenwerking tussen kunsthistorische musea in Vlaanderen', in: A. SCHRAMME (red.), *1+1=3? Over samenwerkingsverbanden in de culturele sector*. Tiel, LannooCampus, 2009, p. 107.
- 32 M. SELLINK & G. SOUVEREYNS, p. 108.
- 33 S. PETTERSSON, M. HAGEDORN-SAUPE, T. JYRKKIÖ & A. WEH (eds), *Encouraging Collections Mobility. A Way Forward for Museums in Europe*. Helsinki, Amsterdam & Berlin, Finnish National Gallery, Erfgoed Nederland & Institut für Museumsforschung, 2010.
- 34 RAAD VOOR CULTUUR, *Een vitaal museumbestel. Advies museale strategie*. Den Haag, 2005.
- 35 A. DUMEZ, *Een verkennend onderzoek naar de private behoeften en het publieke potentieel van particuliere kunstverzamelingen in Vlaanderen. Op zoek naar synergieën tussen private en publieke hedendaagse kunstverzamelingen*. Universiteit Antwerpen, 2009–2010. (onuitgegeven masterscriptie)
- 36 Joke Schrauwen (Universiteit Antwerpen, afdeling Cultuurmanagement) deed hier in 2010–2011 onderzoek naar in opdracht van het agentschap Kunsten en Erfgoed. De onderzoeksresultaten worden in het najaar van 2011 bekend gemaakt.
- 37 O. VAN OOST, *Het Museumvraagstuk: een theoretisch-historisch onderzoek naar het kunstmuseumconcept in de moderniteit gekoppeld aan een vergelijkende analyse van het museumbeleid en enkele gevalstudies in Vlaanderen en Nederland*. Vrije Universiteit Brussel, 2009 (onuitgegeven proefschrift).
- 38 Zie: www.theartnewspaper.com/articles/Reina-Sof%C3%ADa-aims-for-private-funding-after-change-in-legal-status/24433 (bezoekt op 26 augustus 2011).
- 39 Hopelijk wordt dan niet vergeten om deze oefening 'ten gronde' te doen waarbij het niet alleen mag gaan om de vraag hoe dergelijke verbanden praktisch kunnen opgezet worden, maar waarbij er evenveel aandacht gaat naar de vraag wat een publiek-private samenwerking betekent voor de 'publieke waarde' van een museum.
- 40 H. JENKINS, *Convergence Culture: where old and new media collide*. New York & Londen, New York University Press, 2006.
- 41 P. WALSH, 'The Web and the Unassailable Voice', *Archives and Museum Informatics* 11 (1997) 2, p. 77–85.
- 42 C. MOUFFE, *Over het politieke*. Kampen, Uitgeverij Klement, 2005.
- 43 Zie: <http://icom.museum/who-we-are/the-vision/museum-definition.html> (bezoekt op 16 augustus 2011). In het vroegere Museumdecreet, het huidige Cultureel-erfgoeddecreet en o.a. de Handleiding Kwaliteitslabel geldt deze definitie als basis.
- 44 In artikel 4 van de Handleiding Kwaliteitslabel is wel degelijk ruimte voor visievorming. De vraag is in welke mate hier in de praktijk aandacht aan wordt besteed en of musea überhaupt een visie (durven te) uiten die het museum écht doordenkt en op het pad van de 21e eeuw zet.
- 45 K. MICHELIS & O. VAN OOST, 'The Transparent Museum' Paper-presentatie op *DISH 2011*, 06–09 december 2011, Rotterdam. Zie: www.dish2011.nl/. DISH (Digital Strategies For Heritage) is een tweemaaljaarlijkse internationale conferentie rond het thema digitale strategie en erfgoed, georganiseerd door Digitaal Erfgoed Nederland.
- 46 N. MONTMANN, 'Opacity. Current Considerations on Art Institutions and the Economy of Desire', in: N. MONTMANN (ed.), *Art and its Institutions. Current Conflicts, Critique and Collaborations*. London, Black Dog Publishing, 2006, p. 101–113. NIFCA bestaat niet meer, maar zette enkele jaren geleden enkele hele interessante projecten op waarvan de neerslag in dit boek is terug te vinden.
- 47 A Roundtable Talk with R.M. BUERGLER, A. FRANKE, M. & N. MONTMANN, 'Curating with Institutional Visions', in: N. MONTMANN (ed.), *Art and its Institutions. Current Conflicts, Critique and Collaborations*. London, Black Dog Publishing, 2006, p. 49.
- 48 Het *Renaissance Program* steunt de ontwikkeling van regionale musea op strategisch-organisatorisch vlak en op het gebied van collectie- en publieksbeleid. Zie: www.mla.gov.uk/what/programmes/renaissance (bezoekt op 16 augustus 2011). Zie voor het museum: www.bmag.org.uk/new-birmingham-history-galleries (bezoekt op 16 augustus 2011).
- 49 Gesprek met Simon Cane, Head of Museum Operations, op 08 juni 2011 in Birmingham.
- 50 I. MAO, 'New Model for Policy Making in the New Media Age', in: C. BRICKWOOD & A. WOLFSBERGER (eds), *Practice to Policy. International Perspectives on the Policy Implications of a Cultural Sector in Transition*. Amsterdam, Virtueel Platform, 2011, pp. 37–43. Zie: www.virtueelplatform.nl/practicetopolicy

Archieven 2020

→ Bart De Nil¹

Het zijn boeiende tijden voor archieven. De democratisering van archieven, nieuwe archiefparadigma's, de toenemende aandacht voor archieven in de maatschappij en in het bijzonder de snelle technologische evoluties hebben het laatste decennium een diepgaande impact gehad op de wijze waarop archivariissen werken en zichzelf percipiëren. Althans, dat is toch de boodschap die wordt verkondigd in de vakliteratuur. Er zijn ook kritische stemmen die beweren dat de digitale ontwikkelingen uiteraard hun weerslag hebben gehad, maar dat "de archiefsector in de laatste tien jaar minder geëvolueerd is dan dat zelf denkt. Het denken van veel archivariissen en beleidsmakers is vaak nog op de eigen collectie gericht en oude manieren van werken blijven bestaan."² Feit is dat de archiefsector momenteel met verschillende snelheden evolueert. Het gros van de archieven heeft noch de schaal noch de expertise om alle innovaties die op hen afkomen, te implementeren. Het zijn vooral 'de grote archieven' die de rol van *early adopters* (trekkers) op zich nemen en zo stapsgewijs de hele archiefsector meetrekken. Tegelijk zijn er allerlei initiatieven vanuit de sector en door intermediairen, door de overheid en binnen de onderzoekswereld die hun invloed hebben op de professionalisering van de archiefsector. Toch leeft de vraag: hoe zal het archieflandschap in het komende decennium evolueren? We hebben geen glazen bol, maar enige kennis over de mogelijke toekomstscenario's is voor archivariissen en beleidsmakers een grote hulp bij het maken van de keuzes over welke kansen ze zullen grijpen en de uitdagingen die ze willen aangaan.

FARO organiseert op donderdag 10 november 2011 in het kader van het PRISMA-onderzoekstraject het colloquium 'Archieven 2020'. Dit colloquium richt zich tot archivariissen, document-beheerders, managers van archieven en beleidsmakers en heeft als doel de ideeën over het archief van de toekomst te voeden en het denken hierover te stimuleren. Hiermee wil FARO de archieven helpen om strategieën te ontwikkelen die de theorie omzetten in de praktijk. Op het programma van 'Archieven 2020' staat een keynote van niemand minder dan Martin Berendse, de voorzitter van de International Council on Archives en Algemeen Rijksarchivaris van Nederland. Martin Berendse zal in zijn lezing een toekomstvisie op archieven presenteren. Hierop zal Karel Velle, de Algemeen Rijksarchivaris, inhaken met een lezing over de toekomst van de archiefsector vanuit Belgisch perspectief. Na de pauze stellen FARO-medewerkers Jeroen Walterus en Alexander Vander Stichele de voor archieven belangrijkste onderzoeksresultaten voor die uit het PRISMA-onderzoekstraject zijn gekomen. Als afsluiting zal een uitgelezen panel reflecteren over de toekomst van de archiefsector en enkele thema's die momenteel de archiefsector beroeren. Het publiek krijgt de kans om te participeren aan het panelgesprek.

U kan dus op 10 november 2011 meedenken en discussiëren over de toekomst van de archiefsector in Vlaanderen! In een volgend nummer van dit tijdschrift en op www.faronet.be zullen we een uitgebreid verslag van het colloquium brengen.

archieven **2020**

1 Bart De Nil is stafmedewerker archieven bij FARO vzw.

2 E. HENNEKAM, 'Archiefforum stopt ermee', in: META (2011) 6, p. 7.

Erfgoedbibliotheken in 2020

→ *The Future's So Bright, [We] Gotta Wear Shades?*

In april 2011 sloegen de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en FARO de handen in elkaar om een reflectietraject op te starten over de toekomst van erfgoedbibliotheken. De centrale vraagstelling luidt: hoe kunnen we het maatschappelijk draagvlak voor erfgoedbibliotheken in onze samenleving versterken? We lieten ons hierbij inspireren door de doorbraken van het CultuurForum 2020 die we aftoetsten aan een toekomstvisie voor erfgoedbibliotheken. Deze denkoefening leidde tot een aantal visies en krachtlijnen die verder verfijnd en omgezet zullen worden in concrete beleidsaanbevelingen.

REFLECTIES OVER DE TOEKOMST VAN BIBLIOTHEKEN

Toen singer/songwriter Pat MacDonald tijdens de koudeoorlogsjaren zijn bekende popsong *The Future's So Bright, I Gotta Wear Shades* componeerde over de veelbelovende toekomst van een jonge pas afgestudeerde atoomwetenschapper, wilde hij een bitterzoete commentaar leveren op de dreiging van een kernoorlog: de toekomst is zo helder (de flits van een atoomontploffing) dat we een stevige zonnebril nodig zullen hebben. Maar iedereen interpreteerde het liedje als een vrolijke *graduation theme song*, niemand had oog voor de onderliggende kritische boodschap.² Wat is de link met de toekomstperspectieven van bibliotheken? Geen, op het eerste gezicht, behalve dan dat we ernstig en kritisch moeten nadenken en ons daarbij goed bewust moeten zijn van de strategische kansen, maar ook van de bedreigingen, voor erfgoedbibliotheken in de nabije toekomst. Het hoeft geen klaagzang te worden, maar een pragmatische en nuchtere vaststelling dat het 'flink verandert', zoals John Mackenzie Owen het kernachtig formuleert: "Tussen de bibliotheek van vroeger en de bibliotheek van de toekomst bestaan grote verschillen. (...) Allerlei ontwikkelingen in de samenleving leiden noodzakelijkerwijs tot flinke veranderingen in de functie en organisatie van de bibliotheek."³

Een eenvoudige zoekopdracht op het internet levert een rijke oogst aan meningen, visies en standpunten op – ook in Vlaanderen – over allerlei 'existentiële vragen' over de toekomst van bibliotheken: is er nog plaats voor bibliotheken als erudiete kennis(centra) in onze digitale samenleving? Kan het papieren erfgoed gered worden? Is er nog toekomst voor het boek als gedrukt medium? Zijn er nog lezers in 2020? Wat kost het

allemaal en moet de samenleving hier nog voor opdraaien? Enzovoort. Een groot deel van deze toekomstreflecties handelt uitsluitend over – in de brede zin van het woord – de digitale bibliotheek. Als er een toekomst is voor de bibliotheek dan lijkt die vooral digitaal te zijn. In 2002 vond in Antwerpen een colloquium plaats onder de titel: *Welke toekomst voor wetenschappelijke bibliotheken en documentatiecentra?!⁴* Het gros van de lezingen en interventies ging over de diverse digitale uitdagingen en de nood aan organisatieverandering om hierop in te spelen. Deze thematiek domineert al vele jaren het debat en het is duidelijk dat de rol van de bibliotheek en de bibliothecaris sterk verandert dankzij de mogelijkheden van de digitale bibliotheek: dit is een zekerheid voor de toekomst.

Maar het is meer dan dat. In 2010 blies in Nederland het kruim van de bibliotheek/erfgoedsector verzamelen voor een conferentie over de toekomst van de gespecialiseerde wetenschappelijke bibliotheek⁵: "een gedachte-uitwisseling over de te vervullen functies van een wetenschappelijke erfgoedbibliotheek in de komende 10 jaar", zoals te lezen staat op de eerste pagina van het conferentieverlag. De opzet, een initiatief van NCB-Naturalis, stelt niet teleur. Er werd diepgaand en vooral ook breed nagedacht over de toekomstige uitdagingen voor het beheer van erfgoedcollecties, meer bepaald ook over de case van de 'biobibliotheek' van NCB-Naturalis zelf. (Is het toeval dat een instelling die als kerntaak heeft om het onderzoek naar de zwaar bedreigde biodiversiteit te ondersteunen en te documenteren zo'n initiatief neemt?) De dag werd afgesloten met een discussie over drie stellingen die 'boekdelen spreken':

- *Hebben wetenschappers nog een bibliothecaris nodig?* Het vak is meer dan ooit springlevend, stelt de discussiegroep: "De rol van de bibliothecaris ligt in het assisteren bij het vinden van bronnen/begeleiden bij zoekresultaten, en het investeren in onderwijs/trainingen." Een rol als informatie-specialist dus.
- *Hebben papieren erfgoedcollecties nog toekomst?* Iedereen was het erover eens dat papieren erfgoed toekomst heeft. De discussiegroep verwacht dat papier (voornamelijk in boekvorm) de eerstkomende tijd zal blijven bestaan en in een behoefte voorzien: "Beheer en behoud in de specialistische

→ *Gedenktekening ter gelegenheid van de schier gulden bruiloft van baron Jean-Baptiste Bethune met mevrouw Emilie van Outryve d'Ydewalle, 1885. Stichting de Bethune – Marke. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Foto: Stefan Tavernier.*

bibliotheek zal zich daarbij met name richten op grijze literatuur/historische bronnen/erfgoedmateriaal.”

- *Is er nog toekomst voor een allround wetenschappelijke erfgoedbibliotheek?* Misschien niet: enerzijds pleit men ervoor om collecties samen te houden, anderzijds ijvert men voor meer afstemming en specialisatie door te focussen op de eigen niche: “Ontzamel waar nodig en acquireer (sic) alleen dat wat anderen laten liggen”, stellen de nuchtere Hollandse bibliothecarissen.

In de conclusies van het verslag wordt onder meer sterk de klemtoon gelegd op het belang van ontsluiting of beschikbaarheid (toegang) in combinatie met de focus op de gebruikers:

- “De taak van de bibliotheek verbreedt zich van het ontsluiten en beschikbaar stellen steeds meer naar het verrijken van data in samenwerking met de gebruiker. Informatiespecialisten ondersteunen de publicatiestrategie van wetenschappers en treden zo in het primaire proces (bibliotheek als digitale uitgever). Dit heeft ingrijpende gevolgen voor de competenties van de medewerkers.
- Zoek de gebruikers op. De gebruikers definiëren steeds meer de dienstverlening: *one stop searching, instant satisfaction*, optimaal gebruiksgemak, training en brede digitalisering zijn trefwoorden.
- Het gaat steeds minder om de eigendom en het beheer van de wetenschappelijke bibliotheekcollectie, maar veeleer om de ontsluiting, de beschikbaarheid en de (digitale) toegang tot de (bibliotheek)collecties. Niet bezit maar gebruik telt.”⁶

Tot slot vermelden we nog het denkwerk dat werd verricht op een sessie tijdens *De Staat van het Boek* over ‘de bibliotheek in 2020’.⁷ Alhoewel deze sessie het over de toekomst van openbare bibliotheken had, viel op dat men ook een rol zag voor deze bibliotheken in een conserverende functie die “een verdiepende waarde heeft.” De groep ging dus akkoord met de stelling dat “bibliotheek zich richten op het bewaren van gedrukte materialen. Niet de actualiteit, maar juist de langere beschikbaarheid is hun meerwaarde. Verdieping is de slagzin.”⁸ (Laat dit nu juist een van de kernfuncties van erfgoedbibliotheek zijn.)

KNELPUNTEN EN UITDAGINGEN

De vermelde denkoefeningen leren ons dat als bibliothecarissen nadenken over de toekomst van hun instellingen, zij daarbij rekening moeten houden met de volle impact van de digitale bibliotheek, met de snel evoluerende competenties in het beroep, met de verhouding tot de directe *stakeholders* en de gebruikers, met een duidelijke focus op de kernopdrachten en dat ze zich ten volle bewust moeten zijn van het constante veranderingsproces. Dit vormt op zich al een enorme uitdaging, maar voor erfgoedbibliotheek zal dat niet volstaan. Nog meer

dan andere types van bibliotheken zullen zij proactief op zoek moeten gaan naar meer maatschappelijk draagvlak voor de nicheopdrachten van erfgoedbibliotheek in onze (toekomstige) samenleving. Zij zullen een toekomstvisie moeten ontwikkelen die de samenleving aanspreekt en overtuigt van de culturele, historische en intrinsieke ‘waarde’ van (de collecties van) erfgoedbibliotheek en die het beleid aanzet tot (meer) investeringen. Daarom moeten de erfgoedbibliotheek niet alleen (zelf)bewuster naar buiten treden met hun collecties en diensten, ze zullen zichzelf ook duidelijker moeten positioneren – als bewaarders van dit erfgoed én als beleidsdomein. Wie een blik werpt op dit erg diverse en moeilijk af te bakenen veld weet dat dit geen eenvoudige opdracht is: het gaat niet alleen over openbare of wetenschappelijke bibliotheken, maar ook over

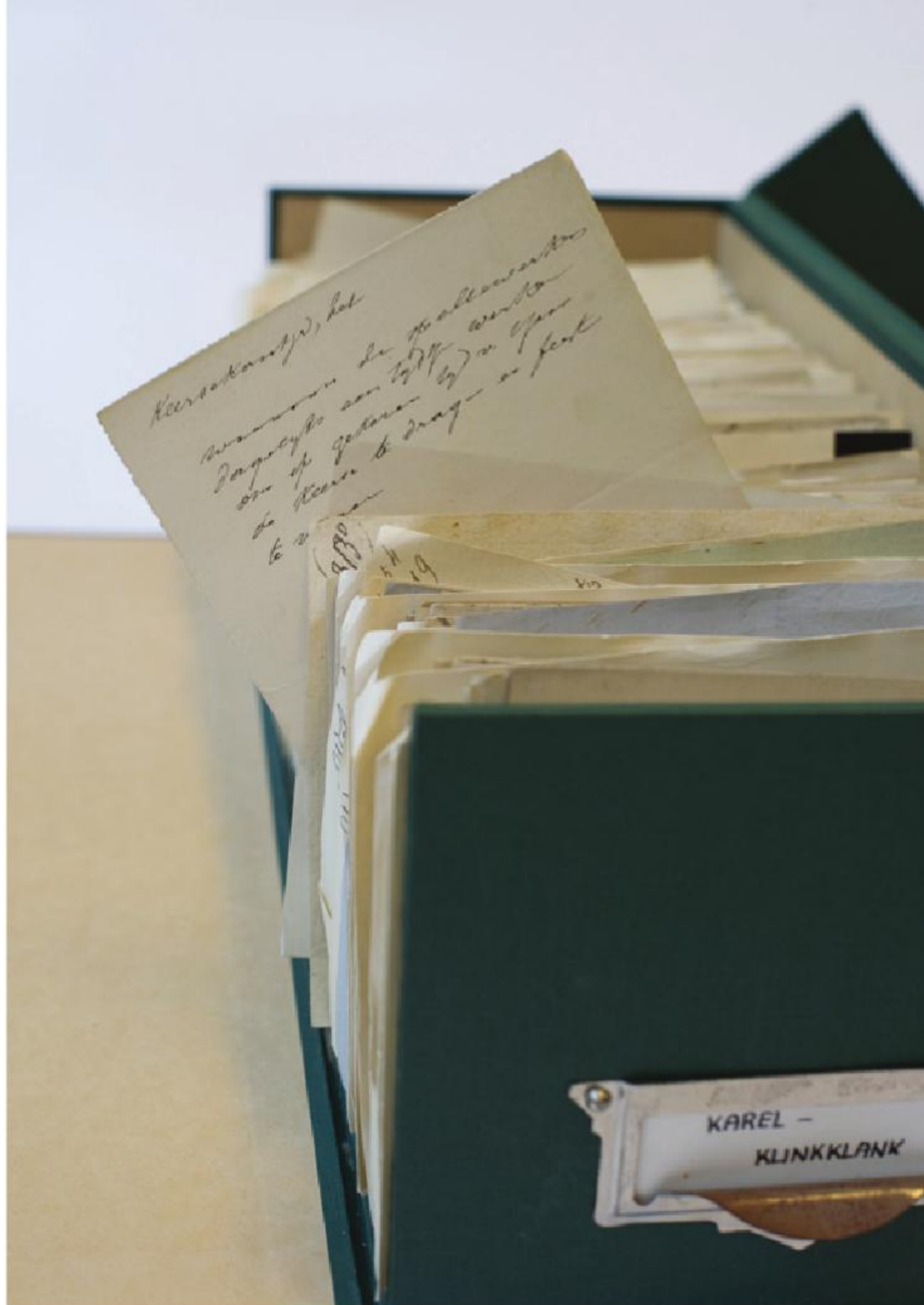
musea, archieven, kloosters, onderwijsinstellingen, enzovoort. Elk van hen durft andere criteria te hanteren om een collectie al dan niet te bestempelen als erfgoed, de mate van professionalisering varieert en erfgoedbeheer behoort niet altijd tot de kernopdracht van de instelling waar de collectie wordt bewaard. Toch zijn er de voorbije jaren al belangrijke stappen gezet in de profilering en de bewustwording van deze 'jonge' sector.

Toen de Antwerpse Stadsbibliotheek, zoals de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience toen nog heette, in 2000 het startsein gaf voor een studie naar de heroriëntering van deze instelling tot een erfgoedbibliotheek voor Vlaanderen, opereerden bewaarbibliotheken nog in de schaduw. Noch het Archiefdecreet van 2002 noch het Erfgoeddecreet van 2004

Grote Leeszaal. Zicht vanop de eerste galerij noordkant Universiteitsbibliotheek Leuven – Centrale Bibliotheek. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Foto: Stefan Tavernier.

plaatsten bewaarbibliotheken – ondanks de omvang en culturele waarde van hun collecties – expliciet op de agenda. Eén decennium, enkele verkennende onderzoeken en een nieuw Vlaams decreet later is het begrip 'erfgoedbibliotheek' ruimer ingeburgerd en is er eindelijk een aanzet tot de ontwikkeling van een structureel Vlaams beleid voor deze sector. Het Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008 voorziet daartoe twee instrumenten: het kwaliteitslabel als 'erkende erfgoedbibliotheek' (dat inmiddels aan acht bibliotheken werd

De Openbare Bibliotheek Brugge bezit de papieren nalatenschap van Guido Gezelle (1830–1899). Bijzonder merkwaardig is Gezelles 'woordentas', tientallen dozen met ongeveer 150 000 steekkaarten met taalaantekeningen, door hem en een grote groep verzamelaars ('zanters') samengebracht. De taalgeleerde en de dichter Gezelle hebben uitgebreid van deze 'woordentas' gebruikgemaakt. Openbare Bibliotheek Brugge. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Foto: Stefan Tavernier.

toegekend) en de subsidiëring van een Vlaamse Erfgoedbibliotheek ter ondersteuning van de zorg voor en de ontsluiting van cultureel erfgoed van bibliotheken. De creatie van dit nieuwe beleidsinstrument en de daaropvolgende oprichting eind 2008 van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek was een rechtstreeks gevolg van enkele onderzoeksrapporten uit 2003 en 2005 die aantoonde dat de noden en de behoeften bij dit type bewaarinstelling op alle vlakken enorm zijn.⁹ De eerste resultaten van een lopend onderzoek van de Universiteit Antwerpen¹⁰ in opdracht van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek naar de preservatie/conservering, digitalisering en ontsluiting van bewaarcollecties bij 27 erfgoedbibliotheek bevestigden en illustreerden dit beeld.¹¹ Zo zijn er grote achterstanden op het vlak van registratie en online ontsluiting, en kunnen de ambities op het vlak van digitalisering niet worden vervuld wegens gebrek aan expertise, middelen en een globaal kader. Het conserveringsbeleid beperkt zich vaak – noodgedwongen – tot kleinschalige ingrepen of ad-hocmaatregelen.

Om hier enigszins aan tegemoet te komen, zijn de opdrachten die de Vlaamse Erfgoedbibliotheek volgens het Cultureel-erfgoeddecreet moet vervullen erg ruim opgesteld. Doelstellingen zijn onder meer het ontwikkelen van een actief

collectiebeleid voor Flandrica (kort gesteld de publicaties over of gepubliceerd in Vlaanderen), het opbouwen en verspreiden van expertise in verband met de preservatie en conservering, het bibliografisch ontsluiten en digitaliseren van erfgoedcollecties en het organiseren van en meewerken aan communicatie- en publieksinitiatieven om de zichtbaarheid van Vlaamse erfgoedbibliotheek te vergroten. Aangezien deze uitdagingen met bescheiden middelen moeten worden aangegaan, wordt er stapsgewijs gewerkt en werd de rol van Vlaamse Erfgoedbibliotheek niet toegekend aan één instelling, maar aan een samenwerkingsverband van een representatieve groep erfgoedbibliotheek: de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen, de Openbare Bibliotheek Brugge, de Provinciale

De 3D-opstelling van de tentoonstelling 'Adrien de Gerlache: zijn tijd en zijn Belgica'. Provinciale Bibliotheek Limburg – Hasselt. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek – Foto: Stefan Tavernier.

Bibliotheek Limburg en de universiteitsbibliotheken van Antwerpen, Gent en Leuven. De zes partners binnen dit netwerk willen samen hun kennis, expertise en middelen inzetten om deze doelstellingen te realiseren en aldus een meerwaarde te genereren voor het brede veld van erfgoedbibliotheken. Als ankerpunt voor de cultureel-erfgoedgemeenschap rond het typografisch erfgoed vervult de vzw immers een trekkersrol voor de verdere professionalisering van erfgoedbibliotheken in Vlaanderen en Brussel. Daartoe zal de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de komende jaren diverse samenwerkingsinitiatieven en -trajecten initiëren of ondersteunen. Die beperken zich niet tot de partnerbibliotheken binnen het netwerk, maar staan evengoed open voor andere erfgoedbibliotheken, organisaties en experts uit het bredere erfgoedveld én daarbuiten.

IDEEËN VOOR DE TOEKOMST VAN ERFGOED-BIBLIOTHEKEN

In april 2011 sloegen de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en FARO de handen in elkaar om een reflectietraject op te starten over de toekomst van erfgoedbibliotheken. De centrale vraagstelling luidt: hoe we het maatschappelijk draagvlak voor erfgoed-

bibliotheken in onze samenleving kunnen versterken. We organiseerden in mei een brainstorm¹² voor een panel samengesteld uit de leden van de algemene vergadering van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. De conclusies uit deze brainstorm zullen door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek verder uitgewerkt worden tijdens een beleidsdag in september. Daarnaast werkt de Vlaamse Erfgoedbibliotheek ook aan de Masterplannen preservatie/ conservering en ontsluiting en digitalisering die de toekomstvisie mee zullen onderbouwen. Al deze beleidsvoorbereidende trajecten worden dan verder geïntegreerd in het beleidsplan 2013–2017 van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Het reflectietraject over een toekomst voor erfgoedbibliotheken sluit naadloos aan bij het PRISMA-onderzoeksproject¹³ waarin door FARO een globale veld- en toekomstanalyse wordt gemaakt voor het erfgoedveld. De (tussentijdse) resultaten van het reflectietraject over een toekomst voor erfgoedbibliotheken zullen we dan ook verwerken in de conclusies en aanbevelingen van PRISMA.

Het uitgangspunt van het reflectietraject zijn de resultaten van het CultuurForum 2020¹⁴ van minister van Cultuur Joke Schauvliege, dat in 2010 werd opgestart met als titel: *Cultuurbeleid in perspectief 2020*. Hiermee wenst de minister het debat aan te zwengelen over hoe het cultuurbeleid er in 2020 zou moeten uitzien in Vlaanderen. Het vertrekpunt van het CultuurForum is de *Beleidsnota Cultuur 2009–2014*, waarbij voor elk van de zeven strategische doelstellingen van deze nota een aantal 'doorbraken'

Aan de slag in het museum: opdrachten uitvoeren. Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet Antwerpen. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Foto: Stefan Tavernier.

werden geformuleerd: "Doorbraken zijn fundamentele omwentelingen die een grote stap voorwaarts betekenen voor *Vlaanderen*."¹⁵ Als voorbereiding op de brainstorm hebben we deze doorbraken gescreend op hun impact en relevantie voor het veld van erfgoedbibliotheek in Vlaanderen.¹⁶ Uit deze screening hebben we dan vier strategische vragen of thema's afgeleid die we aan het panel hebben voorgelegd:

- Welk investeringspotentieel hebben erfgoedbibliotheek en hoe overtuigen we onze *stakeholders* hiervan?
- Hoe kunnen erfgoedbibliotheek samenwerken en synergie tot stand brengen met de private sector?
- Hoe kunnen we de internationale rol en positie van erfgoedbibliotheek versterken?
- Welke troeven kunnen erfgoedbibliotheek uitspelen m.b.t. de verbreding van hun draagvlak bij (cultureel en etnisch) diverse publieksgroepen?

De leden van de algemene vergadering van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek werden in vier panels verdeeld en behandelden alle thema's. Daarna hebben ze zich uitgesproken over twaalf stellingen (vier per thema). De resultaten van deze brainstorm vatten we hierna in een aantal punten samen.¹⁷

HET INVESTERINGSPOTENTIEEL AANTONEN

- De *unique selling proposition* van erfgoedbibliotheek ligt vooral in de maatschappelijke en historische waarde van hun unieke collecties. Deze collecties mogen geen 'dode' collecties of louter bewaarcollecties zijn, maar vormen een inspiratiebron voor hergebruik. Door het ontsluiten van collecties en een actieve bemiddeling tussen gebruikers en collecties zorgen erfgoedbibliotheek voor de borging van kennis en voor hergebruik. Ze dragen op een unieke manier bij aan het geheugen van de cultuurgemeenschap, door op een democratische wijze toegang te verlenen tot de bronnen van ons cultuurhistorisch verleden. Daarbij moet ook ingezet worden op de duurzame langetermijnbewaring en ontsluiting van digitale bronnen. Ook de erfgoedbibliotheek zijn vragende partij voor de organisatie van een digitaal depot en hebben hierin een rol te spelen.
- De eigen expertise is een belangrijke troef. Erfgoedbibliotheek focussen op documentair en typografisch erfgoed als betekenisdrager en zij zijn hiervoor binnen het erfgoedveld het best geplaatst. Dit betekent ook dat zij hierin moeten blijven investeren. Daarbij liggen er nog kansen weggelegd in een grotere wisselwerking met het onderwijs. Voor universiteitsbibliotheek of gespecialiseerde erfgoedbibliotheek biedt de uitbouw van een 'laboratorium voor onderzoek' een unieke meerwaarde.
- De zichtbaarheid van erfgoedbibliotheek kan nog drastisch verbeterd worden. Er moet doelgroepgericht gewerkt worden

en er moet nog meer aandacht besteed worden aan openheid, aan het tonen van de collecties. Zij moeten met andere woorden naast hun educatieve, onderwijsondersteunende of wetenschappelijke functies ook een cultuurhistorische en museale toonfunctie ontwikkelen voor een breder publiek.

SAMENWERKING MET DE PRIVATE SECTOR STIMULEREN

- Erfgoedbibliotheeken leveren diensten of content aan de private sector. Bij digitalisering (van kranten, boeken maar bv. ook van muziekbestanden) ligt 'de winst' voor de betrokken erfgoedbibliotheek in de ruime ontsluiting voor een breder publiek. De commerciële partij kan met de content additionele, commerciële diensten ontwikkelen. Het is belangrijk dat bij dergelijke samenwerking, die vaak rechtenvrije collectie-items tot voorwerp heeft, geen nieuwe drempels of bijkomende rechten ontstaan (bv. enkel toegang tegen betaling). De erfgoedbibliotheeken moeten de vrije basistoegang tot de digitale bronnen en de daarmee verbonden metadata zoveel mogelijk blijven garanderen. Goede afspraken en waterdichte contracten kunnen deze risico's beperken.
- Bedrijven kunnen bepaalde taken via *outsourcing* aan erfgoedbibliotheeken uitbesteden of men kan een publiek-private samenwerking opzetten (PPS). In de eerste plaats wordt gedacht aan de bewaarfunctie. Het is denkbaar dat bedrijven de bewaring van hun waardevolle collecties tegen betaling uitbesteden aan een erfgoedinstelling. Dit kan enkel wanneer de over te nemen collectie past binnen het vastgelegde collectiebeleid van de erfgoedbibliotheek in kwestie en aansluit bij de missie van de bibliotheek. Bedrijven moeten wel bereid zijn om de werkelijke kostprijs van de dienstverlening te betalen.
- Wat het mecenaat betreft is het nodig erfgoedbibliotheeken sterker te profileren, zodat ze interessante partners worden. Men spreekt bv. wel van prestigieuze 'topmusea', maar veel minder van 'topbibliotheeken'. Ervaring leert dat de private sector vooral bereid is om ondersteuning te bieden aan initiatieven die duurzaam zijn, die een zeker prestige hebben en die leiden tot een positieve herkenbaarheid voor de sponsor. Om de erfgoedbibliotheeken te motiveren om inspanningen te doen voor het aantrekken van alternatieve financiering is het ook noodzakelijk dat ze zelf de vruchten van die inspanningen kunnen plukken en dus (minstens gedeeltelijk) de opbrengsten in de eigen werking kunnen herinvesteren.
- De band met privéverzamelaars blijft complex: concurrenten in de acquisitie, maar tegelijkertijd vaak trouwe leden van vriendenkringen, belangrijke mecenasen en bereidwillige bruikleengevers bij tentoonstellingen. Om schenkingen via erfenisregelingen te stimuleren, zijn erfgoedbibliotheeken en privéverzamelaars vragende partij voor een transparante,

gunstige fiscale regeling voor erfgenamen/donateurs. Op die manier wordt het mogelijk dat privéverzamelingen bij een erfenisregeling samenblijven in de vorm van een schenking, terwijl de fiscale compensatieregeling de erfgenamen tevreden houdt.

- Ten slotte kan een erfgoedbibliotheek een privépartner betrekken bij de uitbating van aanvullende 'franchiseactiviteiten' zoals bv. een boeken- en souvenirwinkel, een horecazaak of een leescafé. Allerlei vormen van merchandising kunnen uitgroeien tot een vast onderdeel van de publiekswerking van de erfgoedbibliotheeken en de status van de instelling verhogen: bij merchandising lijkt immers vaak te gelden dat de merchandising niet uit de status volgt, maar eerder de status maakt.

INTERNATIONALE ROL EN POSITIE VERSTERKEN

- De positie en de belangen van de erfgoedbibliotheeken in internationale professionele netwerken moet sterker worden, desnoods door een eigen internationaal 'forum' op te richten voor erfgoedbibliotheeken. Maar het is in de eerste plaats cruciaal om meer te wegen op de agenda van bestaande internationale bibliotheekorganisaties en -netwerken, alhoewel sommigen aangeven dat de thema's en belangen van deze organisaties soms nog erg ver staan van de concrete noden en behoeften van erfgoedbibliotheeken.
- Door de topstukken in de collectie als ambassadeur te gebruiken, kunnen erfgoedbibliotheeken het rijke historische verleden slim inzetten om zich internationaal te promoten. Vlaanderen ligt in het hart van Europa en deze Europese geschiedenis liet veel sporen na in de collecties die op buitenlandse interesse kunnen rekenen.
- Digitalisering biedt kansen om collecties via internet wereldwijd aan te bieden. Dit kan interesse en zichtbaarheid op een grotere schaal voor de eigen collecties en dus – collectief – voor het bibliotheekerfgoed in Vlaanderen opleveren. Dat gebeurt echter niet vanzelf, daar moeten een strategische visie en aanpak tegenover staan. Ook de meertaligheid is een uitdaging.
- De samenwerking met Nederland en binnen de Nederlandse taalgemeenschap moet versterkt worden, mits actieve steun van de Nederlandse Taalunie of het Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland.
- Door internationale uitwisseling op te zetten rond speerpuntexpertises kunnen erfgoedbibliotheeken een innovatierol spelen. Het komt erop aan om te kiezen op welke terreinen ze in de voorhoede willen meespelen (focus). Maar er liggen ook kansen voor samenwerking met ontwikkelingslanden, die nood hebben aan expertise en kennis.

Aan de slag in het museum: voorlezen aan kleuters tijdens Krokuskiebels. Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet. Antwerpen. © Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Foto: Stefan Tavernier.

VERBREDING DRAAGVLAK BIJ DIVERSE PUBLIEKSGROEPEN

- Via de collectievorming kunnen erfgoedbibliotheken de cultuurproductie van subculturen in de samenleving actief verzamelen. Een gezond evenwicht tussen de ‘dominante cultuur’ en de subculturen is een noodzakelijke voorwaarde voor de verbreding van de belangstelling.
- Bij de ontsluiting en het presentatiebeleid moet gezocht worden naar goede inhoudelijke raakvlakken met de doelgroepen die erfgoedbibliotheken willen bereiken. Dit kan vanuit de collectie (bv. de aanwezigheid van Armeense poëzie kan een brug slaan naar een Armeense gemeenschap), maar ook vanuit het verhaal van de groepen zelf die zij willen bereiken of via laagdrempelige thema’s zoals reizen of koken. Via slimme ontsluitingstools kunnen zij specifieke groepen stimuleren om zelf de collecties te interpreteren door *tags* en inhoud toe te voegen.
- Vanuit hun rol van maatschappelijke dienstverlener moeten erfgoedbibliotheken investeren in bottom-upsamenwerking met de diverse groepen om zo de betrokkenheid van deze groepen te vergroten. Dit betekent naar de lokale gemeenschappen stappen, in plaats van te verwachten dat zij zelf de eerste stap zullen zetten. Daarbij kunnen zij werken via de lokale netwerken van culturele verenigingen van verschillende etnisch-culturele minderheden of via intermediairs.
- In de context van erfgoededucatie moet samenwerking gezocht worden met het lager en middelbaar onderwijs. In Antwerpen bijvoorbeeld is 50% van de lagere schoolkinderen moslim. Hoe vinden zij de weg naar de erfgoedbibliotheken?
- Erfgoedbibliotheken kunnen ook een rol spelen om onze eigen cultuur te duiden door linken te leggen tussen onze cultuur en de cultuur van andere groepen. In het kader van integratie en inburgering wordt het erfgoedaspect soms vergeten, terwijl het juist heel belangrijk is.

KRACHTLIJNEN

Het ontwikkelen van een toekomstvisie is en blijft een constant *work in progress*. Maar we kunnen vanuit het ‘perspectief 2020’ reeds enkele krachtlijnen distilleren uit de reacties en visies die het panel over de thematische stellingen formuleerde:

- de maatschappelijke positie van erfgoedbibliotheken als behouders van het geheugen van de cultuurgemeenschap

moet breed maatschappelijk gedragen worden. Daartoe zullen de identiteit, zichtbaarheid en samenhang van de sector van erfgoedbibliotheken als ‘cultureel erfgoed’ verder versterkt worden;

- de zorg voor het documentair erfgoed en een dynamisch collectievormingbeleid blijven de essentiële kerntaken van waaruit erfgoedbibliotheken de andere opdrachten en uitdagingen aanvaarden. Daarbij zal bijzondere aandacht moeten gegeven worden aan de bewaar- en/of depotfunctie, ook voor digitale documenten;
- de ondersteunende rol van erfgoedbibliotheken voor het onderwijs en het onderzoek blijft van groot belang. De band met de onderzoeksgemeenschap(en) wordt verder aangehaald;
- de maatschappelijke rol zal actiever ingevuld worden door het brede publiek aan te spreken met een aangepast cultuurhistorisch aanbod, waarbij grote inspanningen worden geleverd om bijzondere doelgroepen en etnisch-

- cultureel diverse gemeenschappen te betrekken;
- een doeltreffend gebruik van de collectie door verschillende gebruikersgroepen staat in de toekomst nog meer centraal. Het potentieel dat collecties dankzij hun diversiteit en uniciteit bezitten om nieuwe publieksgroepen aan te trekken, moet maximaal worden ingezet om een bredere *community of interest* te ontwikkelen;
- de internationale uitstraling van de collecties en de internationale samenwerking moet extra stimulansen krijgen. De samenwerking met Nederland kan versterkt worden;
- het digitaliseren van de collecties is een krachtig middel om de andere doelstellingen te bereiken, terwijl het gebruik van multimediale ontsluitingstechnologieën een evidentie zal worden;
- de samenwerking met private partners kan in een wederzijdse win-win verder uitgebouwd worden, in de eerste plaats om de collecties en het aanbod (nog) beter te valoriseren.

Deze krachtlijnen zullen (door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek) verder verfijnd en omgezet worden in concrete beleidsaanbevelingen. Uiteraard is een erkenning door *decision makers* en overheden van de rol en de functies van erfgoedbibliotheek in onze samenleving een noodzakelijke voorwaarde om de toekomst veilig te stellen. Het is daarbij belangrijk dat de Vlaamse Erfgoedbibliotheek als beleidsinstrument stevig op de kaart wordt gezet. Zij moet namelijk de doelen voor de hele sector van erfgoedbibliotheek mee dragen en realiseren. De uitdagingen zijn groot, en het is hoog tijd dat er in het cultureel-erfgoedbeleid duurzame perspectieven geboden worden voor de verdere ontwikkeling van deze sector. Maar we realiseren ons dat het wellicht nooit voldoende zal zijn. Als in de (nabije) toekomst onze overheden, zoals in Nederland of Groot-Brittannië, bijkomende cultuurbesparingen in petto hebben, dan maakt deze kwetsbare sector weinig kans op een mooie toekomst: *the future's so bright ...*

- 1 Dr. Jeroen Walterus is adjunct-directeur van FARO, historicus en doctor in de informatie- en bibliotheekwetenschap. In 2003 maakte hij een verkennende studie, *Bewaar(de)bibliotheek*, over het veld van de erfgoedbibliotheek in Vlaanderen. Eva Wuyts is coördinator van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, historica en studeerde cultuurmanagement aan de UA.
- 2 Zie: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Future's_So_Bright,_I_Gotta_Wear_Shades.
- 3 *De bibliotheken van de nieuwe eeuw*, lezing door Prof. John Mackenzie Owen, Universiteit van Amsterdam: <http://cf.hum.uva.nl/bai/home/jmackenzie/pubs/dordrecht.htm>.
- 4 *Welke toekomst voor wetenschappelijke bibliotheken en documentatiecentra?*, Ufsia, Antwerpen, 26 september 2002: www.vbad.be/files/200206_Welketoekomst.pdf.
- 5 *De toekomst van de gespecialiseerde wetenschappelijke bibliotheek*, NCB Naturalis, Leiden, 29 juni 2010, conferentieverlag: <http://bibliotheek.knbnaturalis.wikispaces.com>. Zie ook: <http://vimeo.com/album/1208303>.
- 6 *De toekomst van de gespecialiseerde wetenschappelijke bibliotheek*, conferentieverlag, p. 11.
- 7 *De Staat van het Boek*, 21 april 2011, sessieverlag *De bibliotheek in 2020*: www.staatvanhetboek.be/programma/sessiez.html.
- 8 Sessieverlag *De bibliotheek in 2020*, p. 1–2.
- 9 J. WALTERUS, *Bewaar(de)bibliotheek*. Brussel, 2003 (www.faronet.be/e-documenten/bewaardebibliotheek-vlaanderen). L. SIMONS, *Bewaarbibliotheek in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake*, 2005.
- 10 Onderzoekopdracht ter voorbereiding van de masterplannen Preservering/Conservering en Ontsluiting/Digitalisering, uitgevoerd door de onderzoeksgroep Boek, Bibliotheek en Informatie van het Instituut voor Onderwijs- en Informatiewetenschappen van de UA, door Sam Capiau o.l.v. promotor Prof. dr. Pierre Delsaerd.
- 11 Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/874 en www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/964.
- 12 Een brainstormsessie gebaseerd op de methodieken Worldcafé (www.theworldcafe.com) en Dotmocracy (www.dotmocracy.org), begeleid door Jacqueline van Leeuwen, FARO.
- 13 Zie: www.faronet.be/prisma.
- 14 Zie: www.cultuurforum.be.
- 15 Zie: www.cultuurforum.be.
- 16 Met dank aan: David Coppoolse, Pierre Delsaerd, Bruno Vermeeren, Jeroen Walterus en Eva Wuyts.
- 17 Met dank aan de verslaggevers: Diederik Lanoye, Jacqueline van Leeuwen, Annemie Vanthienen en Jeroen Walterus.

Erfgoed en migratie in 2020

In 2010 onderzocht FARO de mogelijkheden van 'erfgoed en migratie' om een antwoord te bieden op de maatschappelijke diversiteit en de demografische verwachtingen. De term 'migratie' werd binnen dit onderzoek vooral gehanteerd als een werkterm, als een 'denk- en doekader' omdat bestaande termen zoals 'interculturaliteit' of 'diversiteit' binnen deze opzet tekortkwamen. Een brede benadering als 'migratie' maakte het mogelijk om migratie zowel historisch als hedendaags te kunnen bekijken, het universele karakter ervan te belichten met aandacht voor zowel immigratie als emigratie, en de veranderingen in de lokale omgeving mee te nemen door de nadruk te leggen op kruisbestuivingen. De keuze om met een thema als migratie te werken was, net zoals bij andere termen, eveneens problematisch en complex. Uit de bevraging voor dit PRISMA-onderzoek werd de term door de respondenten ook divers ingevuld: gaande van aandacht voor migratiebewegingen in het verleden tot de omgang met 'migranten'. Waarom dan toch met dit thema werken?

DIVERS VLAANDEREN GISTEREN, VANDAAG EN MORGEN

Het mag geen twijfel lijden. Het Vlaanderen van gisteren, vandaag en morgen is cultureel divers. Meteen al een eerste reden om aandacht te schenken aan het thema 'migratie en erfgoed'. De demografische ontwikkelingen van de afgelopen decennia en de prognose voor de toekomst liegen er niet om. In 2011 heeft globaal genomen minstens 20 % van de inwoners in België en ongeveer 14 % in Vlaanderen een ouder die geboren is in het buitenland; of ze zijn zelf in het buitenland geboren. Tegen 2020 zal dat voor zowel België als Vlaanderen wellicht nog beperkt stijgen. Vooral grote steden als Brussel, Antwerpen, Gent, Leuven en Mechelen springen eruit.

Als de evolutie van de voorgaande jaren zich voortzet, kan men zich opnieuw verwachten aan een sterkere instroom en slechts een lichtjes toenemende uitstroom. Volgens de experts in een rapport over de bevolkingsvooruitzichten van 2007 tot 2060 van het Federaal Planbureau zou de immigratiedruk in België nog een paar jaar aanhouden. Na een aanhoudend lichte stijging tot een maximum van 56 600 personen in 2012 zou het extern migratiesaldo geleidelijk dalen tot een minimum

van 16 204 in 2034 door het economisch aantrekkelijker worden van de rest van Europa. Aangezien België daarna opnieuw economisch aantrekkelijker zou kunnen worden, zou het saldo nadien weer kunnen stijgen tot 26 200 in 2050.² De bevolking van Brussel zal nog intenser wijzigen dan die van Vlaanderen. De bevolking in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zou gevoelig stijgen door de belangrijke instroom van immigranten en een hoge vruchtbaarheidsgraad van de buitenlanders. Dit betekent dat tussen 2000 en 2020 de bevolking daar toeneemt met 20 %.³

Demografische voorspellingen betreffende migratiestromen blijven echter betwistbaar want tal van onvoorspelbare factoren kunnen zorgen voor het doorbreken van trends: een nieuw beleid inzake immigratie of opvang van asielzoekers, maar ook rampen, omwentelingen of oorlogen. Maar volgens de Studiedienst van de Vlaamse Regering mag men ervan uitgaan dat het oude Europa rijk en begeerd is en dat nog een tijd zal zijn, en dat het in die zin dan ook een grote aantrekkingskracht uitoefent op immigranten.⁴

Als gevolg van deze demografische realiteit en ontwikkelingen rijst de vraag naar de manier waarop culturele organisaties en de samenleving met deze diversiteit omgaan. In welke mate is er structurele aandacht voor diversiteit? Wat met management, aanbod en participatie? En op welke manieren kan de culturele diversiteit in haar rijkdom worden ondersteund? Er is vooral meer dan de demografische werkelijkheid. De cijfers geven ons enkel een inkijk in nationaliteiten, en dan vooral van de laatste vijftig jaar. Cijfers zeggen niets over de omgang met deze culturele diversiteit en zwijgen over de effecten die migratie heeft nagelaten in de samenleving, in families of individuen. Migratie is ook meer dan immigratie. Het gaat ook om interne en externe emigratie. Samenleven gaat, kortom, verder dan cijfers.

Hoe gaan we dan om met een samenleving die al langer door migratie is getekend? De demografische cijfers geven een dwingende reden. Maar ze leggen de vinger ook op de wonde, namelijk op wat de cijfers niet onthullen. Kunnen we in de nabije toekomst met 'erfgoed en migratie' verder aan de slag?

Hasselt-Kiewit verwelkomde op 8 augustus 2010 ruim duizend sikhs uit binnen- en buitenland voor het vierde Kabaddi-toernooi. Kabaddi houdt het midden tussen tikkertje en worstelen en bestaat al zeker 4000 jaar. Twee teams, met elk zeven spelers, sturen een man vooruit die op de helft van de tegenstander iemand van het andere team moet aantikken terwijl hij kabaddi zegt. De aangetikte moet het veld uit, tenzij de tikker door de tegenstanders op zijn rug wordt gelegd. Dan is hij zelf af. © 2010 – StampMedia – Pauline Poelmans

Beleidsnota Cultuur het culturele veld uit om het thema diversiteit in een ruime interpretatie en interculturaliteit te omarmen als een belangrijke bron van vernieuwing.⁸ Daarbij dringt ze er bij de sectoren op aan om zelf concrete doelstellingen te formuleren en op structurele wijze aan zelfevaluatie te doen. “Een

diversiteitsbeleid”, vervolgt ze, “moet vanuit een bottom-upbeweging tot stand komen. De eigen organisatie in vraag stellen, is de sleutel tot een structurele mentaliteitswijziging en het uitstippelen van een nieuwe koers. Het koesteren van de eigen culturele identiteit is een belangrijk gegeven maar dat mag niet leiden tot een verkrampde exclusieve houding.”

Een focus op etnisch-culturele diversiteit is zeer waardevol wanneer die kenmerken relevant zijn voor het verzamelen, de studie en publieksontsluiting van cultureel erfgoed van mensen of groepen met een etnisch-diverse culturele achtergrond. Een meerwaarde van het gebruik van interculturaliteit of etnisch-culturele diversiteit is dat het de cultuurparticipatie van deze groepen bespreekbaar maakt. Maar het zorgt ook voor enige spanning omdat een mens altijd meer is dan één element van zijn identiteit. Wie bruggen wil slaan in buurten door middel van erfgoed neemt immers niet noodzakelijk die etnisch-culturele diversiteit als uitgangspunt, wat niet wil zeggen dat het niet aan bod zou kunnen komen. Bovendien wordt in de praktijk met de term ‘etnisch-culturele diversiteit’ vooral de focus gelegd op groepen, met name vanaf de jaren 1950. De vraag is maar of de invulling van interculturaliteit door de overheid ook ruimte laat om de effecten op de samenleving te bestuderen van de aanwezigheid en doortocht van migranten. En of de invulling en de praktijk ook voldoende ruimte laten voor de etnisch-culturele heterogeniteit.

Uit dit PRISMA-onderzoek ‘erfgoed en migratie’ en het evaluatieonderzoek van het Centrum voor Intercultureel Management en Internationale Communicatie (CIMIC) naar de effecten van het actieplan bleek echter dat de invulling van ‘interculturaliteit’ tot heel wat discussie leidde. In het evaluatierapport van

WAAROM EEN ONDERZOEK OVER ‘ERFGOED EN MIGRATIE’ EN NIET OVER INTERCULTURALITEIT?

Om een dusdanig complex maatschappelijk proces te kunnen vatten en bestuderen, was het nodig om een onderzoeks-onderwerp af te bakenen.

Cijfers leiden echter al snel tot een eenzijdig beeld van de invulling van termen als ‘vreemdeling’, om op basis hiervan een onderscheid te kunnen maken op basis van nationaliteit. Langs de andere kant zijn termen ook getuige van de tijdsgeest: gastarbeider, allochtoon, niet-Belg, nieuwe Belg ...

De Vlaamse overheid schuift sinds 2006 het begrip ‘interculturaliteit’ naar voren met de ontwikkeling van het *Actieplan Interculturaliseren*. In de nasleep hiervan werd ‘interculturaliteit’ in een aantal decreten opgenomen. Zo ziet de Vlaamse overheid het Cultureel-erfgoeddecreet als een instrumentarium om de nodige aandacht voor interculturaliteit in het cultureel-erfgoedbeleid te ontwikkelen.⁵ In het Cultureel-erfgoeddecreet wordt interculturaliteit geïnterpreteerd als “dialogoog, wederzijdse verkenning of ontmoeting met of tussen bevolkingsgroepen van diverse etnisch-culturele achtergrond.”⁶ Het actieplan ging zelfs nog een stap verder in de afbakening en definieerde personen met een etnisch-cultureel diverse achtergrond als: “1. Personen die al geruime tijd in Vlaanderen wonen en door de migratiegeschiedenis van henzelf of van hun (groot) ouders affiniteit hebben met meer dan één cultuur, waarvan één niet met West-Europa geassocieerd wordt. 2. Personen uit niet-West-Europese landen die zich recent vestigden in Vlaanderen, bijvoorbeeld door asiel of gezinshereniging.”⁷

Het thema interculturaliteit blijft beleidsmatig nog steeds aan de orde. Minister van Cultuur Joke Schauvliege daagde in haar

Diversiteit in Antwerpen. Migratie laat lokaal vele sporen na. In opdracht van het Antwerpse minderhedencentrum de8, ging StampMedia op zoek naar diversiteit en migratiestromen in Antwerpen.

© 2009 – StampMedia – Tom Vanderheyden.

CIMIC stond onder andere dat termen en definities niet eenduidig en consequent werden gehanteerd. Bovendien werd interculturaliteit binnen bepaalde kringen als te beperkend en irrelevant ervaren.⁹

Op basis hiervan verdergaan met het andere uiterste, 'diversiteit', maakt dan weer dat specifieke aandacht voor bepaalde kansengroepen overbodig wordt. Diversiteit wordt in het algemeen begrepen als de verscheidenheid van zichtbare en onzichtbare kenmerken. Dat kunnen kenmerken zijn als geslacht, leeftijd, beroep, beperking, interesses maar ook leefstijl, karakter, waarden, behoeften, seksuele voorkeur enzovoort. De context waarin mensen zich bevinden, bepaalt mee welke kenmerken de bovenhand krijgen, of zelfs welke kenmerken bewust of onbewust worden teruggedrongen, genegeerd of als een reactie op de terugdringing worden uitvergroet. Een nadeel van het gebruik van diversiteit is dat etnisch-culturele diversiteit erin wordt verborgen, en niet noodzakelijk aan de orde komt. Verschillende organisaties maar ook diensten maken immers eigen operationele definities van 'diversiteit'.

Om deze redenen pleiten we binnen het kader van deze studie voor het gebruik van de term 'migratie', met die invulling dat migratie als een paraplu-begrip kan worden gehanteerd voor processen van migratie in verleden, heden en toekomst. Daarbij worden als prioriteit best de demografische realiteit en vooruitzichten voluit omarmd. De horizon van dit PRISMA-onderzoek 'erfgoed en migratie' reikt verder dan de huidige beleidsbepalingen. We kijken binnen dit onderzoek immers vooral naar de uitdagingen voor de toekomst.

We beseffen dat verdergaan met 'migratie' niet geheel vrij is van problemen. Enerzijds kan het de aandacht afleiden van belangrijke maatschappelijke thema's zoals de aandacht voor etnisch-culturele kansengroepen. Dat is geenszins de bedoeling. Bovendien laat de focus op migratie niet zomaar toe om historische processen van migraties met hedendaagse varianten te vergelijken. Tijd en omstandigheden zijn anders. De term vraagt dus om enige omzichtigheid in gebruik. Tegelijk is de uitdaging groot om dit thema te behandelen met een erfgoedbril. Hoe zou dit thema zich laten gebruiken in verband met de basisfuncties binnen het Cultureel-erfgoeddecreet: verzamelen, inventariseren, studie, publieksontsluiting? De praktijk laat zich vaak immers snel verleiden tot aandacht voor het thema in de publiekswerking. Maar kan het thema wat betekenen voor de integrale werking van een organisatie?

VIJF FASEN

Het PRISMA-onderzoek 'erfgoed en migratie' bestond uit vier fasen. Tijdens de voorbereidende eerste fase werden relevante rapporten en onderzoeken bestudeerd, onder andere de

evaluatie van het *Actieplan Interculturaliseren*¹⁰, het rapport van de werkgroep 'Participatie en diversiteit' van het CultuurForum, het rapport *Vervolgmeting Erfgoed & Culturele Diversiteit 2009* van Erfgoed Nederland, diverse verslagen van projecten, beleidsplannen van organisaties en de *Beleidsnota Cultuur*. Er werd door FARO ook een evaluatie gemaakt over de periode 2006–2010 in verband met interculturaliteit als voorbereiding op het PRISMA-onderzoek.

Tijdens een tweede fase werden 26 personen geïnterviewd uit diverse sectoren (erfgoed, hoger onderwijs, opbouwwerk, integratie, minderheden, jeugd) over hun ervaringen omtrent de visie op en gedragenheid van aandacht voor interculturaliteit, de inpassing binnen de doelstellingen van de organisatie, het werken met doelgroepen, de verhoudingen met andere sectoren en de grenzen van het thema. Deze bevraging was vooral gericht op de ervaringen in het verleden. De evaluatie vertrok vanuit de ervaringen met 'interculturaliseren' als aandachtspunt binnen het Vlaamse beleid. Daarnaast werden de respondenten ook bevraagd omtrent hun ervaringen i.v.m. een aantal thema's: over de muur kijken, versnippering van projecten, toegankelijkheid, verplichting interculturaliteit, concentratie in migratieregio's, focus op de naoorlogse periode, projectgebonden ervaringen naast structurele inspanningen, interpretatie van diversiteit, internationale oriëntatie, doorstroming van informatie, gebruik van methodieken en voor- en nadelen van 'migratie'. Enkele elementen vallen op:

*Diversiteit in Antwerpen. In opdracht van het Antwerpse minderhedencentrum de8, ging StampMedia op zoek naar diversiteit en migratiestromen in Antwerpen.
© 2009 – StampMedia – Gil Plaquet*

— Eerder incidenteel dan structureel

Interculturaliteit, zoals omschreven door de overheid, had meestal een incidentele aanpak tot gevolg. Het gaat dan om projecten, die met een bepaalde buurt of doelgroep worden uitgevoerd, niet noodzakelijk binnen de muren van een organisatie. Met andere woorden, aandacht voor het thema zat nog niet verankerd binnen de organisatie zelf. Uit het evaluatieonderzoek van CIMIC bleek ook wel dat organisaties vooral vragende partij zijn om aandacht voor een thema als interculturaliteit te kunnen differentiëren naargelang de grootte van een organisatie (professionelen, vrijwilligers) maar ook naargelang de ligging (stad, landelijk ...).

— Eerder op niveau van publiekswerking

Aandacht voor interculturaliteit had meer kans bij toelidingsactiviteiten waar getracht werd om mensen met een diverse achtergrond naar de activiteiten toe te trekken. In de minderheid waren projecten die tot doel hadden erfgoed van deze groepen te verzamelen, of op zijn minst te komen tot erfgoedbewustzijn.

— Gekleurde buurten en een recente geschiedenis

Projecten met een focus op 'interculturaliteit' (definitie overheid) concentreerden zich veelal op buurten met hogere concentraties van 'migranten' sinds de Tweede Wereldoorlog, een vrij recente geschiedenis dus. Aangehaalde redenen zijn de zichtbare aanwezigheid van deze groepen en de dringende nood aan het verzamelen van verhalen van de eerste generaties arbeidsmigranten. Het is enigszins ook logisch dat in deze gebieden ook meer partners huizen waarmee men kan samenwerken omdat ze gespecialiseerd zijn in buurtwerk, integratie ...

— Homogeniteit doorheen de heterogeniteit

In de praktijk bleken diversiteit, interculturaliteit of migratie vaak samen te vallen met de identificatie met bepaalde etnisch-culturele gemeenschappen: een erfgoedproject voor

de Turkse, de Italiaanse, de Marokkaanse gemeenschap ... waarbij echter vaak voorbij wordt gegaan aan de heterogeniteit binnen deze gemeenschappen.

— Gebruik van de invulling van 'interculturaliteit'

Doel was om de term te gebruiken zoals die werd ingevuld door de overheid. In de praktijk lieten de toepassing maar ook het toezicht en de controle op zich wachten.

Het lijkt geen twijfel dat inzake interculturaliteit nog steeds inspanningen zullen worden verwacht van cultureel-erfgoedorganisaties. Het blijft een belangrijk aandachtspunt waarmee erfgoedorganisaties zeer divers kunnen omgaan.

Tijdens een derde fase werden uit het literatuuronderzoek en de bevraging enkele terugkerende elementen gedetecteerd en voorgesteld tijdens een rondetafel einde 2010.

- Terminologie
- Van experiment tot structurele verankering
- Netwerken en samenwerken
- Lokaliteit
- Methodieken
- Intervisie
- Onderwijs en onderzoek
- Inter- en transnationale aandacht

Daar werd meteen ook over enkele belangrijke thematische lijnen verder gediscussieerd: netwerken, lokaliteit, intervisie en methodieken. Ook hier werd duidelijk dat het onderzoek als een *work in progress* moet worden beschouwd om diverse redenen: verschillende invullingen en meningen over werken met het begrip migratie, verschillende snelheden van organisaties, diverse verwachtingen ten aanzien van de overheid (stimulerend of verplichtend), enz.

Het thema 'erfgoed en migratie' genoot tot slot ook ruime aandacht in het eerste nummer van de jaargang 2011 van *faro*

| tijdschrift over cultureel erfgoed. Verschillende auteurs presenteren vraagstukken over migratie en erfgoed en brachten verdieping en discussie over enkele thema's¹¹. Een eindrapport vormt het sluitstuk van dit onderzoek.

AANBEVELINGEN

Op basis van de diverse onderzoeksfases werden enkele aanbevelingen opgesteld voor erfgoedorganisaties, voor het steunpunt en voor de overheden. Het was geenszins de bedoeling om met algemeen aanvaarde conclusies en aanbevelingen te komen. Dat bleek ook al uit de opzet om met een complex thema als migratie te werken, en uit de diverse vertreksituaties en ervaringen van organisaties. Dit artikel en het bijhorende rapport geven dus eerder aanzetten.

We weerhouden enkele van de meest prioritaire aanbevelingen. Een volledige lijst aanbevelingen kan u in het rapport op de website raadplegen. Wellicht wordt de grootste uitdaging gevormd door het streven naar een organisatieverandering die toelaat om de basisfuncties van een cultureel-erfgoedorganisatie te verzoenen met de maatschappelijke uitdagingen. In die zin zijn het verzamelen en inventariseren, het bestuderen en ontsluiten van cultureel erfgoed niet tegenstrijdig met het betrekken en stimuleren van zeer diverse cultureel-erfgoedgemeenschappen.

Aanbevelingen voor erfgoedorganisaties

- Erfgoedorganisaties worden aangemoedigd om op basis van een organisatie- en omgevingsanalyse een invulling te geven aan 'migratie'. Op deze manier kunnen ze komen tot nieuwe invalshoeken en samenwerkingsverbanden op maat (context- en organisatiegebonden). Ze houden daarbij rekening met de lokale omgeving als vertrekpunt, de demografische realiteit en verwachtingen en hebben bijzondere aandacht voor de etnisch-culturele diversiteit. Organisaties zijn bereid om tijd en personeel te investeren in het opbouwen van relevante netwerken en samenwerkingsverbanden. Daaropvolgend maken organisaties enkele prioritaire keuzes en schrijven hun visie en planning in hun beleidsplan in. Het spanningsveld tussen de blik naar binnen (studie van de collectie en aandacht voor de basistaken) en de blik naar buiten (ten dienste stellen van erfgoedgemeenschappen) wordt zo opgeheven.
- Erfgoedorganisaties worden aangemoedigd om zelf initiatief te nemen en een engagementsverklaring interculturaliteit op hun maat in te vullen en te ondertekenen. Daarbij houden ze rekening met de verschillende aspecten van de organisatie: personeel, vrijwilligers en bestuur, participatie van erfgoedgemeenschappen en de ontwikkeling van een aanbod voor die gemeenschappen. De basistaken (verzamelen, inventariseren, studie en ontsluiting) staan

hier niet los van, maar kunnen ook een functie krijgen en ingepast worden. Op deze manier wordt de ganse organisatie doordrongen van het engagement en het belang van de relatie tussen migratie/interculturaliteit en erfgoed.

- Erfgoedorganisaties worden aangemoedigd om minstens één keer per jaar een samenwerking aan te gaan met een actor actief op het vlak van migratie of interculturaliteit.
- Erfgoedorganisaties worden aangemoedigd om samenwerking op te zoeken met organisaties uit andere sectoren en hun expertise en faciliteiten ter beschikking te stellen om een kwalitatieve omgang met erfgoed te stimuleren, het bewustzijn omtrent erfgoed te versterken en toegankelijkheid voor cultureel erfgoed te verhogen. In het bijzonder is samenwerking aangewezen met etnisch-culturele diverse gemeenschappen, inburgering, integratie en opbouwwerk.

Aanbevelingen voor het steunpunt FARO

- Het steunpunt voor de cultureel-erfgoedsector verkent mogelijke samenwerkingsverbanden tussen de cultureel-erfgoedsector en sectoren zoals de integratiesector en het opbouwwerk waar cultureel erfgoed eerder als middel wordt gebruikt. Aandacht gaat daarbij zowel naar het aspect verzamelen, inventariseren, studie als naar ontsluiting. Door samenwerking kan de drempel tot cultureel-erfgoedparticipatie worden verlaagd en erfgoedbewustzijn bij verschillende erfgoedgemeenschappen worden gestimuleerd. Het steunpunt traceert daarbij voorbeeldprojecten en deelt die met belanghebbenden. Het bekijkt welke de geschikte instrumenten kunnen zijn om organisaties of personen uit deze sectoren te sensibiliseren omtrent erfgoed (bijvoorbeeld 'erfgoedkit').
- Het steunpunt suggereert relevante kanalen of methodieken aan erfgoedorganisaties zoals diversiteitsscans om de positie van de eigen organisatie onder de loep te nemen. Daarnaast wordt aanbevolen dat het steunpunt, in samenwerking met de andere culturele sectoren en de Vlaamse overheid, een monitoring-instrument voorstelt waarin wordt nagegaan welke informatie en expertise aanwezig is en hoe vooruitgang kan worden gedetecteerd.
- Het steunpunt stimuleert het verwerven van expertise, het delen van ervaringen over werken met de thema's migratie of interculturaliteit door het organiseren van diverse bijeenkomsten. Dat kunnen werkbezoeken zijn, thematische collegagroepen, masterclasses, kennismakingsdagen met andere sectoren, een oplistings van relevante communicatiekanalen voor kansengroepen, enz. Het steunpunt onderzoekt de voor- en nadelen, alsook de mogelijkheden om een virtueel

en/of fysisch kennisnetwerk tot stand te brengen over het thema zodat zowel kleine als grote projecten, succesvolle maar ook minder succesvolle zaken verzameld kunnen worden ter inspiratie.

- Het steunpunt zal daarbij ook nagaan wat de mogelijkheden zijn om een kwalitatief meetinstrument te ontwikkelen waarmee processen in kaart kunnen worden gebracht. Het probleem is immers dat begrippen als interculturaliteit of migratie zeer complex zijn. Als van organisaties mag worden verwacht dat ze een gefundeerde keuze maken, dan moet het ook mogelijk worden om hun engagement en vooral de processen te kunnen meten.

Aanbevelingen voor de overheden (Vlaams, provinciaal, lokaal...)

- Van de overheden wordt verwacht dat, wanneer ze een thema als interculturaliteit of migratie als een criterium hanteren, ze dit duidelijk definiëren zodat er geen misinterpretaties mogelijk zijn. Het is aangewezen dat bij de toepassing van dit criterium rekening wordt gehouden met de locatie en de aard van de organisatie. Aan de overheden wordt gevraagd om bij de beoordelingen van organisaties rekening te houden zowel met de processen als met een differentiatie naargelang de geografische ligging en de aard van de organisatie (thematisch maar ook vrijwilligers/professioneel). Van de overheden wordt verwacht dat ze erfgoedorganisaties stimuleren in het behartigen van een thema migratie of interculturaliteit op hun maat (organisatie- en contextspecifiek).

- De overheden erkennen het belang van experimenten in verband met migratie (en interculturaliteit). Experimenten vormen een belangrijk deel van de werking en dienen om ervaringen en competenties te vergaren en zaken uit te testen zonder dat dit noodzakelijk tot een succesvol eindresultaat leidt. De overheden hebben daarbij vooral ook aandacht voor de processen.

- Aan alle overheden wordt gevraagd om intersectoraal samenwerken mogelijk te maken binnen de beoordeling van projecten en organisaties en bij de opzet van subsidie-systemen. Door samenwerking tussen diverse sectoren kunnen win-winverbanden ontstaan en wordt cultureel erfgoed niet alleen meer toegankelijk maar kan ook een rijker beeld ontstaan doordat meerdere erfgoedgemeenschappen kunnen worden bereikt. Daartoe is duidelijkheid nodig inzake het kunnen inzetten op samenwerking met andere sectoren en de financiering van de acties. In het bijzonder wordt gedacht aan het faciliteren van samenwerking binnen de beleidsdomeinen onderwijs, welzijn, inburgering en integratie.

Met dank aan alle gesprekspersonen: Karolien Akkermans, Bram Bogaerts, Lothar Casteleyn, Paul Catteeuw, Bambi Ceuppens, Piet Creve, Nancy Debacker, Dominiek Dendooven, Inge Geysen, Nele Goethals, Sarah Kaerts, Norah Karrouche, Daphne Maes, Peter Meeuwissen, Laure Messiaen, Jorijn Neyrinck, Fauzaya Talhaoui, Eva Van Hoye.

1 Katrijn D'hamers is stafmedewerkster culturele diversiteit, migratie en erfgoed bij FARO.

2 FEDERAAL PLANBUREAU, *Bevolkingsvooruitzichten 2007–2060*. Brussel, pp. 124–125.

3 FEDERAAL PLANBUREAU, *Bevolkingsvooruitzichten 2007–2060*. Brussel, pp. 111–114.

4 Demografische ontwikkelingen, rapport van de Studiedienst van de Vlaamse Regering. http://www.vlaanderen.be/sites/svr/Publicaties/Publicaties/omgeving/Hfdst_6.pdf.

5 Cultureel-erfgoeddecreet, Titel I, Art. 3, § 1.

6 Idem Titel I, Art. 2, 6°.

7 *Actieplan Interculturaliseren*, p. 10.

8 *Cultuurbeleidsnota 2009–2014*. Vlaams minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur Joke Schauvliege, p. 15.

9 CENTRUM VOOR INTERCULTUREEL MANAGEMENT EN INTERNATIONALE COMMUNICATIE (CIMIC), *Het Actieplan Interculturaliseren: Rewind and Fastforward. De effecten van het Actieplan Interculturaliseren van, voor en door Cultuur, Jeugdwerk en Sport*. Brussel, juni 2010, pp. 87–88, p. 104.

10 Idem.

11 'Dossier over erfgoed en migratie', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*. Brussel, 3 (2011) 1.

De eenzaamheid van de keeper

In het kader van het PRISMA-onderzoek heeft FARO een traject opgestart rond behoud en beheer van het roerend materieel erfgoed. De focus ligt daarbij op musea, archieven en erfgoedbibliotheken. Het onderzoek breidt zich ook dynamisch verder uit naar andere betrokkenen. Er wordt getracht om een doorsnede van het geheel van de collectiebeherende instellingen te onderzoeken om zo een gefundeerde analyse te kunnen maken.

De voorgaande paragraaf is in de tegenwoordige tijd geschreven, waaruit de attente lezer kan opmaken dat hier geen verslag volgt van een afgerond onderzoek. Daar is men bij het verschijnen van dit *faro*-nummer inderdaad nog niet aan toe. Uit de eerste voorlopige resultaten van een steekproefsgewijze bevraging van enkele landelijk erkende instellingen blijken situaties en problemen herkenbaar uit vorige onderzoeken van een decennium geleden. Deze kunnen dan ook als een nulmeting beschouwd worden. Toch zijn er gunstige evoluties waar te nemen, zowel binnen de erfgoedinstellingen zelf² als bij beleids-overheden en in het externe (opleidings)aanbod, drie hoekstenen waarover in de vermelde onderzoeken tal van verwachtingen en aanbevelingen werden geformuleerd.

VELDVERKENNING

Kort na het in voege treden van het Museumdecreet (1997) gaf de Vlaamse overheid onder de algemene noemer 'Beheer, conservatie en restauratie van museale collecties' drie onderzoeksprojecten in opdracht. Bedoeling was onder meer de situatie en de noden in kaart te brengen en aanbevelingen te formuleren. De onderzoeksprojecten waren gericht op respectievelijk de hedendaagse kunst in Vlaanderen, de archeologische collecties in museale context, en de toestand, het beheer en de conservatie van de technische collecties in de Vlaamse musea. Van elk onderzoek verscheen een uitgebreid rapport³ en werden de resultaten op druk bijgewoonde congressen gepresenteerd. In 2004 kreeg het toenmalige steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen van dezelfde overheid de opdracht tot het leveren van bouwstenen voor een masterplan voor behoud en beheer van het roerend materieel erfgoed. De oorspronkelijke bedoeling van het onderzoek was om na te gaan over welke gegevens met betrekking tot behoud en

beheer men op dat moment in Vlaanderen beschikte, wat de waarde was van deze gegevens en welke gegevens nog ontbraken. Dat allemaal met het oog op het vastleggen van een zgn. 'zero status'. De onderzoeker, Paul Lindemans, moest evenwel vaststellen dat het leveren van data met betrekking tot behoud en beheer van cultureel erfgoed, zowel – en vooral – bij de instellingen zelf als bij de verschillende overheden geen evidente zaak was. Cijfermateriaal was slechts gebrekkig beschikbaar en er waren te veel lacunes. Dat heeft er toe geleid dat in functie van het beoogde doel geopteerd werd voor een andere methode. Het uiteindelijke resultaat bestaat uit zeventien zeer concrete aanbevelingen en een voorstel van strategisch plan met het oog op het actief ontwikkelen van het behoud en beheer van het cultureel erfgoed.⁴

Tien jaar na de eerste onderzoeken werd een deelaspect van de conservatieactiviteiten binnen onze collectiebeherende instellingen grondiger tegen het licht gehouden: de aanwezigheid en de rol van conservatieateliers in musea, archieven en bewaarbibliotheken in Vlaanderen (2009).⁵

Wat leverden deze onderzoeken als globale resultaten op? In hoofdzaak was men het alvast eens over de overmatige prioriteit die in het verleden werd gegeven aan het verzamelen en presenteren van collecties en het investeren in tentoonstellingen, meer dan aan het bewaren ervan.⁶ Voor het archeologische veld: de druk van het opgravings- en bergingswerk primeerde vaak op een degelijke registratie en een eerste conserverende ingreep. Men constateerde dat er geen evenwicht bestond tussen deze publieke activiteiten en de noodzakelijke continue opvolging van de (conditie)registratie, het onderzoek en de materiële zorg voor de verzameling. Er was een correctie nodig in de balans van prioriteiten. Ook van de overheid werd verwacht dat ze zou aanzetten tot meer evenwicht in de waardeschaal (het toentertijd vigerende Museumdecreet maakte dit mogelijk). Gedwongen ad-hocwerking bracht conservatie enkel in verband met herstellende restauratie (actieve conservatie), een uitgebouwde en geïntegreerde visie en aanpak van de bewaartaken ontbrak veelal. Een blik op het museumveld leerde dat in 1999 in elk kader het beroepsprofiel van de *keeper*, de bewaarder van de materiële integriteit van de collectiestukken, kortom de

*Archiefmedewerkers en vrijwilligers tijdens een workshop archiefbewaring.
© Erfgoedcel Waasland*

*De museumbezoeker wordt permanent ingelicht over de restauratie van de Memlingschilderijen uit het KMSK Antwerpen.
© Leon Smets, FARO*

specialist preventieve conservatie of de restaurator⁷, zo goed als volledig ontbrak. Men stelde een tekort vast aan geschikte opleidingen voor de museummedewerkers en als er al restauratoren in dienst waren, bleken ze vaak te weinig op museale taken voorbereid en waren ze te zeer objectgericht en te weinig 'keeper', met een collectiebrede focus. Uit het archeologisch veld kwam de aanbeveling om aan de universiteiten, broedplaatsen voor mensen met leidinggevende functies in musea, een basisopleiding conservering te voorzien, met nadruk op eerstelijns- en preventieve conservering. Bij de technische collecties, goed voor een behoorlijk aandeel binnen het Vlaamse museumlandschap (er werden 175 musea met een representatief geheel aan technische collecties opgelijst) lagen de problemen hoofdzakelijk op het vlak van de registratie: een lage inventarisgraad (geschat op 37 %) en een in gebreke blijvende conservatie door een tekort aan kennis (theorie en praktijk) en

tijd. Vooral moest er dringend een oplossing gevonden worden voor nijpende depotproblemen zoals plaatstekort, slechte omgevingscondities en gebrekkige inrichting. Tien jaar geleden werden subsidies bij bouwen en verbouwen, het voorzien in gemeenschappelijke depots en een gegrond afstotingsbeleid als mogelijke oplossingen naar voren geschoven.

Depots. Het woord is gevallen. Vanaf 2002 verscheen binnen de beleidsvisie van provinciale overheden en stedelijke erfgoedcellen het thema van de overkoepelende regionale of centraliserende depotwerking op de agenda. Het moest een efficiënt en structureel antwoord bieden op de verzuchting van regionale en lokale musea, archeologische collecties en kerkfabrieken, die te weinig mogelijkheden en middelen hadden om een depotruimte naar hedendaagse normen uit te bouwen. Onderzoeksprojecten moesten de wenselijkheid en haalbaarheid van dit

De conservator/restaurator verifieert het conditierapport van een kostbaar handschrift bij gelegenheid van een internationale tentoonstelling. Foto: Bruno Vandermeulen, © KULeuven.

bovenlokaal depotaanbod in kaart brengen.⁸ Intentioneel kondigde het een grote doorbraak aan in het betere, meer professioneel beheren en bewaren van erfgoed. Geen tien jaar later hebben alle provincies depotconsulenten in stelling gebracht om de beleidsintenties, onderbouwd door het Vlaamse Cultureel-erfgoeddecreet, tot uitvoering te brengen.

Wat de rol van de *keeper* (behoudsverantwoordelijke), dan wel deze van de gespecialiseerde conservator/restaurator is of kan zijn binnen de erfgoedinstellingen, kwam uitvoerig aan bod in het reeds vermelde symposium 'Conservatie- en restauratieateliers in musea, archieven en bewaarbibliotheken' (2009). In tegenstelling tot in veel van de ons omringende landen zijn erfgoedinstellingen met een goed uitgebouwde eigen conservatie/restauratiefaciliteit in Vlaanderen erg zeldzaam. Meestal zijn dergelijke interne ateliers verbonden aan grote (kunst) musea, maar ook enkele archiefinstellingen en bibliotheken (zoals het Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis en de Universiteitsbibliotheek van Gent) hebben er resoluut op ingezet. Het is pas sinds een tiental jaren dat conservatie/restauratieateliers verbonden aan musea, archieven of erfgoedbibliotheken, een meer zichtbare en binnen de organisatie meer prominente rol zijn gaan spelen. Voordien speelde de activiteit van de conservator/restaurator in het museum

– meestal een eenzame enkeling – zich erg teruggetrokken en verstoken af, op zolders en in kelders, ver van het publiek en meestal ook ver van de top en het beleid van de instelling. Conservatie en restauratie werden uitgevoerd door mensen die vaak als lager technisch personeel waren ingeschaald, toen er nauwelijks of geen opleiding tot het beroep bestond. Het symposium maakte duidelijk dat dit beeld al enkele jaren was bijgesteld. Langzaam maar zeker vindt de conservatiedeskundige een plaats in het organogram, vooral nog te weinig tussen de hogere staffuncties, maar de expertise wordt gewaardeerd en beter ingeschaald, zij het mondjesmaat. Van de conservator/restaurator in dienst wordt verwacht dat hij/zij enerzijds gespecialiseerde behandelingen kan uitvoeren en anderzijds als *allround keeper* van de collecties opereert, dus een mooie mix van actieve en preventieve conservatie *multitaskend* naar best vermogen. Uit de symposiumdiscussies kwam naar voor dat preventieve conservering een expertise op zich is, die men in huis kan halen of kan opbouwen, maar alleszins een belangrijke taak is binnen de erfgoedinstelling. Dagelijkse zorg voor de collectie is nu eenmaal iets wat niet uitbesteed kan worden aan de privésector. Goed collectiebeheer veronderstelt dat men weet hoe een collectie in mekaar zit, dat de bewaarconditie ervan wordt gemonitord en opgevolgd; actieve conservering en restauratie vormen daarbinnen een onderdeel van het werkproces, en het eventueel uitbesteden van gespecialiseerde werken aan de privé moet eveneens in deze context kunnen passen. Voorwaarde is dat de eigen behoudsverantwoordelijke de volledige problematiek in het oog kan blijven houden. De functie van conservator/

De bewaringstoestand van een object bepaalt in belangrijke mate of het mag uitgeleend en getransporteerd worden. © Leon Smets, FARO.

restaurator zou binnen de organisatie een staffunctie moeten zijn, om vanuit dit gezichtspunt te kunnen meewerken aan het bewaar-, beheer- en collectiebeleid, m.a.w. aan het collectie-management. In realiteit worden de restauratoren van dienst de meeste tijd ingezet bij de organisatie van tijdelijke tentoonstellingen en bruikleenverkeer (registreren, inpakken, uitpakken, conditierapporten, koerieren), waardoor collectiebeheer, preventieve conserveringstaken en dringende conserveringsingrepen vaak in het gedrang komen.

UIT DE DUG-OUT

Hoewel de door veldbevraging en cijfermateriaal gestaafe onderzoeksresultaten uit het PRISMA-project vooralsnog niet zijn gerapporteerd, wijzen de tendensen wel op een gunstige evolutie over de laatste vijftien jaren, sinds de invoering van het Museumdecreet. De aandacht voor behoudstaken in de erfgoedsector is merklijk toegenomen, en in verschillende instellingen sterker dan voorheen geprofessionaliseerd. Ook de bewustwording van de noodzaak om te plaveien aan de goede weg naar een beter behoud en beheer groeit. Vanuit diverse overheidsniveaus is ingezet op een flankerend beleid dat structurele ontwikkelingen in en voor het veld moet mogelijk maken. Dat kan gaan van het financieren van een steunpunt en expertisecentra, het inzetten van consultants, materiaaluitlendingsdiensten, initiëren van onderzoek, ontwikkelen van depotfaciliteiten, aanbieden van vormingsinitiatieven, tot het verstrekken van subsidies op project- en structurele basis. Het aanbod aan opleidingen en aan professionele dienstverlening vanuit de privésector is aanzienlijk gegroeid. Van de erfgoedin-

stellingen zelf wordt verwacht dat ze over de plaats van beheer en behoud en van de medewerker(s) belast met deze taken in eigen huis, een visie ontwikkelen en dat ze consequent keuzes maken. Het ogenblik is aangebroken dat iedereen de *dug-out* verlaat en zich samen op het terrein begeeft om via de geschikte combinaties, de situatie verder gunstig te kunnen ontwikkelen. Steunpunt, expertisecentra, landelijk erkende erfgoedspelers, depotconsultanten, regionale depotinitiatieven, behoud- en conservatiespecifieke opleidingen ...: het potentieel is aanwezig om op het streefdoel af te gaan. Vraag en aanbod moeten elkaar vinden, het komt er op aan om zoveel als mogelijk de geboden kansen te benutten. Groot zijn de verwachtingen over de diverse depotformules, die provinciaal en lokaal in de steigers staan. Tegelijkertijd warmt de private sector zich op om zich als nieuwe spits op het depotterrein te profileren. In deze context heeft de Vlaamse Gemeenschap recent een onderzoek laten uitvoeren naar de mogelijkheden en verwachtingen ten aanzien van publiek-private samenwerking inzake het depotaanbod.⁹ Met het oog op deze mogelijke samenwerking met private partners is het ook hier van belang dat de conservatiegerichte expertise van de erfgoedinstellingen zelf in eigen huis sterk staat. Alleen moet elke instelling zelf beslissen in welke categorie ze wil spelen: in de basisregioenen, in deze van de betere praktijk, of in de *best practice*?

TRAINING

Het materiële beheer en de bewaring van erfgoedcollecties en archiefbestanden is een veelomvattende opdracht die continu aandacht vergt. Waagt men het er van weg te kijken, dan

*Samenwerking bij de presentatie van een kostbaar handschrift.
Foto: Bruno Vandermeulen, © KULeuven*

kunnen er dingen verkeerd gaan. De dagelijkse praktijk in een dynamische instelling stelt voortdurend eisen op behoudsvlak: toezicht op de fysieke conditie van objecten, controle en zo nodig bijsturen van de bewaaromgeving, aandacht voor veiligheidsaspecten, deskundige *object handling*, tot en met het uitvoeren van eventuele conservatie-ingrepen en, mits de deskundigheid in huis is, het uitbesteden en opvolgen van externe restauraties. Veel, uitdagend en divers, maar noodzakelijk. Wie de taak op zijn bord krijgt, is maar beter goed voorbereid. Daarom is een goed vormingsaanbod meer dan wenselijk. Goed staat hier niet enkel voor degelijk inhoudelijk en didactisch uitgewerkt, maar ook voor gedifferentieerd en op de specifieke praktijksituaties toegepast. Voor wie instaat voor behoudstaken en preventieve conservering enerzijds en voor het gespecialiseerde conservatie/restauratiewerk anderzijds, wordt de laatste jaren een steeds ruimere waaier aan opleidingen en vormingsinitiatieven aangeboden. Er zijn de hogeschoolopleidingen die gekwalificeerde conservatoren/restauratoren afleveren, veelal gespecialiseerd in een specifiek materiaal of een groep van materialen, en die nu ook nog veel meer collectiebreed gaan denken en werken. Recente vormen van trajectonderwijs moeten ervoor zorgen dat ook conservatoren/restauratoren met een ruimer profiel gevormd worden, en daardoor breder inzetbaar zijn in het werkveld. Anderzijds is er het postgraduaat Tentoonstelling en Beheer van Actuele

Kunst en sinds 2010 de basisopleiding Behoudsmedewerker erfgoed, gericht op iedereen die werkzaam is in de sector en instaat voor het behoud en beheer van het roerend erfgoed van zijn instelling.

Daarnaast is er een ruim aanbod aan vormingsinitiatieven, ingericht door diverse initiatiefnemers: steunpunt, expertisecentra, provinciale consultants, beroepsorganisaties, vormingscentra voor KMO's en – zeldzamer – landelijk erkende musea en archieven. De formules zijn divers: seminars, workshops, *in company*-training e.d., en de thema's zoveel mogelijk op de vraag en de reële dagelijkse praktijk afgestemd. Onder andere op de FARO-website vindt men het actuele overzicht van het vormingsaanbod. Maar ook nu weer ligt de beslissing bij elke erfgoedinstelling zelf om te bepalen in welke mate zij wil investeren in de ontwikkeling van de eigen knowhow op het vlak van behoudskennis en conservatiepraktijk.

DE A-PLOEG

*"The preservation of cultural objects is not a simple subject. There are no simple solutions and there will never be universal agreement. It is dangerous to assume that there could be."*¹⁰ Dit citaat van prof. Johnatan Asley-Smith, verbonden aan het departement Conservatie van het Londense Victoria and Albert Museum, heeft niet alleen betrekking op de behandeling van museumobjecten, maar wijst tegelijk op de complexiteit van het museumwerk zelf, in het bijzonder bij de besluitvorming inzake behouds- en conservatieaangelegenheden. Op verschillende domeinen van het museale werk moeten er regelmatig afwegingen en keuzes gemaakt worden. Het begint bij de

Een beschadigde boekband wordt klaargemaakt voor opberging.
© Leon Smets, FARO

beslissing over de verwerving van objecten, het kan gaan over infrastructurele ontwikkelingen, het overwegen van bruikleen-toezeggingen, het analyseren van mogelijke risico's, het bepalen van de collectienoden waaruit verstrekkende beslissingen kunnen voortkomen inzake nieuwe of betere faciliteiten ... Kortom, goed overwogen beleidskeuzes zowel als beslissingen van praktische aard die best met deskundigheid onderbouwd zijn. Hiervoor moet men kunnen steunen op de expertise in huis

en op een grondig inzicht in de aard, samenstelling en conditie van de objecten en van de collectie als geheel. Dit betekent niet alleen dat men, zoals reeds eerder aangehaald, degelijk geschoolde medewerkers in huis moet kunnen halen, maar dat men hen op het juiste stafniveau betreft bij de totstandkoming van dergelijke besluitvorming. En dit blijkt nog te weinig het geval. Ons waardevol erfgoed verdient duurzame oplossingen met meer middelen, meer tijd en een grotere inzet van expertise.

- 1 Leon Smets en Griet Kockelkoren zijn stafmedewerkers behoud & beheer bij FARO vzw.
- 2 Het *Cijferboek cultureel erfgoed 2010. Rapportage van de gegevensverzameling over het referentiejaar 2009* geeft enkele indicaties over het aantal actieve conservatiebehandelingen dat de respondenten – landelijk erkende of gesubsidieerde erfgoedorganisaties – uitvoerden in eigen huis of uitbesteedden aan externe dienstverleners. In 2009 werden er 5 659 conservatiebehandelingen genoteerd, maar deze zijn op het conto te schrijven van slechts een kleine groep organisaties. Voor het cijferboek werd tevens gepeild naar de beschikbare depotinfrastructuur en naar de bewaaromstandigheden van collectiestukken. Deze laatste blijken voor meer dan de helft van de respondenten aan de normen en condities voor optimale bewaring te voldoen, 34 % is matig tevreden en 13 % ontevreden over de bewaarcondities. Voorzichtigheid is echter geboden bij het interpreteren van dergelijke cijfers omdat het niet altijd duidelijk is met welke inzichten en maatstaven de respondenten hun oordeel hebben gevormd.
- 3 I. HENNEMAN & F. HUYLS, 'Hedendaagse kunst', in: *Beheer, conservatie en restauratie van museale collecties*, 1, Brussel, 1999; P. MONSIEUR, A. LIPPENS & L. BAUTERS, 'Archeologische collecties', in: *Beheer, conservatie en restauratie van museale collecties*, 2, Brussel, 1999; A. ELOV, 'Technische collecties', in *Beheer, conservatie en restauratie van museale collecties*, 3, Brussel, 2000.
- 4 P. LINDEMANS, *Bouwstenen voor een masterplan behoud en beheer roerend materieel erfgoed. Aanbevelingen en aanzet tot een masterplan*. Digitaal rapport, 2004, 68 pagina's.
- 5 Symposium 'Conservatie- en restauratieateliers in musea, archieven en bewaarbibliotheken in Vlaanderen: duivel-doet-al of centres of excellence?' georganiseerd door FARO op 7 december 2009 in Mechelen, Erfgoedcentrum Lamot. Verslag op aanvraag beschikbaar bij FARO.
- 6 Dit werd internationaal zo aangevoeld, getuige de uitspraak van Mikhail Piotrovsky, directeur van het Hermitage in Sint-Petersburg: *When it comes down to it, the main function of a museum is to preserve its Works of art, rather than show them regardless of the consequences*, geciteerd door Johnatan Asley-Smith, Risk Assessment for Object Conservation, Londen, 1999, p. 1.
- 7 Daar waar de betreffende onderzoeksrapporten gebruikmaken van de titel 'restaurator' in plaats van het nu gangbare 'conservator/restaurator', werd dit ook zo overgenomen in dit artikel.
- 8 De rapporten van de onderzoeken van respectievelijk de provincie Limburg en de steden Antwerpen, Gent en Brugge vindt u op de website van FARO: www.faronet.be/node/461.
- 9 *De huidige, mogelijke en wenselijke rol van de private sector bij investeringen in infrastructuur en uitbating van museumdepots in Vlaanderen*, onderzoeksrapport opgesteld door de Universiteit Antwerpen Management School, afdeling Cultuurmanagement (juli 2011).
- 10 J. ASLEY-SMITH, *Risk Assessment for Object Conservation*, Londen, 1999, p. 2.

Rewind & fast forward

→ Intergenerationeel werken in de erfgoedsector

Het generatiebegrip oefent een sterke aantrekkingskracht uit. In de pers wordt met de regelmaat van de klok een nieuwe generatie boven de doopvont gehouden, doorgaans in een poging om jongeren te karakteriseren.² De term 'millenniumgeneratie' is er een in een parade van termen die gebruikt worden om de 'jeugd van tegenwoordig' te typeren. Andere populaire categorisering van vandaag zijn: generatie y, generatie m, maar ook de einstein-generatie, dotcomgeneratie, de sms-generatie of de Homo Zappiens. Die populariteit van het generatiebegrip is helemaal geen nieuw fenomeen. Een kleine tien jaar geleden had iedereen de mond vol van de NoLogo-generatie, de trendy lefties of generatie BoBo (bourgeois bohémien). De jaren 1990 waren dan weer de jaren van generatie x. En wie vlak na de Tweede Wereldoorlog is geboren, wordt nog steeds beschouwd als een lid van de babyboom- of de protestgeneratie.

Dergelijke categorisering zijn heel erg duidelijk en inspireren vandaag vooral trendwatchers tot allerhande leuk gevonden stijlbloempjes. Maar tegelijk kunnen heel wat kanttekeningen worden gemaakt bij een doorgetrokken categorisering in leeftijden. Per slot van rekening is leeftijd maar één aspect van iemands identiteit. De breuklijn tussen laag- en hooggeschoold bijvoorbeeld is veel ingrijpender dan de verschillen tussen jongeren en volwassenen.³

Intergenerationeel werken zien we als een andere manier om met generaties om te gaan, om leeftijdsstereotypingen te doorbreken, en tegelijk om meer interactie tussen diverse generaties mogelijk te maken. Intergenerationeel werken is niet nieuw en helemaal geen 'uitvinding' van ons. Vandaag zetten almaal meer beleidsmakers en organisaties intergenerationeel werken bovenaan hun agenda. Zeker binnen het buurtwerk, maar ook binnen het jeugdwerk, de sociaal-artistieke praktijk, de zorgsector en het sociaal-cultureel werk krijgt intergenerationeel werken enorm veel aandacht. Ook op het internationale niveau staat het thema volop in de belangstelling. Zo wordt 2012 het Europees jaar van de Intergenerationele Solidariteit.⁴

Daarnaast voelen we ons vanuit de erfgoedpraktijk – als zorgers

voor cultureel erfgoed dat van generatie op generatie wordt overgedragen – intuïtief erg aangesproken door het thema intergenerationaliteit. De link lijkt evident. Tot nog toe ontbrak echter iedere uitdieping van het thema in functie van de erfgoedpraktijk.

In het kader van het PRISMA-project heeft FARO een rapport gepubliceerd over intergenerationeel werken in de erfgoedsector.⁵ De voornaamste bevindingen uit dit rapport geven we weer in dit artikel. Meer bepaald staan we stil bij wat intergenerationeel werken kan betekenen in de cultureel-erfgoedsector. Waar komt het begrip vandaan? Waarom staat intergenerationeel werken vandaag zo in de belangstelling? En waarin schuilen precies de kansen voor cultureel-erfgoedorganisaties?

HET GENERATIEBEGRIJF

Generatie is zo'n begrip waarvan iedereen wel een idee heeft wat het betekent, maar waarvan een definitie niet zo gemakkelijk is. In het taalgebruik kan de term 'generatie' twee betekenissen dragen. Zo kan generatie een genealogische betekenis hebben. Generaties verwijzen dan naar de opeenvolgende leeftijdsgroepen: kinderen, ouders en grootouders. In sociologische zin betekent een generatie een cohort: een groep mensen die in eenzelfde periode geboren zijn, die dezelfde historische gebeurtenissen en veranderingen op dezelfde leeftijd ondergaan en daarom ook eenzelfde waardepatroon zouden koesteren. Deze sociologische benadering van het begrip generatie is wellicht de meest gekende. Maar tegelijk roept ze, vooral bij pedagogen, heel wat bedenkingen op. Zoals hierboven vermeld, is leeftijd maar een aspect van iemands identiteit. Bovendien, en vooral, is onze samenleving meer dan een opeenstapeling van generaties die elkaar opvolgen. Ze is precies gevormd door de groei en kruising van al die generaties samen. Intergenerationeel werken komt erop neer dat we afstappen van de eenduidige, maar daarom ook wat beperkende, benadering van een generatie als een cohort. Bij intergenerationeel werken draait het om de interactie, dialoog en constante wisselwerking tussen opeenvolgende leeftijdsgroepen.

WAAROM STAAT INTERGENERATIONEEL WERKEN VANDAAG IN DE BELANGSTELLING?

De verhoudingen tussen de leeftijdsgroepen zijn op dit moment sterk aan het veranderen. Vanuit pedagogisch oogpunt was het vroeger vanzelfsprekend dat volwassenen hun kennis en ervaring doorgaven aan de jongeren, in het kader van cultuur- en/of socialisatieprocessen. Vandaag hebben vele jongeren zoveel toegang tot informatie, mogelijkheden en techniek, dat het minder vanzelfsprekend is om (groot)ouders op te volgen in waarden en normen, beroep, opleiding enz. Kinderen en ouderen delen niet meer hetzelfde toekomstperspectief. Bovendien heeft het informatie- en communicatietijdperk de verhoudingen tussen jongeren en ouderen op een aantal domeinen omgekeerd: vele jongeren kunnen ouderen nog wat bijleren. Volwassenen van hun kant worden gestimuleerd om levenslang (bij) te leren.

Ook op familiaal vlak zijn er verschillende zaken aan het verschuiven. Door de toenemende levensverwachting krijgen we een sterke uitbreiding van het aantal generaties dat met elkaar samenleeft. Van een *driegeneratiemodel* zijn we vandaag geëvolueerd naar een *vieregeneratiemodel*. Ook verliezen stereotype opvattingen over ouderen vandaag hun zeggingskracht: het beeld van de senior die achter de geraniums rustig zijn oude dag uitzit, strookt al lang niet meer met de realiteit. Almaar meer ouderen, vooral de jongsenioren, genieten volop van het leven en willen actief participeren aan de samenleving.

WAT KAN INTERGENERATIONEEL WERKEN BETEKENEN?

De zich wijzigende verhoudingen tussen leeftijdsgroepen verklaren waarom intergenerationeel werken vandaag onder de aandacht is gekomen. Binnen het intergenerationeel werken zijn er drie verschillende benaderingen, die elk hun eigen

klemtonen leggen en vaak ook in verschillende sectoren worden gebruikt.

Het was de Nederlandse gerontoloog Kees Penninx die het begrip 'intergenerationeel werken' lanceerde in Vlaanderen en Nederland. Het intergenerationeel werken paste hij vooral toe op het buurtwerk. Hij definieerde intergenerationele (buurt) ontwikkeling als een proces waarbij op doelgerichte en samenhangende wijze ontwikkelingskansen van kinderen, jongeren en ouderen worden vergroot en de sociale infrastructuur in een gebied wordt versterkt.⁶ In concreto betekent dit dat in een wijk of buurt initiatieven worden opgezet waarbij mensen van verschillende leeftijden elkaar ontmoeten, hun kennis en ervaringen met elkaar uitwisselen, elkaar diensten bewijzen of samen opkomen voor een gemeenschappelijk belang. Het doel van die initiatieven is dat de betrokkenen elkaar beter leren kennen, respect krijgen voor elkaar en zo de leefbaarheid van de buurt wordt versterkt.

In België wordt intergenerationeel werken vooral in verband gebracht met intergenerationele solidariteit. Intergenerationele solidariteit kan heel verschillend worden ingevuld, maar grofweg komt het erop neer dat men meer begrip en respect tussen verschillende generaties wil stimuleren. Vooral de Koning Boudewijnstichting heeft een belangrijke rol gespeeld in dit discours.⁷ Via allerlei oproepen heeft zij tussen 2006 en 2008 een enorme stimulans gegeven aan allerlei projecten met als doel het oplossen van verdeeldheid in de samenleving en het promoten van begrip en respect tussen verschillende generaties. Die projecten bleken heel divers te zijn. Bijvoorbeeld: jongeren leren ouderen werken met de computer, ouderen geven in een klas een uiteenzetting over hun eigen jeugdjaren, hangjongeren koken voor rusthuisbewoners of verschillende leeftijdsgroepen worden geconsulteerd bij de heraanleg van een plein.

Deze projecten blijken in de praktijk nauw aan te sluiten bij het intergenerationele buurtwerk van Kees Penninx. De twee benaderingen hebben met elkaar gemeen dat ze intergenerationeel werken conceptualiseren als een manier om samenhang, solidariteit en duurzaamheid in de samenleving te bevorderen. Het verschil zit vooral in de reikwijdte van de projecten. De initiatieven vanuit de Koning Boudewijnstichting beperkten zich niet altijd tot één wijk of buurt, wat bij intergenerationeel buurtwerk natuurlijk wel het geval is.

In 2008 hebben de Vlaamse agoge Griet Verschelden en de Nederlandse sociaal wetenschapper Hans van Ewijk een kritisch essay geschreven over intergenerationeel werken in Vlaanderen en Nederland. Mede als reactie op het discours over intergenerationele solidariteit en het intergenerationeel buurtwerk schuiven zij een andere, sociaal-culturele, benadering naar voren.⁸ In deze sociaal-culturele benadering betekent intergenerationeel werken dat je (tijdelijke) ontmoetingen creëert

SHOWROOM ZB. © tapis plein.

tussen mensen en zo dialoog, samenwerking en samenspel bevordert. Door die ontmoetingen komen de betrokkenen in aanraking met waardepatronen en normen van anderen en kan zo de eigen handelingsbekwaamheid vergroot worden.

Ontmoeting, dialoog en de uitwisseling van waardepatronen ... met deze ingrediënten lijkt de sociaal-culturele benadering heel erg op de twee bovenstaande benaderingen van intergenerationeel werken. Toch zijn er enkele belangrijke verschillen. De ontmoeting tussen verschillende leeftijdsgroepen kan uiteraard verrijkend zijn, zo stellen Verschelden en van Ewijk, maar het is niet aangewezen om jongeren en ouderen samen te brengen enkel en alleen omdat ze jong of oud zijn. Een sterk leeftijdsgerichte benadering heeft als risico dat het leeftijds criterium net heel erg wordt versterkt en zo bepaalde clichés over jongeren en ouderen misschien nog worden uitvergroot. Een ander verschilpunt is dat intergenerationele ontmoetingen volgens Verschelden en van Ewijk niet noodzakelijk moeten leiden tot een gemeenschappelijk belang of een betere samenleving, wat bij het buurtwerk en het discours over intergenerationele solidariteit vaak het geval is. In de sociaal-culturele benadering betekent intergenerationeel werken net dat je de verschillen aanvaardt. Intergenerationele praktijken zijn hier gericht op het bevorderen van de dialoog en discussie en het leren omgaan met zingeving- en waardepatronen van anderen.

Het is duidelijk dat deze sociaal-culturele benadering veel diffuser en complexer is dan de twee andere benaderingen. Tegelijk geloven we dat ze heel wat mogelijkheden biedt voor erfgoedwerkers. We komen hier in een volgende paragraaf nog op terug.

Een voorbeeld van een sociaal-culturele benadering is het project 'SHOWROOM ZB' dat in 2007 plaatsvond in de stationswijk van Zeebrugge. Dit is een buurt waar vele mensen dagelijks passeren, maar waar weinig contact optreedt tussen bewoners en voorbijgangers. Het project had tot doel daar verandering in te brengen. Kunstenaar Jacques Charlier daagde de buurt uit om huisgevels om te vormen tot etalages. tapis plein vzw nam de rol van coach op zich en zocht naar de passies van de bewoners. 130 buurtbewoners, zowel jong als oud, dachten en werkten mee. Via tal van straatacties, honderden individuele gesprekken en tientallen buurthappenings zette tapis plein vzw de dialoog op met de buurt. Net voor de zomer

werd het resultaat zichtbaar in de wijk: 130 monumentale lichtkasten werden aan evenveel huisgevels opgehangen. Voorbijgangers kregen zo een beeld van wat er achter de gevels schuilgaat en hierdoor keek de voorbijganger eens door het venster naar de bewoner in plaats van omgekeerd.⁹

'SHOWROOM ZB' genereerde contacten tussen allerhande leeftijdsgroepen en droeg zo bij tot meer onderlinge betrokkenheid. Toch noemde het zichzelf geen intergenerationeel project. Dit toont aan dat intergenerationele ontmoeting ook via een omweg kan worden bereikt; zonder dat het als expliciet uitgangspunt gesteld wordt of het in grote bewoordingen naar het publiek gecommuniceerd wordt.¹⁰ Intergenerationele contacten blijken heel vaak het krachtigst als ze niet te veel van bovenaf worden gedirigeerd.

WAAROM Zouden ERFGOEDWERKERS OP INTERGENERATIONEEL WERKEN KUNNEN INZETTEN?

Er zijn diverse redenen waarom erfgoedwerkers aandacht kunnen besteden aan intergenerationeel werken. De eerste blijkt uit voorgaande paragraaf: intergenerationeel werken is vandaag een belangrijk maatschappelijk thema. Erfgoedwerkers staan niet geïsoleerd in de samenleving. Erfgoed kan fungeren als hulpmiddel voor diverse sociale ontwikkelingen en bijgevolg ook een hefboom zijn om de intergenerationele ontmoeting te versterken. Zeker de sociaal-culturele benadering van Verschelden en van Ewijk biedt volgens ons heel wat handvatten voor erfgoedwerkers die – vanuit een bemiddeling- of makelaarsfunctie – oog hebben voor diversiteit en die traditionele doelgroepbenaderingen eens vanuit een andere bril willen en durven bekijken.

Maar er is meer. Erfgoedwerkers staan er misschien niet specifiek bij stil, maar het erfgoedbegrip en het generatiebegrip zijn sterk met elkaar verbonden. In vrijwel alle definities van erfgoed is er wel een verwijzing naar opeenvolgende (lees: genealogische) generaties. De UNESCO-conventie uit 2003 over immaterieel erfgoed definieert erfgoed als iets dat van generatie op generatie wordt overgedragen, waarbij groepen en gemeenschappen dit erfgoed overdragen als antwoord op hun omgeving.¹¹ Bij deze overdracht vindt een belangrijk socialisatieproces plaats. Van sommige cultuurvormen krijgen we van kindsbeen af te horen 'dit is cultuur met een kleine c', 'dit is kunst' en dit is 'kitsch'. Het is aan de volgende generaties om uit te maken wat zij met deze waarderingen zullen doen. Sommige zullen misschien zonder veel vragen worden overgenomen; andere cultuurvormen krijgen een andere betekenis, degraderen of worden opgewaardeerd.

Tijdens een 'Verhalen van Vroeger'-bijeenkomst werd mevrouw Repko (84) geïnterviewd door leerlingen van de derde klas VMBO over buurtwinkels van vroeger.
© Amsterdam Museum.

Intergenerationeel werken kan erfgoedwerkers helpen om die overdracht dynamischer en interactiever te maken. Het kan helpen om verschillende generaties met elkaar in dialoog te laten treden over de vraag waarom zij bepaalde cultuurvormen zo belangrijk vinden dat zij die willen koesteren en, vooral, om te duiden welke betekenissen en waardepatronen zij daarbij willen overdragen. De socioculturele benadering van Verschelden en van Ewijk kan daarom ook voor erfgoedwerkers perspectieven bieden. Bij deze auteurs draait intergenerationeel werken precies om de omgang met zingeving en betekenissen, met de waarden en normen van anderen. Op die manier kan de intergenerationele dialoog ook een leerervaring opleveren voor de betrokkenen.

LEVENSLANG EN LEVENSBREED LEREN

Tot nog toe spraken we over intergenerationeel werken, en dit vanuit het perspectief van de erfgoedorganisatie. Maar wat brengt dat intergenerationeel 'werken' teweeg bij de betrokkenen? Het antwoord is: een intergenerationeel leerproces. 'Leren' bedoelen we hier allerm minst in de traditionele kennisoverdrachtelijke zin, maar daarentegen in de meest brede zin: het gaat om iedere verandering die (onbewust) wordt teweeggebracht in iemands denkkader, in het handelen, in de houding of in waarden of overtuigingen ...

De meerwaarde van intergenerationele leerprocessen kunnen we goed zien tegen het licht van het levenslang en levensbreed leren. Dit thema staat vandaag hoog op de beleidsagenda van allerhande nationale overheden en internationale instanties. Levenslang leren zal meer resultaten afwerpen als dit zowel gebeurt in een formele, een niet-formele als een informele context.

Met **levenslang leren** wordt doorgaans het leren van individuen bedoeld, van bij de geboorte tot de laatste levensfase.

Met **levensbreed leren** bedoelen we het integreren van het formele (leerplicht onderwijs), het niet-formele (leren buiten de formele context van het onderwijs) en het informele leren (leren dat voortvloeit uit dagelijkse activiteiten in het gezin, onder vrienden, op het werk ...). Levenslang en levensbreed hangen uiteraard met elkaar samen en kunnen elkaar versterken.

Binnen dit levenslang en -breed leren is de intergenerationele component bijna altijd direct of indirect aanwezig. Het uitgangspunt van levenslang en levensbreed leren is precies dat alle leeftijdscategorieën worden gestimuleerd om te leren en te blijven leren, maar heel vaak wordt ook gesteld dat generaties van elkaar kunnen leren. We moeten, zoals zonet al beklemtoond, dit leren niet voorstellen als een vorm van zuivere overdracht van kennis waarbij de oudere generaties aan de jongeren leren hoe het moet zijn. Binnen de opvoedkunde is er vandaag veel aandacht voor leren als een sociaal-constructief proces. Dit betekent enerzijds dat leren wordt beschouwd als een cumulatief proces, waarbij de lerende telkens voortbouwt op de kennis en ervaringen die er al zijn. Anderzijds is leren een collaboratief proces: door contact, discussie ... met anderen komt men in aanraking met nieuwe kennis of vaardigheden.

De intergenerationele dialoog kan zo'n ervaringsgericht en interactief leerproces sterk stimuleren. Mensen van verschillende leeftijden hebben vaak verschillende interesses, waarden en behoeften. Door andere leeftijdsgroepen te ontmoeten en ermee in dialoog te treden, kunnen zij heel wat kennis en vaardigheden of bepaalde attitudes van elkaar leren en zo samen een leerproces doormaken.

INTERGENERATIONEEL WERKEN EN LEREN IN DE PRAKTIJK

Allemaal goed en wel, maar hoe kunnen erfgoedwerkers die principes nu in de praktijk toepassen? Laten we eerst kijken hoe intergenerationeel werken vandaag concreet wordt ingevuld in andere sectoren. Een veelgebruikte methodiek in het buurtwerk, de welzijnssector en de sociaal-artistieke praktijk is het herinneringsproject: ouderen delen hun herinneringen of hun kennis over het verleden met jongeren en vervolgens verwerken beide groepen deze verhalen in een concreet en tastbaar resultaat. Bijvoorbeeld: in 2009 hebben een rusthuis uit Vorst, het atheneum van Oudergem en de projectvereniging Entr'Agés de handen in elkaar geslagen voor een theaterstuk met ouderen. Hiervoor interviewden de jongeren ongeveer honderd oudere Brusselaars over hun jeugd en hun opvattingen over de jeugd van tegenwoordig. De resultaten van die interviews werden verwerkt in een theaterstuk, gebracht door enkele ouderen in kwestie en een klas van het atheneum.

De voorbije jaren zijn er tal van dergelijke herinneringsprojecten geweest, waarbij de herinneringen en ervaringen van ouderen en jongeren werden verwerkt in een videodagboek, een tentoonstelling of een publicatie. Deze projecten blijken erg geschikt om een intergenerationele dialoog tot stand te brengen. Vele ouderen vertellen graag over vroeger omdat het ze goed doet dat er iemand naar hen luistert en belangstelling voor hun levensloop heeft. Voor de jongeren kan zo'n contact dan weer een intensieve leerervaring opleveren.

Het verleden kan voor hen zo een gezicht krijgen, het wordt tastbaar en kan hen helpen zich te realiseren dat het verleden niet altijd zo veraf is. De kennis die de jongeren zo opdoen, zal veel langer blijven dan wanneer ze die voor een examen zouden instuderen.¹²

Het delen en verwerken van herinneringen is natuurlijk een heel dankbaar uitgangspunt voor erfgoedwerkers die een intergenerationele werking willen uitbouwen. Toch kunnen er bij dergelijke herinneringsprojecten enkele valkuilen opduiken. Deze projecten hebben intergenerationaliteit als expliciet doel: ouderen en jongeren worden samengebracht omdat zij jong en oud zijn. Het leeftijds criterium wordt hier heel sterk uitvergroot, met als risico dat abstractie wordt gemaakt van andere identiteitskenmerken, wat uiteraard net niet de bedoeling is.¹³ Zo zien we dat bij dergelijke projecten vaak alleen de jongsten en de oudsten worden aangesproken. De midden generatie wordt vaak overgeslagen, terwijl ook volwassenen natuurlijk hun ervaringen en herinneringen kunnen delen met jongere of oudere leeftijdsgroepen. Daarbij komt nog dat erfgoedorganisaties de uitgangspunten van zo'n herinneringsproject niet altijd zomaar kunnen overnemen. Vaak gaat het om sociaal-artistische of welzijnsprojecten, waarbij het proces zeer belangrijk is. Het oprakelen, delen en bewerken van herinneringen is hier vaak slechts het instrument om mensen samen te brengen. Uiteraard kunnen ook erfgoedorganisaties procesgericht te werk gaan, maar het spreekt voor zich dat elk intergenerationeel initiatief een band moet hebben met de eigen missie en (erfgoed)werking.

Om deze redenen kan het, zeker voor erfgoedorganisaties, aangewezen zijn om eerst te vertrekken van een concrete situatie of thematiek en op basis daarvan een dialoog te faciliteren tussen verschillende leeftijdscategorieën. Een mooi voorbeeld is het tentoonstellingsproject 'Buurtwinkels' van het Amsterdam Museum (2011). 'Buurtwinkels' wilde de geschiedenis vertellen van de kleine middenstand in Amsterdam en ook de hedendaagse rol en functie van deze ondernemers belichten. Met dit project trad het Amsterdam Museum ook buiten de muren: in enkele wijken van de stad werden kleine tentoonstellingen op touw gezet. In deze buurtlocaties was telkens een presentatie te zien over het heden en verleden van de buurt en over de buurtwinkels in die omgeving. Tevens was er een programmering met een intergenerationele component. Er waren de 'verhalen-van-vroegerbijeenkomsten' waar scholieren en ouderen met elkaar in gesprek gingen over de buurt van vroeger en nu. Deze intergenerationele gesprekken leverden niet alleen extra informatie op over de buurtwinkels van vroeger en nu, ook vormden zij een mooie verdieping van het bestaande aanbod en verstevigden zo het maatschappelijke draagvlak voor het hele project.

Ouderen en jongeren kunnen ook samen een leerproces doormaken, waarbij volwassenen van kinderen leren en kinderen van volwassenen. Dit was het uitgangspunt van *De Grote Teletijdshow*, een spelconcept dat in 2008 werd ontwikkeld door GroepT voor *Nintendo We*.¹⁴ Het is de bedoeling dat kleinkinderen en grootouders dit spel samen spelen en vragen beantwoorden over idolen van vroeger en nu, over oude en nieuwe televisieprogramma's, over historische gebeurtenissen en hedendaagse trends. De jongeren leren met dit spel op speelse manier inzicht verwerven in de kennis van hun grootouders. Ouderen van hun kant krijgen een inzicht in de leefwereld van hun (klein)kinderen. Tegelijk ontwikkelen zij een aantal digicompetenties en krijgen ze een positievere attitude tegenover de digitale maatschappij. De deelnemers moeten in een bepaald onderdeel ook van elkaar raden welk antwoord ze zullen geven. Door op die manier met elkaar in interactie te gaan, wordt de leerervaring nog versterkt.

Aan dit spel ging een gebruikersgecentreerd ontwikkelingsproces vooraf. Dit wil zeggen dat kinderen en ouderen al van bij het begin betrokken werden in de ontwikkeling ervan. In een eerste fase hielden tien kinderen en ouderen gedurende één week een dagboek bij, waarin ze hun algemene interesses en interactie met technologie beschreven. Zo kon een beeld worden gevormd van het doelpubliek en hun interesses. Vervolgens werden tien sessies georganiseerd, waarbij tien duo's van een kind en een oudere elk een spelconcept bedachten waarin hun beider interesses verwerkt zaten. Die spelideeën werden dan verder uitgewerkt tot een spelconcept. Belangrijk was dat alle

leden van het ontwikkelingsteam deze sessies mee volgden en begeleidde: niet enkel de onderzoekers dus, maar ook ontwikkelaars en de vormgevers. Op die manier werden aan het team ook een aantal intergenerationale vaardigheden bijgebracht.

De ontwikkeling van zo'n computergame is natuurlijk erg hoog gegrepen. Toch kunnen de uitgangspunten van *De Grote Teletijdshow* ook relevant zijn voor erfgoedwerkers die een intergeneracioneel erfgoedproduct willen realiseren:

- ga in op de ervaring en leefwereld van alle betrokkenen, door bijvoorbeeld vragen te stellen over zowel historische gebeurtenissen als hedendaagse trends; door gebruiksvorwerpen van vroeger te confronteren met hedendaagse equivalenten; door te peilen hoe verschillende groepen een stuk erfgoed ervaren of beleven ...;
- het spel is een belangrijk product om een leerproces te vergemakkelijken: spelvormen ontwikkelen namelijk de aanpasbaarheid en de verbeelding, het creatief en probleemoplossend denken van kinderen én volwassenen;
- het spel stimuleert ook de onderlinge interactie: de deelnemers treden met elkaar in dialoog, discussiëren met elkaar, wat het leerproces nog versterkt;

- werk gedifferentieerd: zorg voor een mix aan soorten informatie, materialen en/of methodes die telkens andere inspanningen vragen van mensen en een beroep doen op verschillende soorten 'intelligenties' (visueel, verbaal, motorisch, muzikaal ...). Zo verhoog je de kans dat iedereen op een manier wordt aangesproken waar hij of zij zich comfortabel bij voelt;
- betrek je doelpubliek al van bij het begin bij de ontwikkeling van het product. Alleen zo kun je je ervan verzekeren dat het voldoende inspeelt op de ervaring en kennis van de verschillende leeftijdsgroepen.

REWIND & FAST FORWARD

Er zijn uiteraard nog vele andere mogelijkheden voor erfgoedwerkers om intergeneracioneel te werken. In het rapport *Rewind en Fast Forward* geven we nog een aantal insteken en praktijkvoorbeelden van hoe erfgoedwerkers in de openbare ruimte intergeneracioneel kunnen werken en hoe zij binnen een familiale context de intergeneracionele dialoog en wederzijdse beïnvloeding nog kunnen versterken. De mogelijkheden blijken enorm divers. Want samen dingen doen en beleven, samen leren en leren van elkaar, elkaar helpen en ondersteunen ... is van en voor alle leeftijden!

- 1 Hildegarde Van Genechten is stafmedewerkster erfgoedbemiddeling en aanspreekpunt voor publiekswerking en -bemiddeling en erfgoededucatie bij FARO vzw. Dr. Gregory Vercauteren is stafmedewerker lokaal cultureel-erfgoedbeleid bij FARO vzw.
- 2 A. VAN DEN BROEK, 'De verraderlijke charme van het begrip generatie', in: *Tijdschrift voor sociologie*, 2001 (4), pp. 329–330; H. VAN VLIET, *De Netgeneratie bestaat niet*, 2009, zie: http://crossmedialab.nl/files/De_Netgeneratie_bestaat_niet.pdf.
- 3 G. VERSCHULDEN & H. VAN EWIK, *Cultuur beleven tussen generaties*, 2008, zie: <http://igitur-archive.library.uu.nl/human/2010-0219-200137/UUindex.html>.
- 4 Zie: www.age-platform.eu/en/age-policy-work/solidarity-between-generations/latest-news/1231-2012-european-year-on-active-ageing-and-intergenerational-solidarity/.
- 5 H. VAN GENECHTEN & G. VERCAUTEREN, *Rewind & Fast forward. Intergeneracioneel werken in de cultureel-erfgoedsector. Onderzoeksrapport*. Brussel, FARO, 2011 (www.faronet.be).
- 6 K. PENNINX, *De buurt voor alle leeftijden. Intergeneracionele buurtontwikkeling in het kader van sociaal beleid*, Utrecht, NIZW, 1999.
- 7 *Een samenleving voor alle seizoenen. Relaties tussen generaties: een uitdaging*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2008.
- 8 G. VERSCHULDEN & H. VAN EWIK, *Cultuur beleven tussen generaties*, 2008, zie: www.cvn.be/samen/conferentie2009/salon6.asp.
- 9 TAPIS PLEIN VZW, project SHOWROOM ZB, zie: www.tapisplein.be/projectarchieef/showroom-zb.html.
- 10 TAPIS PLEIN VZW, *Van passies en kleine ontmoetingen. Bijlage bij het verslag van sessie 10 op de Dag van de Cultuureducatie 25/01/2011 in Vooruit – Gent*, zie: www.ond.vlaanderen.be/dce/verslagen2011/DCE_verslag_sessie10_bijlagen.pdf.
- 11 UNESCO-conventie betreffende de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed, 2003, artikel 2.
- 12 A. ZUSMAN, *Story Bridges. A Guide to conducting intergenerational oral history projects*, Walnut Creek, Left Coast Press, 2010, pp. 21–22.
- 13 G. VERSCHULDEN & H. VAN EWIK, *Cultuur beleven tussen generaties*, p. 11.
- 14 Zie: <http://wiki.groep.be/confluence/display/ET/Home>

Samen staan we sterk!

→ Op zoek naar een model voor netwerking tussen Vlaamse erfgoedorganisaties

Netwerken bekleden vandaag een belangrijke plaats in het cultureel-erfgoeddiscours. Dit heeft veel te maken met het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid, dat netwerken en expertisedeling een cruciale rol toebedeelt met het oog op een optimale cultureel-erfgoedzorg en -ontsluiting. Maar hoe loopt dat nu in de praktijk? Op welke manier netwerken Vlaamse erfgoedorganisaties en wat zijn daarbij de hoogtepunten en de valkuilen? In het kader van het PRISMA-project trok FARO tijd uit om met een aantal ervaringsdeskundigen² na te gaan welk model we kunnen hanteren om samenwerking in de erfgoedsector nog meer wind in de zeilen te geven.

In deze bijdrage bundelen we onze ervaringen. Eerst gaan we na wat een netwerk precies is en welke types van netwerken er nu eigenlijk in Vlaanderen bestaan. Daarna brengen we de voor- en nadelen van het netwerken in erfgoedland in kaart. Een derde alinea gaat na wat we kunnen opsteken uit internationale voorbeelden. Daarna schuiven we het model van Diane Zorich naar voren als inspiratiebron voor Vlaamse netwerkbouwers. Tot slot formuleren we zes uitdagingen voor netwerken anno 2020.

WHAT'S IN A NAME?

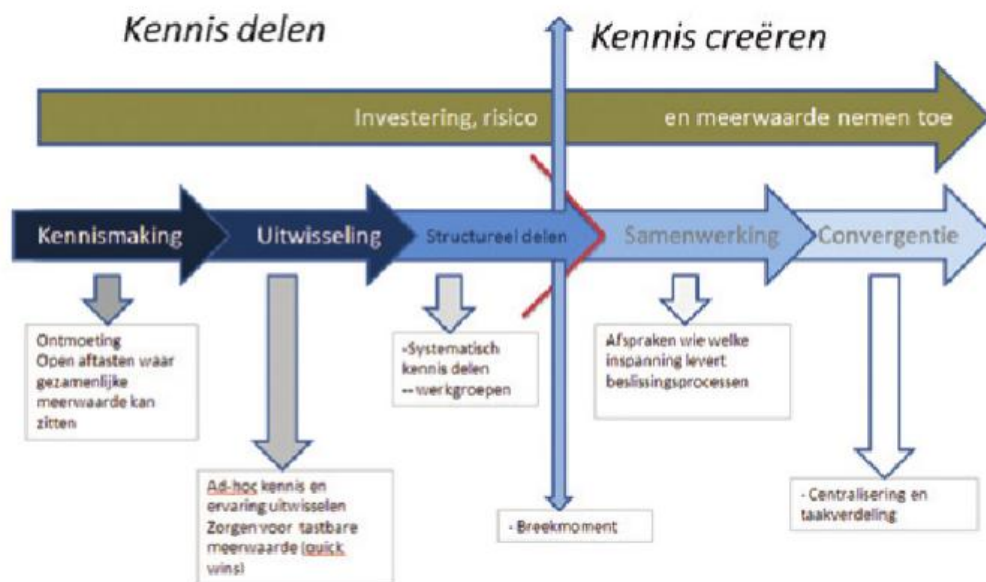
In de memorie van toelichting van het Cultureel-erfgoeddecreet (2008) lezen we dat de ontwikkeling van een netwerk van expertise een "noodzakelijke voorwaarde" is voor de uitbouw van een erfgoedbeleid. Wat verder lezen we bij de integrale erfgoedbenadering – een van de uitgangspunten van een hedendaagse erfgoedwerking – dat "deskundigheidsbevordering en kennisdeling door samenwerking binnen een netwerk van cultureel-erfgoedorganisaties en -actoren [...] een sleutelbegrip [is]".³ Het blijft overigens niet alleen bij ronkende verklaringen in beleidsteksten. In de beheersovereenkomsten van de cultureel-erfgoedconvenants, de expertisecentra, de landelijke koepels, het steunpunt en (samenwerkingsverbanden van) collectiebeherende organisaties lezen we dat deze zich daadwerkelijk actief moeten engageren in een netwerk met allerhande andere erfgoedorganisaties.

Allemaal goed en wel, maar wat is een netwerk nu precies? Toen we deze vraag voorlegden aan onze respondenten, kregen we erg gelijklopende antwoorden. Vrijwel iedereen maakte in zijn omschrijving gewag van onderlinge contacten of relaties. Dit komt trouwens goed overeen met wat er in de vakliteratuur over netwerken staat. Zo definiëren de meeste auteurs een netwerk als een patroon van onderlinge relaties en interacties tussen personen en organisaties.⁴

Elk interview begonnen we met de vraag: "Wat is volgens u een netwerk?" We citeren enkele antwoorden:

- "Het geheel van contacten die je onderhoudt en die je kan inzetten om doelstellingen te verwezenlijken en waaraan je zelf participeert om doelstellingen van anderen te verwezenlijken."
- "Een band tussen verschillende organisaties en personen ... waardoor er informatie wordt uitgewisseld of samengewerkt wordt aan een project."
- "Het leggen van contacten en het uitwisselen van gegevens."
- "Een cluster van organisaties en personen met wie je een link of een band hebt, waar je mee samenwerkt of goede contacten mee hebt."

In het ideale netwerk verlopen de relaties tussen de leden wederkerig, gelijkwaardig en vrijwillig. Wederkerig betekent dat een netwerk een meerwaarde moet opleveren voor alle betrokkenen. Gelijkwaardigheid komt erop neer dat alle partijen in principe een even belangrijke stem in de besluitvorming dragen. Netwerken zijn dus niet-hiërarchisch. De gelijkwaardigheid en de wederkerigheid verklaren ook waarom het engagement in een netwerk vrijwillig zou moeten verlopen. Wie verplicht wordt tot een netwerk toe te treden, zal er ook moeilijker een

Collaboration continuum D. Zorich.

meerwaarde uit kunnen (of willen) halen dan wie er vrijwillig tot toetreedt. Uiteraard zijn deze kenmerken ideaaltypisch en stellen we ook hier vaak een kloof tussen praktijk en theorie vast. Neem nu het vrijwillige karakter van zo'n netwerk. Ook in de cultureel-erfgoedsector gebeurt het dat organisaties zich verplicht voelen om tot een netwerk toe te treden, om zo hun werkingsubsidies te kunnen blijven ontvangen.

NETWERKEN, SAMENWERKEN EN MAKELAARDIJ

Netwerken en samenwerking zijn complementaire, maar geen identieke begrippen. Bij een samenwerking komt het erop neer dat de actoren streven naar een gezamenlijk product of traject. Binnen een netwerk zijn de relaties structureler en niet altijd zo resultaatgericht. Zij kunnen ook gewoon gericht zijn op het verzamelen van informatie of het delen van expertise. Vanzelfsprekend kan een samenwerking wel een belangrijk instrument zijn om een netwerk te vergroten of te versterken.

In het discours over netwerken valt vandaag meer en meer de term 'makelaardij'. Makelaardij is vooral een attitude, die kan helpen om de interactieprocessen binnen een netwerk te beheren en vlot te laten verlopen. Een makelaar brengt verschillende actoren met elkaar samen, faciliteert een open dialoog tussen de betrokkenen en stimuleert de onderlinge kruisbestuiving en wisselwerking. Makelaardij is nog een behoorlijk nieuw begrip in de erfgoedsector. Pas sinds het voorjaar van 2011 is het echt onder de aandacht gekomen met de publicatie *Makelaardij in erfgoed. Praktijk-kennis voor bruggebouwers*.⁵

IN ALLE SOORTEN EN MATEN

In de praktijk kunnen er grote verschillen zijn in de manier waarop een netwerk vorm krijgt. Uit onze bevraging bleek dat erfgoedwerkers en -organisaties zich bewegen in verschillende types van netwerken, die elkaar uiteraard kunnen overlappen.

Bijvoorbeeld:

- Een netwerk kan louter draaien op de uitwisseling van informatie, maar evengoed (of zelfs tegelijk) zijn gericht op de realisatie van een tastbaar en duidelijk van tevoren afgesproken doel. Dit laatste is het geval bij een samenwerking rond een erfgoedproject of een formeel samenwerkingsverband.
- Een archetypisch onderscheid is dat tussen formele netwerken – een samenwerkingsverband bijvoorbeeld – of informele, vaak sterk persoonsgebonden, netwerken. Uiteraard zijn informeel en formeel twee uitersten van een continuüm waartussen nog verschillende gradaties mogelijk zijn. De ene vorm hoeft de andere trouwens niet uit te sluiten. Binnen een formeel samenwerkingsverband bijvoorbeeld zijn de informele contacten levensbelangrijk. Wat er in de wandelgangen wordt afgesproken, is vaak belangrijker voor de besluitvorming dan wat er aan de vergadertafel wordt verkondigd.

Informeel	Formeel
Organisch groeien	Doelbewust opzetten
Geen lijn	Duidelijk doel
Vrijheid	Beslissingen – carcan
Spontaan	Strikte afspraken – artificieel?
Toevallige of ad-hocontmoetingen	Vaste werkgroepen, structuren en mandaten
Flexibel	Verstarring
Ontmoetingsplaats	Vergaderzaal
Wisselend perspectief	Centrale coördinatie en ondersteuning
Wandelgangen	Op papier
Open	Gesloten

Tabel: Algemeen onderscheid informeel en formeel.

- Andere types van netwerken zijn: inhoudelijke of expertisenetwerken (gebaseerd op verschillende contacten met binnen- en buitenlandse experts, universiteiten of onderzoeksinstituten); sociale netwerken (vandaag vooral gebruikt voor websites waarop gebruikers hun profiel kunnen linken met andere gebruikersprofielen)⁶; lokale, regionale, internationale netwerken ...

DE VOOR- EN NADELEN

Netwerken zijn vandaag niet (alleen) aan de orde in de cultureel-erfgoedsector omdat de Vlaamse Gemeenschap dit vraagt. De meeste erfgoedorganisaties zijn zelf overtuigd van de meerwaarde van een gezond netwerk. Uit de PRISMA-bevraging bleek dat erfgoedwerkers zich vandaag vooral om twee redenen kunnen engageren in een netwerk.

In de eerste plaats kan men via een netwerk behoorlijk gemakkelijk expertise binnenhalen. Of zoals een respondent stelde: "Het heeft geen zin om binnen elke organisatie alles zelf te willen doen, dat is dubbel werk". Het delen van expertise is vandaag heel belangrijk binnen de erfgoedsector. We staan er niet altijd bij stil, maar ook onze sector is een kennisindustrie waarbij kennis en vaardigheden de in- en output van heel wat activiteiten uitmaken. Het gevolg is dat er bij erfgoedorganisaties een grote rijkdom aan kennis aanwezig is, die door een netwerk snel kan worden uitgewisseld. Die kennisdeling kan trouwens ook nieuwe kennis genereren. Door informatie, ervaringen en ideeën met elkaar te vergelijken en tegen elkaar af te zetten, kunnen er immers nieuwe inzichten ontstaan.⁷

Een andere reden waarom erfgoedorganisaties in een netwerk stappen is dat ze op die manier sterker staan. Er spelen uiteraard allerhande efficiëntievoordelen mee, maar minstens even belangrijk is de macht van het getal. Wie spreekt namens vele monden, is overtuigender en staat dus sterker. "Als netwerk ben je ook met meer en kan men moeilijker aan je voorbijgaan", zo luidde het. Het spreekt voor zich dat dit voordeel vooral speelt bij de geformaliseerde samenwerkingsverbanden die meestal een duidelijk en van tevoren vastgelegd gemeenschappelijk doel voorstaan.

Uiteraard is het bij netwerken niet alleen rozengeur en maneschijn. Uit de bevraging bleek dat het engagement in een netwerk ook een aantal nadelen met zich meebrengt. Het belangrijkste nadeel volgens de respondenten is het verlies van autonomie. Dit speelt duidelijk mee bij een formeel netwerk met organisaties van een verschillend kaliber: "De groten moeten zich dan inhouden voor de kleintjes, en dat kan soms remmend werken."

Ook bij de informele netwerken stelt zich een zeker verlies van autonomie. Zeker tussen de landelijke erfgoedorganisaties is er vandaag een dicht en min of meer informeel netwerk van allerhande coördinatoren, directeurs, stafmedewerkers en consultants. Al deze erfgoedwerkers hebben in het verleden met elkaar samengewerkt, of toch al zeker met elkaar rond de (vergader)tafel gezeten, en zullen elkaar in de toekomst wellicht nog nodig hebben. Die grote onderlinge afhankelijkheid betekent ook dat erfgoedwerkers vandaag heel sterk rekening moeten houden met elkaars gevoeligheden en belangen. Het behoort vandaag tot de ongeschreven regels van het cultureel-erfgoedwerk: wie een vorming wil organiseren, een project

plant of een nieuwe doelgroep wil aanboren ... moet de reflex hebben om zich af te vragen wie daarbij zeker moet worden betrokken en dus ook bereid is om een stukje van de eigen handlingsvrijheid op te geven.

Dit proactief rekening houden met allerhande gevoeligheden en belangen vraagt uiteraard heel wat tijd en energie. Dit is het tweede grote nadeel van netwerken: "Het vraagt een investering, waarvan de resultaten pas na jaren zullen blijken", zo zei iemand. "En dan gaat het niet alleen om vergaderingen", zo stelde een andere respondent, "je moet ook energie spenderen aan sociale evenementen, recepties of boekvoorstellingen". Binnen de ene organisatie is zo'n engagement al gemakkelijker te verantwoorden dan binnen een andere. Soms kunnen hierbij heel praktische drempels opduiken. Dienstverplaatsingen bijvoorbeeld, voor een vergadering of een ontmoeting in Brussel, zijn zeker bij openbare diensten niet altijd vanzelfsprekend.

NETWERKEN IN BEELD

Hoe kun je meten of je netwerk goed zit? De meeste respondenten gaven aan wel aan te voelen of hun netwerk gezond is. Dit buikgevoel blijkt heel vaak te kloppen, maar geeft niet altijd een precies zicht op bepaalde knelpunten of zwakkere relaties binnen een netwerk. Bovendien is het voorsommige netwerkorganisaties belangrijk om duidelijk te kunnen aantonen dat hun werking leidt tot een performant(er) netwerk. Wie wil weten of zijn inspanningen resultaat hebben opgeleverd, kan zijn netwerk uittekenen in een netwerkkaart. Zo'n kaart kan helpen om de zwakkere of ontbrekende relaties in beeld te brengen. Op basis van die analyse kunnen vervolgens acties worden ondernomen om die relaties te versterken of om nieuwe relaties aan te gaan. Ook kan zo'n kaart fungeren als een visueel instrument om het belang van het eigen netwerk naar overheden of opdrachtgevers aan te tonen. Er bestaan verschillende manieren om zo'n kaart uit te tekenen, van een intuïtieve *mindmap* tot een wetenschappelijk verantwoorde (maar erg tijdsintensieve) netwerkanalyse. De voorbije jaren zijn er ook allerhande softwarepakketten ontwikkeld die kunnen helpen om het netwerk in kaart te brengen.⁸

INSPIRATIE UIT HET BUITENLAND

Vlaamse erfgoedorganisaties zien de meerwaarde van netwerken in, maar zijn zich ook bewust van de valkuilen die een nauwere samenwerking met zich meebrengt. Velen vragen zich af hoe we een stap vooruit kunnen zetten en onze netwerken net iets performanter kunnen maken. We besloten

Een delegatie uit Namibië en Malawi bezoekt en netwerkt met erfgoedorganisaties in Vlaanderen.
© FARO

om op zoek te gaan naar internationale inspiratiebronnen en kwamen uit bij een aantal projecten die bibliotheken, musea en archieven nauwer wilden laten samenwerken. Deze collectiebeheerders bundelen leek immers evident: het zijn bijna natuurlijke *partners in crime* omdat zij allemaal (historische) collecties beheren en ter beschikking willen stellen van een groot publiek. Maar loopt alles wel zo vlotjes? Hoog tijd om de internationale ervaring eens nader onder de loep te nemen en na te gaan wat we ervan kunnen opsteken.

We baseren ons hiervoor op vier projecten die in de jaren 2005–2008 de ervaringen van netwerken tussen collectiebeherende organisaties in kaart brachten. Zo onderzocht de IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) de hedendaagse trends m.b.t. de samenwerking tussen bibliotheken, archieven en musea. Het eindrapport brengt goede praktijken in kaart en bevat een heus stappenplan voor het opzetten van een goed samenwerkingsproject.⁹ In Europa ondernam Calimera (Cultural Applications: Local Institutions Mediating Electronic Resource Access) een gelijkaardig onderzoek, dat resulteerde in een website met *checklists* en andere *tools* om samenwerking tussen collectiebeherende instellingen te vergemakkelijken.¹⁰ In het Verenigd Koninkrijk bouwde de MLA (Museums, Libraries and Archives Council) jarenlang bruggen tussen collectiebeherende instellingen.¹¹ En dichterbij huis, in Nederland, bracht het project 'Cultuur in Context' van de Reinwardt Academie de mogelijkheden en valkuilen van een nauwere (digitale) netwerking in kaart.¹²

Een eerste vaststelling is dat nagenoeg alle internationale projecten primair publieksgericht zijn. Of het nu gaat om het ondersteunen van lokale gemeenschappen (*empowerment*), het promoten van levenslang leren of het realiseren van een vlotte digitale toegang tot informatie: de voornaamste motieven voor netwerking zijn altijd extern, op het publiek gericht. Zeer vaak gaan experimenten dan ook gepaard met een aanzienlijke ICT-component om databanken op te zetten, gedigitaliseerd materiaal ter beschikking te stellen en informatie te integreren. De meerwaarde die samenwerking kan creëren op andere domeinen, zoals bijvoorbeeld op het vlak van collectiebeheer, kwaliteitszorg of onderzoek, wordt veel minder in de verf gezet. De IFLA citeert wel een paar voorbeelden van organisaties die logistiek en faciliteiten delen, maar dat is toch vooral vanuit het perspectief dat het bezoekers ten goede komt. Alleen de MLA kende een duidelijk bredere scope naar ondersteuning op het vlak van eerder technische kennis die organi-

saties achter de schermen nodig hebben. Het Share-project, dat met het wegvallen van MLA-financiering de fakkel in Oost-Engeland overneemt, focust zeer sterk op het delen van kennis en vaardigheden over alle basisfuncties van musea.¹³

Een groot deel van de voorbeelden die de vier internationale bronnen ons citeren, betreft bovendien een lokale en regionale netwerking. Geografische nabijheid is een doorslaggevend element, de inhoud lijkt dus van minder belang te zijn. Toch kunnen ook inhoudelijke netwerken een aanzienlijke meerwaarde bieden. In het verleden ondersteunde de MLA bijvoorbeeld *Subject Specialist Networks*, die kennis en expertise over een bepaald thema wilden delen. Een van de vele voorbeelden daarvan is het Crime and Punishment Collections Network, die collectiebeheerders rond straf en misdaad samenbrengt. Onze eigen expertisecentra zouden ook dergelijke inhoudelijke netwerken moeten vormen.

Alle projecten geven wijze raad over het opzetten van netwerken. Zo pleiten ze voor een gezamenlijke visie of missie en heldere doelen voor een nauwere samenwerking. Duidelijk uitspellen van de meerwaarde helpt om intern en extern een draagvlak te vinden. En dat is nodig om mensen te motiveren om tijd en energie in het netwerk te stoppen. Het realiseren van kleine, zichtbare resultaten of *quick wins* is bijvoorbeeld een strategie die werkt, zo blijkt uit de praktijk, net als het investeren in een goede taakverdeling tussen de partners. En, natuurlijk, goed communiceren naar alle betrokkenen houdt het vuur brandend!

Maar ondanks deze praktische tips en positieve retoriek stootten alle netwerkprojecten wel op dezelfde barrière: de grote cultuurverschillen tussen bibliotheken, archieven en musea. Deze collectiebeherende organisaties kijken op een andere manier naar erfgoed en maken fundamenteel andere keuzes op het gebied van verzamelen, ontsluiten en inrichten van informatiesystemen. De verschillende sectoren hebben geen gedeeld vocabularium, maar elk een specifiek jargon dat moeilijk te overbruggen blijkt. Ook de werkprocessen zijn dermate anders dat het moeilijk is om overeenkomsten te zien. Cru gesteld: de archieven, musea en bibliotheken zitten opgesloten in hun eigen koker en begrijpen elkaars logica niet. Een netwerk dat die bastions op een productieve manier samenbrengt, is dus minder evident dan aanvankelijk gedacht.

THE SILOS OF THE LAMS: EEN MODEL VOOR VLAANDEREN?

Met een knipoog naar de filmgeschiedenis nam Diane Zorich de vaststellingen omtrent de verkokering van collectiebeherende organisaties als uitgangspunt. In een aantal concrete projecten ging ze na hoe ze de *Silos* van de LAMS (bibliotheken, musea en archieven) kon overbruggen en haar antwoord is in wezen simpel: hier is veel tijd en geduld voor nodig!¹⁴

LAAT DIT BOEKJE ALS EYEPENER OP STEUNTE IN DE RUG
DOORHEEN JE HELE ORGANISATIE CIRCULEREN!

Dat cultureel erfgoed mensen kan verbinden en gemeenschappen kan motiveren, weten we natuurlijk al lang. Maar hoe bouw je in de praktijk bruggen tussen erfgoed en de maatschappij? Hoe laat je mensen met heel veel verschillende invalshoeken samenwerken aan een dynamisch erfgoed? En in welke mate kunnen sociaal-agogische praktijken hierbij een inspiratiebron zijn?

MAKELAARDIJ IN ERFGOED PRAKTIJKKENNIS VOOR BRUGGENBOUWERS

In dit boekje vind je een scala aan stemmen uit de makelaarspraktijk, bijeengebracht rond een visietekst die het resultaat van de stadielag *Makelaardij in erfgoedland* vormde. Deze visietekst bezorgden we via de formule van een letteringbrief aan een aantal lezers van binnen en buiten het erfgoedveld. Hun reacties op de tekst en op elkaar hebben we gebundeld. Verder diepten we de makelaarspraktijk uit in een brede reeks interviews met medewerkers van verschillende musea, archieven, onderwijs, erfgoedcellen en -fora, cultuurbeleid, de sociaal-artistieke sector en kerstenans. En omdat makelen vooral een kwestie van doen is, brachten we ook vijftien inspirerende beelden samen.

Een opname van TARDYK, tegevoegd aan de ARKO, door TARDYK, tegevoegd aan de ARKO, door TARDYK, tegevoegd aan de ARKO.

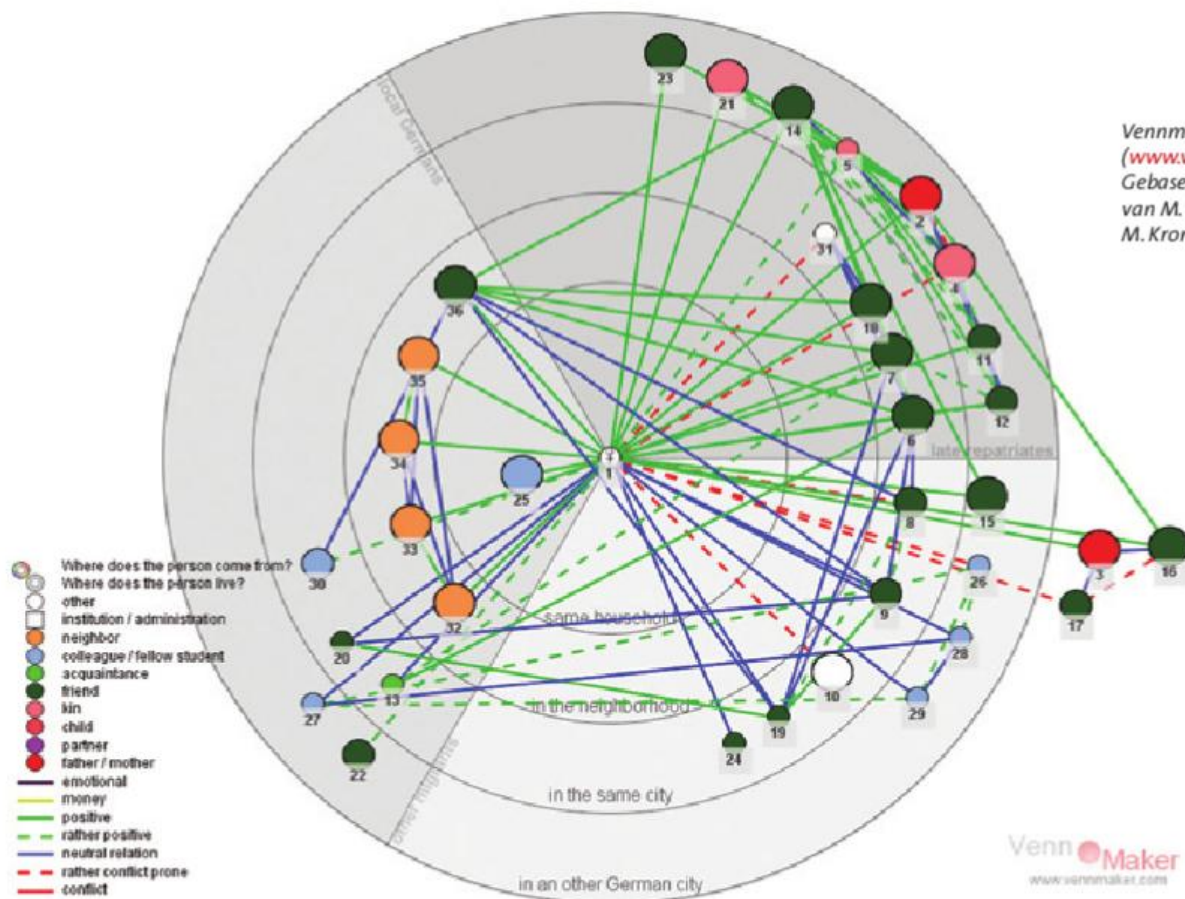
MAKELAARDIJ IN ERFGOED
PRAKTIJKKENNIS VOOR BRUGGENBOUWERS

De fout die netwerkers vaak maken is dat ze te veel in één keer willen. Nu is het volgens Zorich zeker een goed idee om te vertrekken vanuit een droom, vanuit een visie op wat er in een ideale wereld allemaal mogelijk zou zijn (als je problemen als uitgangspunt neemt, zullen de deelnemers immers sneller geneigd zijn om vooral te zeuren over wat er misloopt). Maar om die visie in de praktijk om te zetten, is het belangrijk om stapje voor stapje vooruit te gaan. Alleen op die manier kan vertrouwen groeien en zijn mensen bereid om verder te gaan dan ze eerst van plan waren. In dit kader spreekt Zorich van een *“Collaboration Continuum”*, dat graden van samenwerking uitzet op een lijn met een stijgende meerwaarde, een toenemende investering en een steeds groter risico. De samenwerking wordt ook steeds formeler. We vatten even samen:

- Ontmoeting: een open kennismaking, een eerste dialoog waarbij wordt nagegaan waar er mogelijke raakvlakken kunnen zitten. Heel vrijblijvend, maar niet te onderschatten om een veilige context te creëren.
- Uitwisseling: in deze stap wordt op ad-hocbasis kennis uitgewisseld om zo het potentieel te verkennen en kleine, maar tastbare voordelen te realiseren. Denk aan collegagroepen of *Communities of Practice* die niets beslissen, maar wel kennis en ervaringen bundelen.
- Structureel delen: in deze fase is er al voldoende vertrouwen opgebouwd om meer systematische kennis te delen door het uitbouwen van communicatietools en het opzetten van werkgroepen en projecten die het een en ander uittesten.
- Samenwerking: dan wordt het tijd om samen nieuwe kennis te creëren en te zoeken naar een grotere afstemming. De partners inspireren elkaar om samen innovatie te kunnen realiseren en afspraken te maken.

- Convergentie: in deze fase is het expertisenetwerk een onmisbaar deel geworden van de organisaties. Een geleidelijke groei dus naar expertise-uitwisseling waarbij constant nieuwe kennis gecreëerd wordt.

Alle fases in dit stappenplan zijn waardevol! Het is dus zeker niet altijd nodig of wenselijk om in de laatste fase uit te komen. Andersom is het wel noodzakelijk om telkens alle voorgaande fases te doorlopen en bijvoorbeeld tijd en ruimte te voorzien voor kennismaking en vrijblijvende kennisdeling. Daarbij moet de netwerkbouwer zich bewust zijn van een duidelijk breekpunt tussen 'structureel delen' en 'samenwerken'. Dit is immers de overgang van vrijwillige, nog wat informele samenwerking naar een structurele netwerking. Om dit hele continuüm te doorlopen, zijn er verschillende katalysatoren, die het een en ander vlotter kunnen laten draaien. Zo moet je vertrekken van een gedeelde visie en zijn er duidelijke mandaten nodig. De medewerkers van de organisaties moeten via verschillende wegen gestimuleerd worden om mee te werken, bijvoorbeeld door hen te belonen voor hun inzet. Een goed draaiend netwerk heeft bovendien een ankerplaats: een zichtbare kern, een coördinator of een aanspreekpunt. Uiteraard zijn technische en financiële middelen onontbeerlijk en moeten de medewerkers flexibel kunnen zijn. Externe druk van het doelpubliek, de overheid of andere organisaties kan ook helpen. Maar je komt er niet zonder *change agents*: mensen binnen de organisaties die hun collega's kunnen inspireren en motiveren om te veranderen. En uiteindelijk komt alles neer op één ding: vertrouwen! Als er geen vertrouwen is, kan er nooit een sterk netwerk ontstaan.

Vennmaker
(www.vennmaker.com).
Gebaseerd op gegevens
van M. Gamper &
M. Kronenwett, 2009.

Omdat we deze theorie verhelderend en inspirerend vonden voor het Vlaamse erfgoedveld, legden we het werk van Zorich voor aan de deelnemers van onze netwerkbevraging. Over het algemeen waren zij even enthousiast als wij over deze eenvoudige en herkenbare manier om naar netwerken te kijken. Iemand zei bijvoorbeeld: "Dat idee van *bottom-up* groeien van de samenwerking klopt zeker. Iets opleggen werkt niet, je moet inspraak geven."

Een ander meende: "Over het algemeen denk ik dat Zorich gelijk heeft als ze stelt dat je mensen de tijd moet geven om te groeien en te veranderen." Sommigen hadden de theorie al eens uitgetoetst en vertelden: "Toen ik de theorie van Zorich voor de eerste keer las, dacht ik "die vrouw bouwt veel te veel stappen in, dat moet sneller kunnen", nu heb ik in de praktijk gemerkt dat die verschillende stappen echt wel nodig zijn!"

Een theorie is natuurlijk maar een theorie en onze gesprekspartners vonden dan ook dat het mogelijk moest zijn hier creatief mee om te gaan: "We zien die opeenvolgende fasen niet als een lineair proces. Het is belangrijk om veel organisaties te verankeren in een netwerk, maar sommige zullen maar in de eerste fase blijven." Inderdaad, niet iedereen moet mee in een formele samenwerking, je kunt dus netwerken op verschillende niveaus tegelijkertijd. De conclusie luidde dan ook: "Het is wel interessant om dergelijke stappen af te bakken, al was het maar om te kunnen uitmaken en te verantwoorden in welke organisatie je energie en tijd wil stoppen voor een meer intensieve samenwerking. Het lijkt logischer dat je de eerste stap van ontmoeting met velen neemt, terwijl je maar met enkele actoren een performant netwerk kunt uitbouwen."

NETWERKEN ANNO 2020: ZES BELANGRIJKE UITDAGINGEN

Het PRISMA-onderzoek naar netwerking geeft ons een idee hoe Vlaamse erfgoedorganisaties vandaag denken over expertisdeling en samenwerking. Er gebeurt al zeer veel, maar er is zeker nog ruimte voor groei. Daarom vroegen we aan het einde van ons interview steeds wat de grote uitdagingen voor netwerken in de toekomst zijn. Dat leverde heel wat interessante suggesties op. We legden deze naast de doorbraken van het CultuurForum en kwamen zo tot een visie op een ideaal genetwerkte erfgoedsector anno 2020. Droomt u even mee?

Een strategische aanpak

In 2020 zetten cultureel-erfgoedorganisaties netwerking op een zeer bewuste wijze in. Zij hebben een duidelijke strategie over hoe ze hun netwerken willen uitbouwen en onderhouden en schakelen hiervoor ook de gepaste (digitale) *tools* in. Zij beseffen dat een breed en creatief opgevat netwerk innovatie oplevert en de omgang met erfgoed dynamisch houdt. Ze kunnen hiervoor hun eigen autoriteit loslaten en andere partijen de ruimte geven om hun interpretatie van en omgang met het erfgoed toe te laten.

Een hecht netwerk binnen de cultureel-erfgoedsector

Anno 2020 zijn verschillende types cultureel-erfgoedorganisaties op verschillende niveaus optimaal op elkaar ingespeeld. Dit betekent bijvoorbeeld dat ze vragen op een vlotte manier doorgeven aan de expert ter zake, en dat zowel dienstverlenende als collectiebeherende (musea, archieven, bewaarbibliotheken) organisaties makkelijk aanknopingspunten zien voor een tijdelijke of meer structurele samenwerking. Dit is

Van gedachten wisselen met collega's van andere erfgoedorganisaties leidt tot meer inspiratie voor Erfgoeddag. © FARO

mogelijk omdat de verschillende organisaties elkaars werking, profiel en logica goed kennen en respecteren. Bovendien zijn ze bereid kennis en expertise genereus met elkaar te delen. Waar er raakvlakken zijn, maken ze heldere afspraken. Zo bereikten erfgoedorganisaties bijvoorbeeld afstemming over depotwerking, het inschakelen van individuele experts in het Vlaamse erfgoedveld of over collectiemobiliteit.

Meerwaarde vanuit transsectorale netwerken

In het jaar 2020 zijn sectoroverschrijdende netwerken goed ingeburgerd en een bron van inspiratie voor de cultureel-erfgoedsector. Het begrip 'cultureel erfgoed' is op een motiveerende en begrijpelijke wijze vertaald naar andere sectoren. Cultureel-erfgoedorganisaties slagen erin hun jargon los te laten in sectoroverschrijdende gesprekken: met een open blik streven ze naar een gedeelde meerwaarde. Deze intersectorale netwerking is bovendien breed opgevat en betreft niet alleen de publieke sector. Erfgoedorganisaties hebben ook heel wat sterke linken met de private sector uitgebouwd. In navolging van het CultuurForum bestaan er Vlaamse netwerken rond cultuureducatie, rechtvaardige duurzaamheid en ecologisch burgerschap.

Internationale netwerken

Naast een transparant en goed draaiend erfgoednetwerk in Vlaanderen zijn erfgoedorganisaties anno 2020 ook vlot ingeschakeld in internationale netwerken en expertisedeling. Ontmoeting en uitwisseling met andere culturen geeft de eigen werking nieuwe impulsen. De Vlaamse culturele sector stelt zich genereus op ten opzichte van buitenlandse partners: dialoog, uitwisseling en disseminatie dragen ze hoog in het vaandel. Zij kunnen zo vlot inspelen op internationale ontwikkelingen om de eigen positie in Vlaanderen te versterken.

Dynamische en creatieve lokale netwerken

Erfgoedorganisaties slaan in 2020 ook actief de brug naar diverse lokale gemeenschappen. Als makelaars verbinden zij mensen met verschillende achtergronden. Hiervoor creëren zij open fora, ontmoetings- en vrijplaatsen. Dynamisch erfgoed is daarbij hun belangrijkste leidraad en iedereen krijgt de kans dit erfgoed mee vorm te geven. Zo zijn erfgoedorganisaties binnen een specifieke lokale context uitgegroeid tot knooppunten van cultuurbeleving, of – geïnspireerd door het CultuurForum – tot plekken van creatie en gemeenschapsvorming.

Steun van de overheid

Anno 2020 is goede netwerking een voorwaarde voor subsidiëring. Er zijn facilitators, coördinatoren en makelaars actief in het cultureel-erfgoedveld. Zij krijgen tijd en ruimte om nieuwe contacten op te zoeken, middelen om nieuwe ideeën te ontwikkelen, te experimenteren en te groeien naar een

optimale samenwerking. De overheid ondersteunt netwerking financieel en rekent organisaties niet af op concrete, vooraf bepaalde output, maar eerder op het proces dat werd doorlopen. Netwerken krijgen zo de kans om organisch en *bottom-up* te groeien en in te spelen op actuele ontwikkelingen en mogelijkheden.

EEN LEIDRAAD EN EEN VORMING

Op de Calimera-website staat te lezen: "*Cross-domain collaboration is the norm in Flanders at all levels*" en daarmee wordt Vlaanderen uitgeroepen tot een van de gidslanden als het op netwerking tussen erfgoedorganisaties aankomt.¹⁵ Ons onderzoek toonde aan dat er inderdaad al veel belangrijke stappen zijn gezet, dat de meerwaarde van netwerken wordt ingezien en dat organisaties zeker bereid zijn tijd en energie te investeren in netwerking. Onderweg kwamen deze organisaties echter ook valkuilen tegen, ontmoetten ze hindernissen en tegenslagen en soms bereikten ze niet het resultaat dat ze voor ogen hadden. Ons onderzoek wilde deze stand van zaken in kaart brengen en nagaan hoe we konden leren van internationale voorbeelden.

Het samenwerkingscontinuüm van Diane Zorich bleek tijdens ons netwerkonderzoek een echte *eyeopener*, zowel voor onszelf als voor de deelnemers aan ons onderzoek. Op basis van alle gesprekken die we gevoerd hebben en de internationale voorbeelden die we hebben bestudeerd, besloten we om vooral te investeren in een praktische leidraad die de theorie van Zorich aanpast aan de Vlaamse erfgoedpraktijk. We ontwikkelden een handleiding met vele praktische tips, *do's and don'ts*,

voorbeelden en *checklists*. Bij de leidraad hoort ook een workshop waar de deelnemers ervaringen kunnen delen en het een en ander kunnen uitproberen. We hopen hiermee de netwerkvorming in het Vlaamse erfgoedland een steuntje in de rug te geven. Want samen staan we toch sterker?

Workshop: Netwerken in de cultureel-erfgoedsector: vanuit de praktijk bekeken

6 december 2011, 10.00–16.30 uur (voor meer informatie, raadpleeg www.faronet.be/kalender).

Handleiding: *Netwerken in erfgoedland. Handleiding voor het weven van een prachtig web.*

De handleiding kan u vanaf het najaar downloaden via het dossier 'Organisatieontwikkeling en integrale kwaliteitszorg' op de FARO-website.¹⁶

- 1 Dr. Jacqueline van Leeuwen is stafmedewerkster kwaliteitszorg bij FARO vzw. Dr. Gregory Vercauteren is stafmedewerker lokaal cultureel-erfgoedbeleid bij FARO vzw.
- 2 Met dank aan: Sandro Claes; Fien Danniau en Liesbeth Neys (Instituut voor Publieksgeschiedenis); Mieke Deceuninck (Brusselse Museumraad); Ann Degeest en Raf De Mey (Erfgoedcel Aalst); Sofie De Ruysser, Vera De Boeck en Jef Vrelust (MAS); Koen de Scheemaeker (ADVN); Jan Klinckaert (CRKC); Stefanie Sfinopoulos (Erfgoedcel Tongeren); Paul Trio (KU Leuven); Willy Van de Vijver (Stadsarchief Mechelen); Eva Van Hoye; Rony Visser (PACKED vzw); Sofie Wilder (Tram 41); Eva Wuyts (Vlaamse Erfgoedbibliotheek).
- 3 Memorie van toelichting bij het Cultureel-erfgoeddecreet, 2008, p. 5 en p. 7.
- 4 Zie: E. VAN DER WERFF & N. HEIMERIKS, *Handleiding sociale netwerkanalyse*, www.gammasteunpunt.nl/netwerken.
- 5 *Makelaardij in erfgoed. Praktijkkennis voor bruggenbouwers*. Brussel: FARO – tapis plein – KATHO, 2011.
- 6 De term 'sociale netwerken' kan ook andere betekenissen hebben. In de wetenschappelijke netwerkanalyse wordt met sociale netwerken bedoeld op netwerken van personen en organisaties (om zo het verschil aan te duiden met bv. een computernetwerk). Sociale netwerken kunnen ook worden gebruikt als synoniem voor informele netwerken.
- 7 M. WEGGEMAN, *Inrichting en besturing van de kennisintensieve organisatie*. Schiedam, Scriptum Uitgeverij, 2000, pp. 79–92; J. HENDRICKX & A. SCHRAMME, 'Kennis delen is verdubbelen. Netwerking voor collectiebehoud en -beheer', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3(2010)1, p. 21.
- 8 Zie bijvoorbeeld: VennMaker (ontwikkeld als een laagdrempelige tool om een netwerk te visualiseren – www.vennmaker.com), Personalbrain (vooral geschikt om de expertise binnen een netwerk in kaart te brengen – www.thebrain.com) of UCINET (voor een grondige analyse van de kenmerken van het netwerk; www.analytictech.com/ucinet).
- 9 A. YARROW, B. CLUBB & J.-LYNN DEAPER, *Public Libraries, Archives and Museums: Trends in Collaboration and Cooperation*. IFLA, Den Haag, 2008 (te downloaden via <http://archive.ifla.org/VII/s8/pub/Profrep108.pdf>).
- 10 Zie: www.calimera.org/default.aspx.
- 11 Zie: www.mla.gov.uk/.
- 12 REINWARDT ACADEMIE, *Cultuur in context. Erfgoeddata in nieuwe samenhang*. Amsterdam, Reinwardt Academie, 2009.
- 13 Zie: www.mla.gov.uk/what/programmes/renaissance/regions/east_of_england/info_for_sector/SHARE.
- 14 D.M. ZORICH ET AL., *Beyond the Silos of the LAMs*. Online Computer Library Center, Dublin Ohio, 2008. Te downloaden via: www.oclc.org/research/news/2008-09-26.htm. In 2009 gaf Diane Zorich een gewaardeerde lezing bij FARO, haar presentatie vindt u via: <http://www.faronet.be/blogs/faro/beyond-the-silos-of-the-lams-diane-m-zorich-information-management-consultant>.
- 15 Zie: www.calimera.org/tool-kit/case3.htm.
- 16 Zie: www.faronet.be/dossier/organisatieontwikkeling-en-integrale-kwaliteitszorg/netwerken-in-de-erfgoedsector.

Verenigingsleven, vrijwilligerswerk en erfgoedbeleid

Vrijwilligerswerk kan rekenen op een stevige en warme belangstelling vanwege het beleid. Het Vlaams regeerakkoord omschrijft vrijwilligerswerk zelfs als een van de steunpilaren van onze samenleving.² En, voor wie het nog niet zou weten: 2011 is uitgeroepen tot het Europees Jaar van het Vrijwilligerswerk. Met dit initiatief wil de Europese Unie vrijwilligerswerk positief onder de aandacht brengen. Ook in de erfgoedsector wordt het belang van vrijwilligers algemeen erkend. Het discours focust zich vandaag vooral op de erfgoedverenigingen, maar uiteraard kan vrijwilligerswerk in onze sector nog vele andere vormen aannemen.

VERENIGD EN BEVRAAGD

Het belang van erfgoedverenigingen is nog maar eens aangetoond met de enquête erfgoedverenigingen die FARO in oktober 2011 heeft gepubliceerd. Deze verenigingen bewaren/borgen en ontsluiten heel wat documentair, archiverisch, museaal of immaterieel erfgoed dat anders wellicht verloren zou gaan. Zij slagen er ook nog steeds in, en daarin ligt misschien wel hun grootste kracht, om vele tienduizenden Vlamingen te overtuigen van het belang van dit erfgoed en te sensibiliseren om zich in te schakelen in een dynamische omgang ermee. Tegelijk blijkt dat ook erfgoedverenigingen het vandaag niet onder de markt hebben. Ze worstelen met een aantal specifieke noden, vooral als het gaat over de materiële

bewaring, de inventarisering en de digitalisering van collecties. Daarnaast zijn vrijwel alle erfgoedverenigingen vandaag op zoek naar nieuwe en jonge(re) bestuursleden.

Vrijwilligers helpen een krulbolbaan aanleggen. © COMEET.

Vrijwilligers zetten zich in voor de Roomanmolen in Sint-Pauwels (Sint-Gillis-Waas): molenaarskoppel Marc Vereecken en Jenny Piessens, geflankeerd door Anniek Elegheert van Erfgoedcel Waasland en Romain D'hollander, bestuurslid van de Heemkundige Kring De Kluize. © Erfgoedcel Waasland, Foto: Stefaan Van Hul.

VRIJWILLIGERSWERK: EEN HUIS MET VELE KAMERS

Het discours over vrijwilligerswerk in de erfgoedsector focust vandaag vooral op het verenigingsleven. De voorbije jaren zijn er diverse enquêtes geweest over de noden en behoeften bij erfgoedverenigingen; ook het ondersteuningsaanbod richt zich vooral op actieve leden en bestuursleden van heemkringen, genealogische verenigingen of andere erfgoedorganisaties die draaien op vrijwilligersinzet. Het hoeft niet gezegd dat vrijwilligerswerk ook heel andere vormen kan aannemen. Denk bijvoorbeeld aan alle vrijwilligers die werken in een professioneel museum of archief en daar mee instaan voor allerlei werkingsaspecten, van het bezoekersonthaal of het meewerken aan een inventarisatie- of ontsluitingsproject tot het uitvoeren van behoud- en beheerstaken. Verder zien we vandaag nog andere, meer diffuse vormen van vrijwillige inzet in de erfgoedsector. Het kan gaan om online vrijwilligerswerk, om ad-hocbuurt- of wijkcomités of om individuele experts die hun erfgoedkennis en/of -collectie voor de gemeenschap willen beschikbaar stellen. Het maatschappelijke belang van al deze vormen van vrijwillige inzet laat zich moeilijk becijferen, waardoor het in de perceptie van overheid en professionele actoren vooral gaat om verschijnselen in de marge. Maar vermoedelijk zullen zij de volgende jaren ook in Vlaanderen en zeker binnen het cultureel-erfgoedveld een bredere visibiliteit en erkenning krijgen.³

Deze andere vormen van vrijwilligerswerk zijn bij ons ook nog amper bestudeerd; ook het ondersteuningsaanbod voor vernieuwende vormen van vrijwillige inzet is veel minder sterk uitgebouwd dan voor het bekende terrein van het verenigingsleven. Zeker de meer occasionele of tijdelijke en dus diffusere vormen van vrijwillige inzet krijgen vandaag nauwelijks aandacht. Zo zijn nagenoeg alle subsidiereglementen voor vrijwilligersinitiatieven uitdrukkelijk bedoeld voor organisaties met een rechtsstatuut.⁴ Dit lijkt heel logisch, want openbare besturen willen zorgzaam omspringen met het gemeenschapsgeld en verwachten dus transparante verantwoordingsmanieren aan de kant van de begunstigde. Maar juist door dergelijke bepalingen kunnen nieuwe, alternatieve of minder gekende initiatieven niet of onvoldoende worden ondersteund of begeleid om verder uit te kristalliseren tot breed inzetbare vormen van hedendaags vrijwilligerswerk. Hier ligt nog een heel werkveld en een arsenaal aan formules open dat de volgende jaren vanuit FARO zal worden verkend.

1 Dr. Gregory Vercauteren is stafmedewerker lokaal cultureel-erfgoedbeleid bij FARO vzw.

2 DE VLAAMSE REGERING 2009–2014. *Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden. Voor een vernieuwende, duurzame, en warme samenleving*. Brussel, 2009, p.10.

3 G. VERCAUTEREN, 'Voorbij de grenzen van het vrijwilligerswerk ... over opstappende, virtuele en geleide vrijwilligers', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 2 (2009) 3, pp. 32–39.

4 Zie: FORUM VOOR AMATEURKUNSTEN, *Inspiratienota Lokaal subsidie- en ondersteuningsbeleid* (www.amateurkunsten.be/nieuws/detail/311).

Van resultaten naar resultanten

→ Hefbomen, ontwikkelingen en erfgoedbeleid in Vlaanderen (2000–2020)

In dit speciale nummer van faro | tijdschrift over cultureel erfgoed wordt een grote hoeveelheid resultaten van het PRISMA-onderzoek gepresenteerd en met u gedeeld. PRISMA is een van de belangrijkste projecten in het driejaren(beleids)plan en de beheersovereenkomst van FARO voor de periode 2009–2011. Het is onder leiding van projectcoördinator dr. Jeroen Walterus en met de hulp en inbreng van vele erfgoedactoren voorspoedig uitgevoerd. Het komt er nu op aan om al deze inspanningen effecten te laten sorteren, op korte en lange termijn. Het is de volgende jaren, in het bijzonder de volgende twee legislaturen, zowel op gemeentelijk, provinciaal als op Vlaams niveau zowel voor actoren in het erfgoedkrachtenveld als in het bijzonder ook voor beleidsmakers mogelijk om de verdere evolutie van het cultureel-erfgoedveld positief te beïnvloeden. Een resultante is hetgeen ontstaat uit het samenspel van verschillende krachten, invloeden en (f)actoren. Van resultaten naar resultanten: een uitdaging in de cultureel-erfgoedpraktijk en voor het erfgoedbeleid op alle niveaus ...

“On the one hand, heritage policy might be based on a relatively small, highly managed and publicly subsidised heritage based on traditional approaches such as national criteria, expert assessment, a concern with authenticity and fabric and selective designation (heritage as constraint, heritage as commodity). On the other hand is the new type of heritage that the Faro Convention promotes – a broad, living heritage aligned with sense of place, landscape, sustainability and comprehensiveness, and context, but which might not allow us to ‘keep’ everything physically. The first might be said to erect strong walls around a few places, the other to engage with social debates with the risks of loss as well as the potential for much bigger gains in relevance. The first is centred on things, the second on people. The first puts heritage into a protected place, the second places heritage in the economic mainstream.”²

“The weight of current assumptions, political agendas, national and pan-European guidance, and heritage policy

within heritage circles strongly favours the former, old fashioned and increasingly unaffordable approach. The Faro and Florence conventions are new, young voices that need amplification.”³

Op het ogenblik dat dit nummer verschijnt, oktober 2011, is het in het FARO-beleidsplan 2009–2011 voorgestelde PRISMA-project nog niet helemaal afgelopen. Sommige trajecten, zoals de onderzoekslijn rond archieven 2020, de cluster rond immaterieel cultureel erfgoed of het onderzoek naar noden en mogelijkheden van behoud en beheer in collectiebeherende instellingen lopen nog: daarover wordt later gerapporteerd. Dr. Alexander Vander Stichele licht in dit speciale nummer een eerste tipje van de sluier op van de resultaten van het bevolkingsonderzoek. Het mag duidelijk zijn dat er nog vele andere analyses mogelijk zijn en zullen worden uitgevoerd op basis van de zeer rijke dataset waarin in 2009–2010 werd geïnvesteerd. De online erfgoedkaart is een van de heel concrete resultaten waarmee organisaties en verenigingen in Vlaanderen, die zich met cultureel erfgoed inlaten, in kaart worden gebracht. Er hoeft geen tekening of rekening bij gemaakt te worden hoeveel inspanningen dit gekost heeft en hoeveel tijd en energie het zal kosten, van FARO en van vele honderden andere actoren in het veld om dit verder up-to-date proberen te houden. De sector kan dit instrument gebruiken en het is een module die ook van pas zal komen in het ICT-platform voor de borging van immaterieel cultureel erfgoed, zoals dat nu door het agentschap Kunsten en Erfgoed en het Departement CISM wordt voorbereid. Het is belangrijk en significant dat de onderliggende basisdatabank er is en dat actoren in het veld ze corrigeren, aanpassen en laten werken. In 2012 wordt nog een uitgebreid PRISMA-rapport gepresenteerd met beleidsaanbevelingen voor de huidige en toekomstige ministers van Cultuur, parlementsleden en dito Vlaamse regeringen en wordt vooral het bevolkingsonderzoek verder gevaloriseerd. Verder volgen in afgeleide publicaties vergelijkende analyses met soortgelijke onderzoeken in andere landen.

IN AFWACHTING

Het is verstandig de magere jaren in Vlaanderen voor wat betreft de mogelijkheden voor investeringen, kadervorming en omkadering in de cultureel-erfgoedsector op Vlaams niveau te gebruiken voor het analyseren van noden en behoeften, voor het op punt stellen van legitimatie en argumentatie en voor het goed nadenken en overleggen over de hefboomen, het potentieel en de kansen in de jaren dat het conjunctureel beter zal gaan. De tussentijd wordt goed gebruikt om na te denken hoe structureel vooruitgang kan gemaakt worden als een (toekomstige) Vlaamse regering zal beslissen om heel fors, toekomstgericht en met duurzame ontwikkeling als *leitmotiv* te investeren in (een 21^e-eeuwse omgang met) cultureel erfgoed. In dit nummer en in aanverwante onderzoeksrapporten wordt door dr. Jeroen Walterus met harde cijfers aangetoond dat deze voor het uitbreken van de financiële crisis in 2008 en in het meerjarige traject dat uitmondde in het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 in het vooruitzicht gestelde grote inhaalbeweging voor de nieuw samengestelde cultureel-erfgoedsector, er in Vlaanderen helaas nog niet gekomen is, zeker niet voor de instellingen op het Vlaamse niveau. Binnen het cultuurbudget zijn er nog altijd grote discrepanties tussen de relatieve hoogte van de financiering van of investering in de kunstensector of de sociaal-culturele sector enerzijds en de cultureel-erfgoedsector (in het bijzonder de musea, de erfgoedbibliotheken, archieven of de actoren rond volkscultuur en immaterieel erfgoed) anderzijds. Uitstel hoeft geen afstel te betekenen: steeds meer betrouwbare cijferreeksen en strategische informatie komen nu boven water om goede investeringen te plannen en de resultaten ervan op te volgen. De versnellingen in de loop van dit decennium verhogen is een reële optie voor beleidsmakers en in het bijzonder voor de Vlaamse overheid, die met al bij al bescheiden doch goed gemikte investeringen en empirisch gefundeerde strategische plannen een duurzaam verschil zou kunnen maken.

Naast de projecten met het PRISMA-label zijn door FARO en andere organisaties nog andere relevante trajecten uitgevoerd, die in of na 2011 worden opgeleverd en die mogen gecombineerd worden met de door PRISMA verzamelde resultaten. Zo wordt heel substantieel werk verricht rond digitalisering in de erfgoedsector, waarbij we hier heel in het bijzonder willen wijzen op het uitgebreide onderzoekstraject Archipel over de mogelijke duurzame digitale archiefinfrastructuur in Vlaanderen, met name voor diverse digitale en multimediale objecten.⁴ Het is niet ondenkbaar dat in deze grenszone van media, ontsluiting en erfgoed de volgende jaren op de site van de Waalse Krook (zie vooral het Vlaams Instituut voor Audiovisueel Archief) in Gent een doorbraak wordt gerealiseerd (in de eerste plaats ten gunste van de omroepen, heel in het bijzonder de VRT) die dit decennium zal tekenen. De trajecten die sinds

2010 worden afgelegd met steun van onder andere FARO rond auteursrechten moeten hier zeker ook vermeld worden.⁵ Naast specifiek puntje c van artikel 14, 'Cultureel erfgoed en de informatiemaatschappij', van de Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving (Faro, 2005), gaat het in al dit voorbereidings- en onderzoeksgeweld ook over de andere uitdagingen in dat bewuste artikel, dat lidstaten oproept het gebruik van digitale technologie te ontwikkelen om de toegang tot cultureel erfgoed en de voordelen die eruit voortvloeien te verhogen, door:

- a] initiatieven aan te moedigen die de kwaliteit van de inhoud versterken en de diversiteit van talen en culturen in de informatiemaatschappij proberen te verzekeren;
- b] internationaal compatibele standaarden te ondersteunen voor de studie, conservatie, versterking en de veiligheid van cultureel erfgoed, terwijl onwettige handel in culturele eigendommen bestreden wordt;
- c] te zoeken naar manieren om obstakels weg te werken in verband met toegang tot informatie over cultureel erfgoed, in het bijzonder voor educatieve doeleinden, terwijl intellectuele eigendomsrechten beschermd worden;
- d] te erkennen dat de creatie van digitale inhoud gerelateerd aan erfgoed niet de conservatie van het bestaande erfgoed in het gedrang zou mogen brengen.⁶

Rond de depotproblematiek in Vlaanderen liepen en lopen, zoals ook aangestipt wordt in de bijdrage van Griet Kockelkoren en Leon Smets, diverse onderzoekstrajecten die zeer relevant zijn voor de ontwikkelingen de volgende jaren. Goede oplossingen voor de depotproblematiek van musea, archieven en erfgoedbibliotheken kunnen als een hefboom werken, in het bijzonder voor een roerend-erfgoedplan Vlaanderen. Verder wijzen we ook op de door Flanders District of Creativity, Antwerp Management School en andere actoren in 2010 en 2011 aan de lopende band gemaakte rapporten over de zogenaamde creatieve industrieën in Vlaanderen. Na het opleveren van de eerste resultaten is gebleken dat het nodig is om een afzonderlijk, aanvullend traject op te zetten waarbij de specificiteit, de waarden en het potentieel van de (cultureel-) erfgoedsector in deze onderzoekspiste *au sérieux* worden genomen en ook serieus worden onderzocht.⁷ Er lopen onderzoeklijnen over de relaties tussen erfgoedzorg, toerisme en erfgoedtoerisme en trajecten rond de herdenking van de Eerste Wereldoorlog en de omgang met de Tweede Wereldoorlog (waaronder de Holocaust), die dit decennium met de herdenking van 1914–1918 bijzondere aandacht zullen krijgen.

COMPETENTIE EN KENNISECONOMIE

Heel speciaal wil ik wijzen op het traject 'Erfgoedgeleerden' dat vanaf 2009 loopt en dat in een comparatief perspectief volop

inzoomt op de (al dan niet reeds bestaande) gewenste erfgoedopleidingen in Vlaanderen, op competentieprofielen en op praktische kwesties zoals de organisatie van stages.⁸ In de loop van dit decennium zal dit op diverse opleidingsniveaus een voor de erfgoedsector cruciale kwestie worden. Denk alleen maar aan de verwachte introductie van de tweejarige masters, aan de inkanteling van opleidingen in de universiteit en aan allerlei cursustrajecten. Dit zijn belangrijke educatieve hefboomen om de volgende jaren een verschil te maken in processen van professionalisering. Slimme beleidsmakers zien onmiddellijk hoe ze de grote belangstelling en passie bij jongeren in Vlaanderen die kunstgeschiedenis, geschiedenis of antropologie willen studeren, kunnen beantwoorden en versterken door bruggen te slaan naar een erfgoedsector die niet alleen in culturele trajecten meerwaarden kan bieden en genereren, maar ook economisch, qua culturele diplomatie (*soft power*), sociaal, voor welzijn (denk aan programma's rond gerontologie of inburgering) voor meerwaarde zorgt. Hier kunnen grote win-win-situaties gecreëerd worden. In combinatie met een grote talentkennis zijn er kansen om museologen, archivariissen, etnologen, cultureel bemiddelaars of makelaars, erfgoedbibliothecarissen of e-erfgoedexperts op een boomende internationale markt op topniveau te lanceren. Maar dan moet men er wel een focus-investering en facilitering op loslaten, want momenteel is de onderwijs- en opleidingswereld niet klaar voor het realiseren van dit soort resulta(n)ten. Dergelijke initiatieven beantwoorden niet alleen aan kansen die door Vlaanderen in Actie (ViA 2020) in een verder globaliserende wereld werden geïdentificeerd. Ze spelen en werken ook actief in op ontwikkelingen in de kennis-economie. Artikel 13 van de Kaderconventie van Faro spelde het in 2005 al uit. Overheden zoals de Vlaamse zouden zich volgens de Raad van Europa moeten voornemen om:

- a] de inclusie van de cultureel-erfgoeddimensie te faciliteren op alle niveaus van het onderwijs, niet noodzakelijk alleen als een onderwerp van studie op zichzelf, maar ook als een vruchtbare bron voor studies over andere onderwerpen;
- b] de link te versterken tussen cultureel-erfgoedopvoeding en beroepstraining;
- c] interdisciplinair onderzoek naar cultureel erfgoed, erfgoedgemeenschappen, de omgeving en de onderlinge relaties tussen deze elementen aan te moedigen;
- d] continue professionele training en de uitwisseling van kennis en vaardigheden, zowel binnen als buiten het educatief systeem, aan te moedigen."

De (opleidings)markt zit vol gaten; wie die spreekwoordelijke gaten in de markt wil identificeren, hoeft niet ver te zoeken. In de bijdragen in dit nummer over het cijferboek, de musea, over behoud en beheer, enzovoort blijkt duidelijk dat er in Vlaanderen grote behoeftes aan competentiebevordering en

-versterking – '*capacity building*' – bestaan, die moeten aangepakt worden. Dit geldt *a fortiori* als men, bijvoorbeeld voor borgingsprogramma's rond immaterieel cultureel erfgoed in het kader van de UNESCO-conventie, internationaal zou willen opereren.

BETER MIKKEN

Tot de objectieven van het PRISMA-onderzoek behoort zeker ook het bijdragen tot het genereren en vervolgens goed gebruiken van betrouwbare cijfers, die nuttig zijn voor het kiezen van strategische en tactische doelen en bij het uitwerken van programma's. Een van de PRISMA-deeltrajecten focuste op het leggen van grondslagen voor een meer doorgedreven bezoekersregistratie, gekoppeld aan analyse, zowel op het niveau van instellingen als voor types instellingen of voor locaties. Hiervoor werd in het kader van het proces van een eerste cijferboek voor de cultureel-erfgoedsector een aanzet gegeven, maar het mag duidelijk zijn dat dit nu breed moet worden toegepast. De gegevens die de kwalitatieve en kwantitatieve PRISMA-trajecten hebben opgeleverd kunnen cultureel-erfgoedinstellingen en -verenigingen helpen om beter te mikken bij het bepalen en bereiken van doelgroepen, potentiële partners en geïnteresseerden. Met spanning kan worden uitgekeken naar de interesseprofielen en strategische instrumenten die vanaf nu kunnen geconstrueerd worden op basis van het PRISMA-bevolkingsonderzoek waarover Alexander Vander Stichele in dit nummer voor het eerst rapporteert. Het zal actoren in de sector toelaten marketing- en andere campagnes beter af te stemmen. Dat het verstandig kan zijn de volgende jaren te investeren in een landelijke campagne rond genealogisch onderzoek en die bestaande (infra)structuur te versterken en aan te vullen, is een conclusie die uit het bevolkingsonderzoek kan getrokken worden. Ik wijs ook op het in een afzonderlijke publicatie gepresenteerde erfgoed-(vrijwilligers)verenigingsonderzoek, waaruit blijkt dat het eventueel verwachte aanslaan van de motor door de vergrijzing en met name de pensionering van de babyboomgeneratie voorlopig uitblijft, ook al houdt het verenigingsveld relatief stand.⁹ Het in, via en voor de cultureel-erfgoedsector verzilveren van de vergrijzing zal niet automatisch gebeuren, mede wegens de grote concurrentie op de vrijetijdsmarkt.¹⁰ Er moeten echt geconcentreerde acties komen om die hefboomen in werking te stellen en elkaar onderling te laten versterken. Het essay van Gregory Vercauteren en Hildegard Van Genechten over intergenerationeel werken evocert enkele interessante voorbeelden. Hier kan nog veel verder op ingegaan worden door de resultaten van verschillende PRISMA-modules te combineren en door te trekken naar oplossingen (ook gezien de demografische evolutie en de grote potentiële interesse die uit het bevolkingsonderzoek blijkt).

Waarom dit zo belangrijk is en waarom beleidsmakers en

administraties dit niet van uit een hokjesdenken naar de 'andere domeinen' van het sociaal-cultureel werk mogen verbannen, wordt geadstrueerd in de Kaderconventie van Faro uit 2005, met name in artikel 12, 'toegang tot cultureel erfgoed en democratische participatie'. Overheden moeten zich inspannen om:

- a] iedereen aan te moedigen om deel te nemen aan het proces van identificatie, studie, interpretatie, bescherming, conservering en presentatie van cultureel erfgoed; aan de publieke reflectie en aan het debat over de opportuniteiten en uitdagingen die het cultureel erfgoed biedt;
- b] de waarde, die door elke erfgoedgemeenschap wordt gehecht aan het cultureel erfgoed waarmee zij zich identificeert, in overweging te nemen;
- c] de rol van vrijwilligersorganisaties te erkennen, zowel als partners in activiteiten en als constructieve critici van cultureel-erfgoedbeleidsprogramma's;
- d] stappen te nemen om de toegang tot erfgoed te verbeteren, in het bijzonder voor jonge en minder bevoorrechte mensen, om zo de bewustwording te versterken van zijn waarde, van de nood om het in stand te houden en te conserveren en van de voordelen die eruit kunnen voortvloeien."

ARTIKEL 11 DUS EIGENLIJK

Wat kunnen centrale overheden en beleidsmakers op Vlaams niveau bijvoorbeeld doen? Artikel 11 van de Kaderconventie van Faro zet een en ander krachtig op een rij voor "de organisatie van publieke verantwoordelijkheden voor cultureel erfgoed":

- a] een geïntegreerde en goed geïnformeerde aanpak door publieke autoriteiten in alle sectoren en op alle niveaus promoten;
- b] de wettelijke, financiële en professionele kaders ontwikkelen, die gezamenlijke actie door openbare overheden, experts, eigenaars, investeerders, ondernemingen, niet-gouvernementele organisaties en de civiele maatschappij mogelijk maken;
- c] innoverende manieren ontwikkelen voor publieke overheden om samen te werken met andere actoren;
- d] initiatieven van vrijwilligers die de rollen van openbare overheden aanvullen, respecteren en aanmoedigen;
- e] niet-gouvernementele organisaties die betrokken zijn bij erfgoedconservatie, aanmoedigen om in het publieke belang te handelen."

Samenwerken, samenwerken, samenwerken is de boodschap, de hefboom. Het faciliteren en stimuleren van synergie in veelvoud dus. Het moet blijven herhaald worden. Sharon Goddard zette de voordelen van partnerschappen in het erfgoedwerk binnen en buiten de sector nog eens op een rijtje: "higher quality outcomes for individuals and organisations;

*access to wider range of funding by addressing multiple policy agendas; economies of scale, project synergies and complementarities; opportunities for shared complimentary staff expertise; inter-professional learning; ability to reach a wider and more diverse audience; builds capacity; can lead to sustainable activity; join up activity with complementary policy areas."*¹¹

Netwerken en/of instellingen: vooral ook deze laatste actoren zouden moeten gevat worden door de dynamiek. Het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 zette sterk in op het aanduiden van kansen op investeringen in expertisekernen en -netwerken op het Vlaamse niveau en op de mogelijkheid op uitstraling van de werking naar een achterban in de cultureel-erfgoedsector. Tot in 2011 bleven de investeringen heel beperkt en werden, met uitzondering van het steunpunt en van bijvoorbeeld enkele grote privaatrechtelijke archiefinstellingen, van het KMSKA en het M HKA misschien, hogere drempels van de kritische massa nauwelijks overschreden. Het cijferboektraject dat door Jeroen Walterus wordt besproken, biedt een eerste zicht op de momenteel door de Vlaamse Gemeenschap erkende of gesubsidieerde sector. In combinatie met andere cijferreeksen kunnen, en waarom niet zullen, deze eerste en vooral ook volgende versies worden gebruikt om een beter op erfgoedinstellingen afgestemd beleid op te zetten, gaande van speerpuntinvesteringen en hefboomformules tot betere taakafspraken. De te wagen gok daarbij is dat kan ingezet worden op 'multiplicatoreffecten'. Dit was de voorbije jaren heel duidelijk het geval in het domein van immaterieel cultureel erfgoed, waar met heel bescheiden investeringen in enkele sleutelorganisaties en met een beperkte spelersgroep toch reeds grote resultaten van internationaal niveau werden neergezet.

Processen van convergentie, divergentie en hybridisering moeten gecombineerd worden, ook in de cultureel-erfgoedsector. De gezonde spanning van de voorbije en de volgende jaren tussen de vlag'erfgoed' enerzijds en musea, archieven en bibliotheken anderzijds illustreert goed de constante evenwichtsoefening. We blijven tot nader order geloven in en pleiten voor het model van Diane Zorich. Vandaar de expliciete aanbevelingen en suggesties van Jacqueline van Leeuwen en Gregory Vercauteren in hun reflecties over netwerken anno 2020. Ook dat kan opgevat worden als een pleidooi voor een investering in de consolidatie van een roerend- en immaterieel-erfgoedsector. Uiteraard is er alle gelegenheid en noodzaak om tot een goede afstemming te komen met de onroerend-erfgoedsector in Vlaanderen: denk alleen al aan allerlei educatieve en agogische uitdagingen (zie ook het bevolkingsonderzoek).

Er zijn strategische (schaal)voordelen voor de Vlaamse actoren om zich als cultureel-erfgoedsector te (re)presenteren. Maar

kwelijke ontwikkelingen in bijvoorbeeld Nederland en Groot-Brittannië na 2010 leren dat door ervaring uitgepuurde formules van wat een museum is inmiddels toch meer dan ooit moeten verdedigd worden. De ICOM-definitie van een museum, die zowel de Vlaamse decreetgevers als de museumsector gelukkig nog steeds als vanzelfsprekend aannemen, moet gekoesterd worden: hou toch minstens die zwarte doos (*black box*) gesloten, ook omdat dat het team en/of de conservator speelruimte en opties biedt. Het is geen evidentie: het zijn de basisstellingen. Of willen we het in Vlaanderen ooit meemaken dat het Groeningemuseum, het Openluchtmuseum Bokrijk of In Flanders Fields het zelf niet meer relevant zouden vinden om de titel 'museum' te voeren en plots zouden denken dat ze bezoekerscentra, kermissen, pretparken, bioscopen met stilstaande beelden of vrijetijdsparken in openlucht zouden zijn, dat ze behoren tot de amusementsindustrie en dat ze willen scoren met de opbrengst van de toegangsticketjes, uiteraard zonder te betalen voor het symbolische kapitaal en het verhaal (waar ontelbare uren en een wetenschappelijke onderbouw achter verscholen zitten) van het verleden? Op dat ogenblik zouden bij beleidsmakers alle alarmbellen moeten afgaan.

In haar bijdrage wijst Olga Van Oost op de evolutie van het concept museum en op de druk waaronder dat type van instelling komt te staan. Is het een slinger, van focus op collecties en dingen, naar publiek (participatie, educatie ...), externe belangengroepen en netwerking en dan later weer terug? Moeten musea niet veel meer netwerkorganisaties worden? Is hybridisering een weg? Olga Van Oost pusht verder en stelt voor om zich als museumsector niet te ver te laten terugdringen of vastgeroest te raken. Alsof we zomaar moeten aanvaarden, dat in de 21^e eeuw een museale werking alleen maar vier-op-een-rijspel zou mogen zijn van 'verzamen', 'behoud en beheer', 'onderzoek' en 'publiekswerking' en er niet uit dat spelraam kan getreden worden. Een mogelijke hefboom kan digitalisering zijn, maar dan in de zin van een doorgedreven werking met informatie- en communicatietechnologie.

ECONOMIE

Een van de discussies die momenteel en de volgende jaren gevoerd moeten worden, is die van de relatie tussen cultureel-erfgoed(werk) en economie. Zoals Arjo Klamer of Barbara Kirshenblatt-Gimblett al herhaaldelijk onderstreept hebben, is het belangrijk de notie 'economie' of 'waarde' voldoende ruim open te trekken om de kracht van het cultureel-erfgoedparadigma ten volle te ontwikkelen en te laten wegen in de discussie. Andere actoren kiezen voor het opbouwen van legitimatie en argumentatie binnen de contouren van klassiekere meesystemen; hiervoor leveren onderdelen van dit PRISMA-onderzoek ook bruikbaar materiaal via het cijferboek.¹² Auteurs

zoals Xavier Greffe pleiten ervoor om zich bij het concept 'immaterieel erfgoed' niet te beperken tot de UNESCO-Convention van 2003 maar dit veel ruimer te bekijken. In de kenniseconomie, in globaliseringstendensen, in de wereld van 'branding' en marketing (van diensten, van steden en stedelijkheid, van goederen) spelen de immateriële dimensies mee. Dit is eigenlijk een volop te ontwikkelen dimensie. Hier is investering nodig in experts die in staat zijn deze trans- en interdisciplinaire discussies en onderhandelingen te voeren. Zij moeten vanuit culturele vertogen, praktijken en programma's hele zones kunnen inkleuren met economische vertogen, praktijken en programma's, die duidelijk kunnen maken dat hier investeringsmogelijkheden zijn, maar ook dat er met cultureel erfgoed zorgvuldig – dus met oog voor duurzaamheid en diversiteit – moet worden omgegaan.

Dit zijn discussies die de volgende jaren op de agenda zullen staan en die hier niet uitgebreid kunnen gevoerd, hooguit aangestipt worden. We beperken ons hier pro memorie tot een referentie aan artikel 10 van de Conventie van Faro, gewijd aan "cultureel erfgoed en economische activiteit":

"Om volledig gebruik te maken van het potentieel van het cultureel erfgoed als een factor in duurzame economische ontwikkeling, nemen de lidstaten zich voor:

- a] het bewustzijn te stimuleren en het economisch potentieel van cultureel erfgoed te gebruiken;
- b] rekening te houden met het specifieke karakter en de belangen van cultureel erfgoed bij het uittekenen van een economisch beleid, en
- c] te verzekeren dat deze beleidsprogramma's de integriteit van cultureel erfgoed respecteren zonder de inherente waarden in het gedrang te brengen."

Een bijzondere uitdaging is het om dit de volgende jaren uit te werken naar de verschillende deelsegmenten en activiteitenclusters die vervat zitten onder de containerbegrippen 'roerend cultureel erfgoed' en 'immaterieel cultureel erfgoed'. Want naast algemene principes en ethische basiscodes zal er ook veel maatwerk nodig zijn.

ERFGOEDBELEID IN EUROPA: DE MOEIZAME EMANCIPATIE VAN ROEREND EN IMMATERIEEL ERFGOED(WERK) IN DE 21^E EEUW

Hoe kun je in het tweede decennium van de 21^e eeuw in een land of regio in Europa een eigentijds en duurzaam erfgoedbeleid voeren? De Raad van Europa beantwoordt deze vraag in 2011 in een gids. Het is een handboekje voor het opzetten van goede wetgevende en administratieve omkadering voor *cultural heritage* in de lidstaten. In tegenstelling tot de huidige

Vlaamse situatie, maar net zoals bij UNESCO, omvat 'cultural heritage' op het Europese niveau ook – en vooral – monumenten, landschappen en archeologie. Ook onroerend erfgoed dus (gewestmaterie volgens de Belgische grondwet). In Vlaanderen is het beleidsbegrip 'cultureel erfgoed' beperkt tot roerend en immaterieel erfgoed (gemeenschapsmaterie: 'cultuur').

NAAST ONROEREND ERFGOED ...

Twee van de drie delen van de recente Europese gids handelen over respectievelijk 'bouwkundig erfgoed' ('architectural heritage' eigenlijk, onroerend erfgoed) en 'archeologisch erfgoed'. Een mijlpaal was blijkbaar het Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed in 1975, toen in een Europees charter het concept van geïntegreerde erfgoedzorg (*integrated heritage conservation*) werd gepropageerd, met een wens tot interdisciplinaire samenwerking rond stadsplanning, ruimtelijke ordening en monumentenzorg. Dit werd in 1985 te Granada bevestigd in een Europese Conventie voor de Bescherming van Bouwkundig Erfgoed van Europa (ETS nr. 121), waarbij naast managementprincipes, flankerende overheidsmaatregelen en -subsidies ook consultatie van verenigingen vooropgesteld werd. In 1992 werd in de hoofdstad van Malta, La Valetta, de beruchte Europese Conventie voor de Bescherming van Archeologisch Erfgoed (ETS nr. 143), gelanceerd. In dit overzicht moet ook melding gemaakt worden van de in 2000 te Florence aangenomen Europese Conventie over het Landschap (ETS, nr. 176), aangejaagd vanuit het beleidsdomein van regionale planning. De Europese bovenbouw had dus lange tijd vooral en voornamelijk belangstelling voor groot(s) onroerend erfgoed en archeologie. In de gids werd wel plaats ingeruimd voor roerend erfgoed, het derde deel, met een sterke focus op kwesties van eigendom, fiscaliteit en bescherming van al dan niet publieke goederen.

... BESTAAT ER OOK IMMATERIEEL ERFGOED ...

Er wordt toegegeven dat er eigenlijk een vierde deel had mogen of kunnen zijn over het in de 21^e eeuw opgekomen domein van het (borgen van) immaterieel erfgoed. Daar maakte de Raad van Europa er zich wat gemakkelijk van af door onmiddellijk door te verwijzen naar de actor die dit erfgoeddomein de voorbije tien jaar op de agenda (van internationaal recht, multilaterale actie en nationaal cultuurbeleid) heeft gezet: UNESCO. Over het feit dat daarmee de rest van de wereld (Afrika, Azië, Zuid-Amerika ...) eigenlijk reageerde op de té eurocentrische inkleuring van het concept (wereld)'erfgoed' wordt in de gids met geen woord gerept. Het lijkt een kwestie van taakverdeling, zo wordt gesuggereerd (maar geldt dat dan niet voor het monumentale en landschappelijke werelderfgoed?). In Monopolie-speltaal komt het momenteel neer op: "Ga onmiddellijk naar UNESCO, passeer niet langs start, u ontvangt geen geld". Er wordt wel toegegeven dat een aantal aanbevelingen

van de Raad van Europa de voorbije jaren ook refereert aan *issues* zoals 'collective memory' en herdenkingen, erfgoed-educatie, geschiedenisonderwijs en onderzoek, sensibilisering of institutionele borging (eerder dan bescherming), maar dat men hier niet doorzet: "the Council of Europe determined that it should avoid duplicating action on standard-setting activities begun by UNESCO concerning the intangible heritage."¹³ Er is nog geen specifieke Europese conventie of programmalijn voor immaterieel cultureel erfgoed, behalve impliciet en stiefmoederlijk via delen van de kaderconventie die in 2005 in het Portugese (lucht)havenstadje Faro aangenomen werd: de Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de maatschappij (CETS nr. 199). Helaas wordt zelfs in de memorie van toelichting en in de tot nog toe beschikbare officiële teksten over de Kaderconventie van Faro met weinig empathie, inspiratie of verbeelding naar de UNESCO-Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed (2003) of de bijbehorende operationele richtlijnen van 2010 gekeken: een betreurenswaardige (gewilde?) dode hoek of bijziendheid in een voor de rest visionair referentiekader (Conventie uit 2005).

... EN ROEREND ERFGOED

Er is in de *Guidance* wel een uitgebreid derde deel gewijd aan 'roerend erfgoed' ('movable heritage'). De basisinstek is interessant: er is in elke Europese staat buiten de publieke collecties (in erkende musea of overheidsarchieven bijvoorbeeld) ook zeer veel roerend erfgoed dat nog niet gedetecteerd of zelfs verborgen is, in privéhuizen en op andere plekken. Manieren om die (mogelijk) als erfgoed beschouwde dingen te beschermen zijn, naast ze als 'erfgoed' te labelen, (onder andere) ze enerzijds in publieke verzamelingen onder te brengen en/of anderzijds – gemotiveerd op specifieke criteria (historisch belang, etc.) – ze aan beschermingsmaatregelen te onderwerpen. Een bijkomende overweging is de wens tot duurzame ontwikkeling. Dat kan door niet alleen op de materiële condities van het object te focussen, maar er een geïntegreerd project van te maken, met oog voor culturele en educatieve aspecten of een zo breed mogelijke democratische toegang tot het erfgoed.

In het document wordt nauwelijks ingegaan op preventieve conservatie (waarbij wel wordt doorverwezen naar ICCROM) noch op bewaarbibliotheken en archieven (waarbij wel wordt doorverwezen naar de International Council on Archives – ICA – of de International Federation of Library Associations – IFLA). Het is de professionele en institutionele – vanzelfsprekende – verantwoordelijkheid voor erfgoedwerkers en instellingen die de zorg toevertrouwd krijgen over collecties om daar zo goed mogelijk voor te zorgen; wat niet wegneemt dat ze daarvoor ook de middelen (competente medewerkers, geld, geschikte

ruimte en instrumenten, uitwisseling ...) moeten hebben of kunnen vrijmaken.

(NOG NIET) IN PUBLIEKE COLLECTIES: OMGAAN MET ONVERVREEMDBAARHEID EN FISCALITEIT

Het concept 'public collections', zo stelt de gids vast, betekent in sommige Europese staten alleen collecties in het bezit van overheden of publieke instellingen. In andere landen komen daar kerkelijke of religieuze collecties bij en in sommige gevallen ook privécollecties (vaak in vzw-structuren) die publiek getoond worden en van openbaar, nationaal of globaal belang worden geacht (denk aan de metafoer van het Openbaar Kunstbezit). Zo kan het dat de UNIDROIT-Conventie (Rome, 24/6/1995) betrekking kan hebben op geïnventariseerde of geïdentificeerde culturele objecten in eigendom van een staat of een lagere overheid, een religieuze instelling of een culturele, educatieve of wetenschappelijke organisatie. De gids van de Raad van Europa legt sterk de nadruk op de verwervingspolitiek en hamert op het feit dat op een onreglementaire wijze verworven stukken niet thuishoren in 'publieke collecties' (zie bijvoorbeeld de ethische code van ICOM of de UNESCO-Conventie van 14/11/1970 ...). Het is opvallend dat veel van de beleidsmaatregelen die de Raad van Europa voorstelt, betrekking hebben op de manier waarop de objecten die zich in de grijze zone of het erfgoedvagevuur bevinden in de publieke collecties in veiligheid kunnen worden gesteld. De voorkooprecht-techniek ('pre-emption') is er een van, fiscale maatregelen (schenkingen, vrijstellingen ...) een andere, net als letterlijk verscherpte wetgeving rond diefstal en schade.

Interessant zijn de beschouwingen over de status van de 'publieke collecties'. Daarbij worden drie kenmerken aangeduid. 'inalienability' – onvervreemdbaarheid – is een eerste basiskenmerk.¹⁴ Over het algemeen zijn de publieke en semipublieke (bijvoorbeeld religieuze) collecties onvervreemdbaar: ze kunnen niet verkocht worden, tenzij in zeer uitzonderlijke gevallen van deklassering (waarbij ze vaak opzettelijk vernietigd worden om er niet terug koopwaar van te maken). Het advies van de Raad van Europa luidt als volgt: "It would nevertheless seem expedient for the inalienability rule to be clearly stated in legislation, even if this means varying its scope: a hard and fast rule for public museum collections and liturgical objects, combined with close supervision of sales (when possible) by semi-public institutions."¹⁵ Een tweede daaraan verbonden principe is dat van de "non-applicability of statutory limitations", wat wil zeggen dat ook decennia na een diefstal en nadat de ontvreemde stukken al diverse keren van eigenaar zijn gewisseld, de oorspronkelijke (publieke) beheerder van de collecties het stuk kan recupereren voor de verzameling. Deze uitzonderingsmaatregel op het strafrecht hangt samen met de vraag hoe een (deel)staat de 'onvervreemdbaarheid' vorm geeft of afbakt. Een variant

hierop is de kwestie van het al dan niet (gedeeltelijk) uitsluiten van het in beslag nemen van publieke verzamelingen, bijvoorbeeld bij bankroet.

Bij de beschermingsmaatregelen kunnen diverse acties worden genomen, gaande van het lokaliseren en traceren van de objecten op het grondgebied (en ervoor zorgen dat ze door verkoop of andere manieren het land niet permanent verlaten) tot formules waardoor er goed voor gezorgd wordt, zeker als ze in publiek bezit zijn. De Raad van Europa raadt erg aan om via fiscale maatregelen in te werken op de wereld van privé-eigenaars van roerend cultureel erfgoed, door *incentives* te geven rond onderhoud en preventieve conservatie van het object (zowel in bescherming tegen diefstal en calamiteiten als inzake behoud en beheer ...) of voor de kosten voor restauratie. Voor het zover is in Vlaanderen is eerst een regeling met (of overdracht van) het federale niveau van fiscale bevoegdheden nodig. Maar vervolgens evenzeer een groter 'Collectie Vlaanderen (of België of Europa, zo u wil)'-plan (waarom (ver)dragen we dit met plezier als gewone belastingbetaler?) en een veel sterker reservoir van professionals die topvaardigheden in behoud en beheer bezitten en kunnen cultiveren.

Diverse tips in de *Guidance on the development of legislation and administration systems in the field of cultural heritage* geven aan in welke richting kan worden gedacht: (hogere graden van fiscale) vrijstellingen voor natuurlijke of rechtspersonen beperken tot die objecten die professioneel bewaard of gerestaureerd zijn en/of die worden tentoongesteld voor het publiek. Verder worden allerlei vormen van regulering, monitoring en omkaderende maatregelen voorgesteld voor de kunstmarkt. Heldere afspraken of richtlijnen voor handelaars in antiek of tweedehandsspullen en voor veilinghuizen, onder meer in relatie met de UNESCO-Conventie over onwettige handel in culturele eigendom of de UNIDROIT-Conventie over gestolen en illegaal geëxporteerde goederen. Het bijhouden van registers van aangeboden goederen of het hanteren van een systeem van identiteitskaarten voor erfgoedstukken (Object ID) is daarbij cruciaal. Het systematisch toezenden van de catalogus of lijsten van te koop aangeboden goederen die potentieel erfgoed zouden kunnen zijn naar een centraal meldpunt van de overheid is een eenvoudige doch efficiënte maatregel.

Als we de suggesties van de Raad van Europa bekijken, merken we dat veel van die instrumenten in handen van de administratie Kunsten en Erfgoed zijn en in tegenstelling tot andere aspecten van het erfgoedveld minder in de sector zelf zijn uitgezet of in het referentiekader van het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 zijn geregeld. Dit is het geval voor de eigen collectie van de Vlaamse Gemeenschap, voor de Topstukkenlijst

en de opvolging van diefstal en uitvoer. Het Europese traject inzake collectiemobiliteit werd door de administratie getrokken, maar het is een significante beweging dat dit stilaan ter beschikking gesteld van en overgedragen wordt aan de cultureel-erfgoedsector.¹⁶ Dit alles kaderen in een breder of overkoepelend roerend-erfgoed-Vlaanderen-plan zou wel interessant kunnen zijn en zou nog meer versterkend werken.

'GEÏNTEGREERD' EN DUURZAAM ONTWIKKELEND: BELEID MAKEN

Er staat nog een belangrijke les in de *Guidance*, gepresenteerd als een uitdaging rond duurzame ontwikkeling ('*sustainable development*'): "*the conservation of heritage can no longer be considered on its own, as (cultural) an objective in itself. It now defines itself as an essential tool for making concrete the global objective of sustainable development of society, at the economic, social and environmental level. This new approach of integrated conservation of cultural heritage within the sustainable development concept...*".¹⁷ Om te weten hoe dit zou kunnen gebeuren wordt verwezen naar de Kaderconventie van Faro uit 2005 en met name naar artikel 5. Wat zouden, volgens dit artikel 5, beleids mensen moeten proberen te doen in wetten/decreten, beleidsprogramma's en projecten?

- a] Het publieke belang erkennen dat geassocieerd is met elementen van cultureel erfgoed in overeenstemming met hun belang voor de maatschappij;
- b] de waarde van cultureel erfgoed verhogen door de identificatie, studie, interpretatie, bescherming, conservering en presentatie ervan;
- c] verzekeren dat elke persoon het recht heeft om mee beter te worden ("*benefit*") van het cultureel erfgoed en bij te dragen tot de verrijking ervan;
- d] een economisch en sociaal klimaat kweken dat participatie aan culturele erfgoedactiviteiten steunt;
- e] bescherming van cultureel erfgoed promoten als een centrale factor van wederzijds versterkende doelstellingen van duurzame ontwikkeling, culturele diversiteit en eigen-tijdse creativiteit;
- f] de waarde erkennen van cultureel erfgoed dat gesitueerd is op territoria onder jurisdictie van de staat, zonder onderscheid van de herkomst;
- g] het mogelijk maken geïntegreerde strategieën te formuleren om de implementatie van de voorzieningen van de Faro-Conventie te faciliteren.

COÖRDINATIE²

De gids van de Raad van Europa wijst erop dat er veel actoren en domeinen in het land bij erfgoedbeleid betrokken zijn en dat het opzetten van coördinerende structuren nuttig kan zijn. Dit geldt in de eerste plaats binnen de roerend-erfgoedsector zelf,

met de immaterieel cultureel-erfgoedsector, bij uitbreiding binnen cultuur en met de onroerende sector, en van daar naar allerlei andere beleidsdomeinen (toerisme, ruimtelijke ordening ...). In Vlaanderen werd de voorbije jaren ambitieus van synergie² gedroomd.¹⁸ In Europa wordt ingezet op coördinatie², binnen het kader van duurzame ontwikkeling.¹⁹

In dat verband onderstreept de gids van de Raad van Europa het grote belang van het verruimen en verzekeren van het draagvlak door volop in te zetten op de participatie van de maatschappij. Hierbij wordt onder meer verwezen naar artikel 12 van de Kaderconventie van Faro over enerzijds de toegang tot erfgoed(processen) maar anderzijds ook de democratische participatie. Het sensibiliseren van het publiek, bijvoorbeeld via erfgoeddagen, maar ook het verder betrekken en verhogen van het bewustzijn rond specifieke erfgoedprocessen is belangrijk. Hierbij wordt expliciet gepleit voor het betrekken van de gemeenschap van burgers bij het maken van plannen. Dit betekent op het lokale vlak niet dat de financiële diensten van gemeenten en/of bepaalde schepenen of burgemeesters via de planlastrevolutie quasi alle macht in handen zouden moeten krijgen, maar dat evenwichten zouden gerespecteerd worden en écht overleg gevoerd met andere diensten (waaronder die van cultuur, en *in casu* cultureel erfgoed in het bijzonder) en met andere beleidsniveaus; en – oh help! – met burgers uiteraard. Het aan elkaar lassen van al die agenda's en desiderata vereist grote openheid, een democratische ingesteldheid en dus luisterbereidheid en vaardigheden: mag het ook een verhaal van plan(nen)-las (sic) zijn?

KADERCONVENTIE VAN FARO

Er is jammer genoeg nog maar weinig literatuur rond de Conventie van Faro beschikbaar. Toch is en blijft dit het referentiepunt voor de volgende jaren. We kunnen, samen met de Raad van Europa, politici, partijen, beleidsmakers en de sector zelf alleen maar blijven oproepen om die kadertekst als uitgangspunt te nemen, maar vooral ook verder te ontwikkelen. In een recente promotiepublicatie over de kaderconventie werd een heuse paradigmawissel gesuggereerd. Het is een poging om een oudere benadering van erfgoed(zorg) te overstijgen. Dat oudere model komt neer op een proces waarbij kenners ('*connoisseurs*') of andere experts (menen te kunnen) 'identificeren' wat de beste gebouwen of erfgoedstukken zijn en waarbij politici en beleidsmakers beschermingsmechanismen en overheidsfinanciering voor restauratie en conservatie ervan opzetten (via overname door de staat of via subsidies). De gehanteerde criteria zijn doorgaans van esthetische of historische aard. Het publiek moest hiervan vervolgens overtuigd worden, door pr-campagnes of door 'opvoeding' (educatie), eerder dan dat de vraag van onderuit mocht komen. Hiermee gingen veronderstellingen rond erfgoed gepaard, die uitein-

delijk neerkwamen op het gelijkstellen van erfgoed met datgene wat we kunnen betalen.

Het is geen of-of-, maar een en-en-verhaal. Het is wel een strijdpunt om niet terug te plooiën op oude visies omtrent Erfgoed en Kunst van en voor Elites. Dit is belangrijk voor het legitimeren van financiering van het (cultureel-)erfgoedwerk. *"All these ideas throw a very different light on the old question of how society can afford the cost of heritage. Policy based on the older approach to heritage will be expensive, offset only by tourist income, which is not unproblematic either. Conversely, however, policy and action based on new heritage – on the notion that heritage is a part of everyday life – re-locates heritage in the mainstream of economic activity. The question to ask is not the old one of what is the price of heritage but what is the price of not looking after and sensibly using heritage."*²⁰

Fairclough ontwikkelt deze paradigmashift verder voor de onroerend-erfgoedsector, door in te zoomen op de levenskwaliteit van een plek, kort door de bocht samengevat als de kwaliteit van erfgoed. De redenering gaat als volgt: *"In times of recession, the traditional protective, curatorial approach to heritage becomes difficult to pay for, but this new approach to heritage – heritage as part of life and the economy – becomes essential (there is plenty of evidence elsewhere in this book for the hard economic value of "heritage") to places through high quality of place attracting employment, people. There is much evidence now that a good quality environment supports a successful economy, and that for many people a good environment or landscape is one in which the historic and cultural dimension is strong, in which the past is legible and present."*²¹

Dit is een motivatie vanuit kwaliteitsbevordering van de plaats, daarbij inbegrepen de sociale banden. Er wordt ook aan andere competenties – levenslang leren of de culturele verrijking van het (samen- of innerlijke) leven – gerefereerd. Dit betekent scherpere selecties en keuzes. Ook hier zitten weer fundamentele verschuivingen achter. Daar waar vroeger erfgoed vooral als een 'asset' (met alle connotaties van onaantastbaarheid en onveranderlijkheid, met als schoolvoorbeeld in de banksector *"paintings in a pensions fund vault"* werd beschouwd, wordt nu het veel actievere 'hulpbronnen' gebruikt.

Het mag duidelijk zijn dat de redeneringen goed ontwikkeld zijn voor (her)gebruik van onroerend erfgoed. Een interessante uitdaging blijft het om deze ideeën en legitiematiegronden, deze ontwikkelingskansen voor de maatschappij, verder uit te werken voor de door de Raad van Europa, zijn topambtenaren en zijn denktanken eerder stiefmoederlijk behandelde immaterieel-erfgoedsector en voor de roerend-erfgoedsector. Hier

spelen deels economische maar ook vele andere, niet minder relevante waarden mee. Een deel van de oplossing zit verscholen in de notie duurzaamheid, in het bijzonder voor toekomstige generaties. Dit is verschillend voor immaterieel erfgoed, waar het doorgeven en actief laten oppikken cruciaal zijn. Voor roerend erfgoed is er via de depotfaciliteit de mogelijkheid om zaken verder in de tijd door te geven, zodat ze in de toekomst kunnen gemobiliseerd worden. Het gaat om het vrijwaren van de keuzemogelijkheden in de toekomst, naast het herdenken van de notie 'publiek domein', publieke goederen en instrumenten om om te gaan met de verhouding verleden, heden en toekomst (historicitetsregimes). Culturele diversiteit en onvervreemdbaarheid in alle, ook antropologische dimensies van dat woord, mogen actief verkend worden. Het is mogelijk – wellicht nodig – om nog verder te gaan en ook de toekomstige generaties een stem te geven of het inzicht te cultiveren dat wij rentmeesters (*stewards*) zijn of mensen die het erfgoed in bruikleen hebben van onze nakomelingen; dit zit mee in het duurzaamheidsvertoog. Maar er zijn natuurlijk ook grote gevaren en men moet als erfgoedsector zeer op de hoede zijn om niet plots alles te verliezen, zeker ook wat institutionele netwerken betreft. Fairclough merkte op: *"There is a gamble here, of course, because outcomes might not be predictable; "heritage-as-object" and "heritage-as-perception" (heritage-as-culture in fact) must take its place in the hurly-burly of public debate over the future instead of sheltering behind the relative certainty that legal protection gives for few sites. Heritage-as-action (as a cultural process) is now sufficiently mature, however, armed as it is with tools such as the Florence and Faro conventions, to do this. We hold more cards now, the game is more widespread and the prizes are more worth winning."* Risicospreiding is nodig. Het is maar de vraag of het wijs is om vanuit een steeds professioneler wordende sector te vertrouwen op de immer wisselende generaties politici en het spel van politieke partijen, krachtsverhoudingen en simpele mobilisatieverhalen met weinig gevoel voor continuïteit. De rampjaren die Nederland nu meemaakt op het vlak van cultuurbeleid zijn een krachtige waarschuwing en les. Is het verstandig om te vlot mee te gaan in op papier perfect logische en verdedigbare fusieoperaties (meer kritische massa ...), waarvan de voorbije jaren bijvoorbeeld Erfgoed Nederland de speelbal geworden is? Bestaat niet het gevaar dat zo'n systeem van beoogde samenwerking en brede maatschappelijke verankering plots onderuit kan gehaald worden en men dan moet terugvallen op marktspelers, overheidsadministraties en het oude discours van Erfgoed van en voor Elites? Dan is misschien enig verzet toch niet onverstandig, om verdragingsmechanismen en hoge archief- en museummuren te voorzien.

VISIETEKSTEN, IMPLEMENTATIE-INTENTIES: STRAKS TIJD VOOR GROTE PLANNEN?

Het is mijn overtuiging dat de visietekst immaterieel cultureel erfgoed die in december 2010 werd gepubliceerd een van de belangrijkste erfenissen van de beleidsperiode van minister Schauvliege zou kunnen zijn.²² Die tekst is tot stand gekomen door grondig studie- en overlegwerk, waarbij getracht werd een internationale beweging te vatten en voorstellen te doen om dit in Vlaanderen verder uit te werken. Het blijft heel erg fragiel uiteraard en het zal nog moeten blijken of de sleutelinvesteringen die nu moeten volgen (in een kernnetwerk van bemiddelaars, makelaars en experts bijvoorbeeld of internationale projecten) er effectief komen, in wat overblijft van deze legislatuur of in een volgende legislatuur. Bovendien is dat maar een onderdeel van een veel ruimere uitdaging rond culturele actie, netwerking, culturele diversiteit, competentiebevordering of de verkenning van nieuwe paradigma's, zoals uit diverse bijdragen in dit tijdschrift blijkt. Uiteraard moet er ook verder worden geïnvesteerd in het versterken van instellingen, in het bijzonder collectiebeherende instellingen. Een van de belangrijkste inzichten of lessen die we kunnen trekken uit de grondige peiling en reflectie-oefening van project PRISMA in Vlaanderen en uit de confrontatie met internationale ontwikkelingen en uitdagingen, is dat het verhaal van legitimatie en visievorming rond roerend erfgoed zeer dringend aan herijking en verscherping toe is. Er zijn eerste aanzetten via een reflectie-traject 'Met nieuwsgierige blik' dat sinds 2010 door BAM, FARO en het agentschap Kunsten en Erfgoed werd opgestart rond collectievorming en aankoopbeleid. Wie het geluk heeft om die maandelijkse lezingen- en discussiebijeenkomsten systematisch bij te kunnen wonen, leert hoe complex en hoe rijk die wereld van roerend erfgoed in alle facetten is, maar ook hoe ontoereikend de huidige institutionele organisatie, netwerking en instrumenten zijn, en dat ondanks alle goede wil en versnipperde inspanningen. Vanuit deze inzichten begrijpt men beter dat een gezamenlijk antwoord moet worden gegeven op wat de Raad van Europa aankaat. Het zou heel nuttig én verstandig zijn, mocht er tegen of tijdens een volgende legislatuur een grote visienota over roerend cultureel erfgoed komen, zo mogelijk gekoppeld aan een ambitieus roerend-collectieplan

Vlaanderen 2020 (en verder). In pre-planlastijden zou men over een 'masterplan' gesproken hebben; andere terminologie is blijkbaar of wellicht nodig om dit decennium een niet-vrijblijvende, reflexieve, vooruitziende, strategische, afgestemde, collectieve aanpak volgens IKZ-principes, op diverse niveaus en met verschillende actoren te omschrijven. Grote plannen.

Er is echt werk aan de winkel. Uit het cijferboek, zowel het onlinerapport als de bijdragen in dit nummer, blijkt duidelijk dat er een enorme collectie beheerd wordt (met relatief weinig mensen). Bovendien weten we in Vlaanderen al niet precies wat we in publieke collecties hebben: Jeroen Walterus gewaagt van minstens 40 % niet-geregistreerde of -geïntariseerde objecten, specimens en artefacten. De signalen over bijna 50 % instellingen die opmerken dat de depotproblematiek belangrijk is, zouden voor beleidsmakers en andere politici toch duidelijk moeten zijn: kansen om publieke middelen te investeren op lange termijn. Dit hoeft allerminst verlamdend te werken. Maar het bijstellen en breder maken van het verhaal met een pragmatisch plan van aanpak dat de 'publieke collecties of instellingen' in een veel breder geheel situeert en hanteerbaar maakt, is wel nodig.

De Vlaamse Gemeenschap heeft een historische kans om, zeker als het niet verdronken wordt in de oeverloze onroerend-erfgoedproblematiek, tot een synthese te komen van zorg en ontwikkeling voor roerend en immaterieel erfgoed. Die kan dan in een gezamenlijk en evenwichtig beleid worden omgezet (onder meer door de blinde vlekken van de UNESCO en de Raad van Europa weg te werken). Het zou al een enorme verwezenlijking zijn om daar een duurzaam en adequaat systeem voor uit te werken. Het PRISMA-traject, waarvan u in dit tijdschrift enkele resultaten gepresenteerd krijgt, was een poging om hiertoe bij te dragen en dit proces te ondersteunen. Zoals in de inleiding aangestipt werd, lopen er allerlei andere, elkaar versterkende trajecten en heel de werking van het veld dat door het huidige Cultureel-erfgoeddecreet gevat is en bescheiden ondersteund wordt, draagt hier uiteraard toe bij. Het potentieel is er: hopelijk wordt er voor 2020 ook echt iets ambitieus mee gedaan door de Vlaamse overheid en al zijn partners. Het kan.

1 Prof. dr. Marc Jacobs is directeur van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw en deeltijds professor kritische erfgoedstudies in de vakgroep Kunstgeschiedenis en Archeologie (SKAR) van de Vrije Universiteit Brussel.

2 G. FAIRCLOUGH, 'New heritage frontiers', in: *Heritage and beyond*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009, pp. 29–41, pp. 34–35.

3 FAIRCLOUGH, New, p. 35. De "Florence-conventie" waarvan sprake is de Europese Conventie over het Landschap (Florence 2000, ETS, nr. 176).

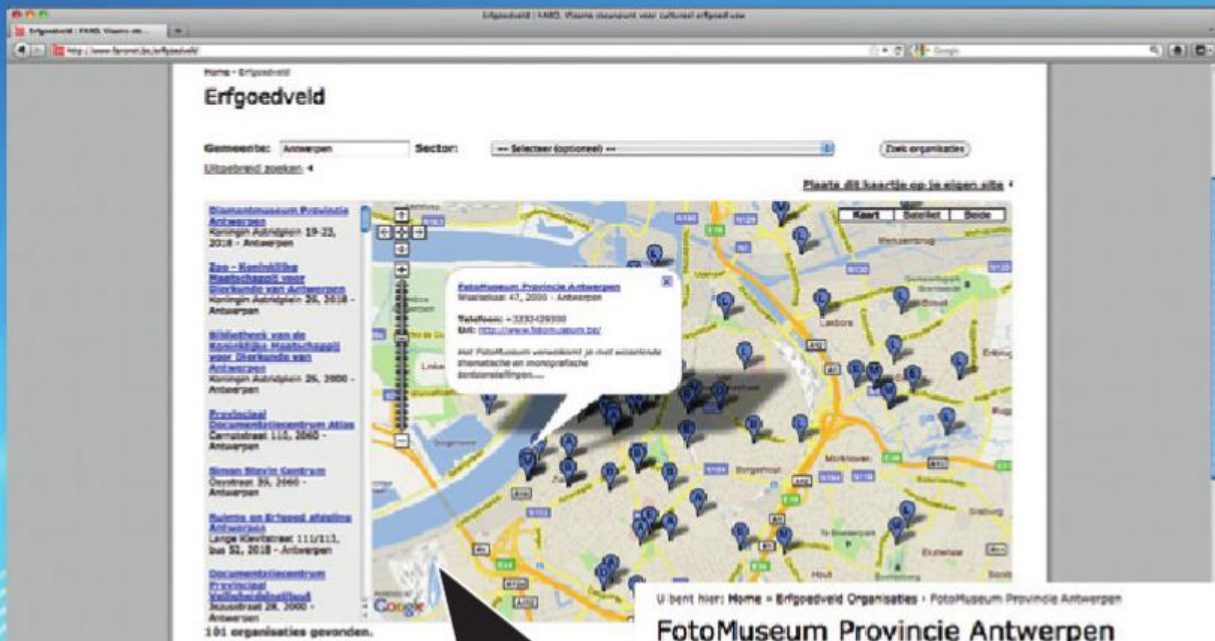
4 Zie: www.archipelproject.be. Alle verder vermelde websites werden geconsulteerd in september 2010.

5 Zie: www.faronet.be/groepen/cultureel-erfgoed-en-auteursrecht.

- 6 De volledige tekst van de Conventie van Faro in het Nederlands is te vinden op: www.faronet.be/files/bijlagen/e-documenten/kaderconventie.pdf. Zie ook C. LEDIG, 'The Faro Convention and the Information Society', in: *Heritage and beyond*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009, pp. 159–168; C. LEDIG & A. KLEIN, 'Some fundamental elements of the legal framework governing cultural heritage protection in the information and knowledge society', in: *Heritage and beyond*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009, pp. 185–190.
- 7 Zie voorlopig onder meer: www.flandersdc.be/nl/doelgroepen/creatieve-industrie.
- 8 Zie: www.faronet.be/Dossier/erfgoedgeleerden.
- 9 A. VANDER STICHELE e.a. (eds.), *Nabij, verenigd en meegerekend. Cultureel-erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010–2011)*. Brussel, FARO, 2011.
- 10 A. VAN DEN BROEK & J. DE HAAN, *Cultuur tussen competentie en competitie. Contouren van het cultuurbereik in 2030*. Amsterdam/Den Haag, Boekmanstudies/Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000, over het (nog) niet bereiken van de potentiële groei van het cultuurbereik en over de tegenvallende cijfers van de evolutie van het museumbezoek in relatie met bijvoorbeeld het stijgende opleidingsniveau van segmenten van de bevolking.
- 11 S. GODDARD, 'Heritage partnerships – Promoting public involvement and understanding', in: *Heritage and beyond*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009, pp. 141–148, p. 147.
- 12 F. BENHAMOU & D. THESMAR, 'Valoriser le patrimoine culturel de la France', in: F. BENHAMOU & D. THESMAR e.a., *Valoriser le patrimoine culturel de la France*. Paris, La documentation Française, 2011, pp. 7–88; X. GREFFE, *La valorisation économique du patrimoine*. Paris, La documentation française, 2005, pp. 12–51; X. GREFFE, 'Heritage conservation as a driving force for development', in: *Heritage and beyond*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009, pp. 101–112, p. 102.
- 13 R. PICKARD (ed.), *Guidance on the development of legislation and administration systems in the field of cultural heritage*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2011, p. 22.
- 14 Bij het uitwerken van een visienota roerend erfgoed loont het de moeite sterk door te gaan op deze piste. Zie alvast M. JACOBS, 'Cultureel erfgoed: onovervreedbare bezittingen', in: *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 2 (2001) 4, pp. 11–17: www.faronet.be/files/pdf/pagina/2001_4_cultureelerfgoed.pdf.
- 15 PICKARD, *Guidance*, p. 88.
- 16 S. PETERSSON e.a. (ed.), *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe*. Helsinki, Finnish National Gallery, 2010.
- 17 PICKARD, *Guidance*, p. 107.
- 18 M. JACOBS, B. RZOSKA & G. VERCAUTEREN, *Synergie² 2010. Het cultureel-erfgoedconvenant als hedendaags beleidsinstrument*. Brussel, Faro Uitgeverij, 2009.
- 19 *Guidance*, p. 110: "In order to optimise the results stemming from this multidisciplinary and multisectoral "horizontal co-ordination", the public decision makers will have to ensure a "vertical co-ordination" of their policies. This relates back to the principle of subsidiarity which implies respect and complementarity between the authorities and activities undertaken at the European, national regional and local levels (...) The realisation of the increasingly marked character of the interdependence between the various territories, the different levels of power and the different sectoral policies is an expected result of the new integrated conservation of cultural heritage policy within the framework of sustainable development. This approach is not easy but it is essential. It should lead to the development of "co-operations", exchange of information and good practices."
- 20 *Guidance*, p. 36
- 21 *Guidance*, p. 36.
- 22 Zie: www.faronet.be/files/bijlagen/e-documenten/2010_4_visienota.pdf.

Gebruik de erfgoedkaart

Erfgoedorganisaties zoeken was nog nooit zo eenvoudig. Via de erfgoedkaart van Vlaanderen en Brussel kun je voortaan snel en overzichtelijk organisaties vinden. Start met zoeken op <http://www.erfgoedkaart.be>

U bent hier: Home » Erfgoedveld Organisaties » FotoMuseum Provincie Antwerpen

FotoMuseum Provincie Antwerpen

Adres: Waalsekaal 47
Postcode: 2000
Gemeente: Antwerpen
Telefoon: +3232429300
Website: <http://www.fotomuseum.be/>

Omschrijving: Het FotoMuseum verwelkomt je met wisselende thematische en monografische tentoonstellingen. Toonaangevende Belgische en internationale fotografen komen aan bod. De collectie van het FoMu is één van de belangrijkste van Europa zowel voor apparatuur als beeld. Aan het publiek wordt de collectie gepresenteerd in wisselende thematische tentoonstellingen. Je kunt een individueel bezoek brengen aan het FoMu en voor wie meer wil is er FoMu +. Dit omvat alle extra activiteiten zoals rondleidingen, workshops, ateliers, lezingen en meer.

Kwaliteitslabel: ja
Sector erfgoed: Museum

Openingsuren:
Dinsdag : 10:00 - 18:00
Woensdag : 10:00 - 18:00
Donderdag : 10:00 - 18:00
Vrijdag : 10:00 - 18:00
Zaterdag : 10:00 - 18:00
Zondag : 10:00 - 18:00

NIEUW!

Organisaties kunnen nu ook **foto's**, **openingsuren** en links naar **sociale media** toevoegen. Update je profiel! Staat je organisatie nog niet op de erfgoedkaart? Meld je dan aan via <http://www.faronet.be/erfgoedveld/aanmelden>.

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE